

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041 - 4255

BELLE TEN

Cilt : VI

Sa. 21 - 22

II. Kânun - Nisan 1942

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

1 9 9 5

BELLETEN

ISSN 0041-4255

Birinci baskı : 1942

İkinci baskı : 1995

BELLE TEN

Cilt: VI

II. Kânun - Nisan 1942

Sayı: 21 - 22

RHEGİON-KÜÇÜK ÇEKMECE HAFRİYATI

1940 - 1941 ÇALIŞMALARINA DAİR İLK RAPOR

AZİZ OGAN

*T. T. K. Azasından, İstanbul
Arkeoloji Müzeleri U. Müdürü*

ARİF MÜFİD MANSEL

*T. T. K. Azasından, İstanbul
Arkeoloji Müzeleri U. Müdür Muavini*

Rhegion'da araştırma mahiyetinde olan hafriyata 1938 senesi I. inci Teşrininde başlanmış ve bu hafriyat bir ay kadar devam etmişti.

1940 - 1941 yılları hafriyatına gelince, buna Ağustos sonlarına doğru başlanmış ve çalışmalar II. Teşrin ortalarına kadar devam etmiştir. Günde vasatı olarak kırk beş amele çalıştırılmıştır.

Hafriyatın sevk ve idaresini Aziz Ogan ile Dr. Arif Mansel deruhte etmiş olup plân ve desen işleri Sabih Öke, hesap işleri Arkeoloji Müzeleri Hesap Memuru Sacit Mete ve fotoğraf işleri de aynı Müzenin fotoğraf Atelyesinden Muzaffer Demircan tarafından ifa edilmekte idi. İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Asistanı Bayan Münire Karacalarlı hafriyatımızda dahi asistanlık vazifesini görmüştür. Büyük bir şevk ile çalışmış ve hafriyatın muvaffakiyetli bir surette icrasında önemli bir âmil olmuş olan bütün mesai arkadaşlarımıza teşekkür etmeği bir vecibe addederiz.

Rhegion hafriyatınının bariz hususiyetlerinden biri de İstanbul Üniversitesinde Arkeoloji tahsil eden gençlerimizden Halim Alçıtepe ve Muammer özyalaz'ın 1940, Zekiye Çoruh, Nihal Ongunsu, Reyhan Kenan Erol, Baykan Öktem'in 1941 senesinde Stajyer olarak hafriyat hey'eti arasına alınmış olmalarıdır. Bu gençler hafriyatın sevk ve idaresi hususunda tatbik edilen metodu görerek nazarı

ve ameli bilgilerini arttırmak fırsatını bulmuşlardır. Şurasını memnuniyetle ilâve edelim ki bu gençlerin intisap ettikleri mesleğe karşı gösterdikleri sevgi bunların Arkeoloji ve müzecilik aleminde iyi bir unsur olarak yetişecekleri hakkında bizlerde kat'î bir kanaat hissi tevhit etmiştir.

Hafriyatın devamı sıralarında Rhegion'a gelerek hafriyatımızı tetkik ve bizleri işlerimizde teşvik ve teşci buyuran sayın Tarih Kurumu Asbaşkanı Bayan Afet İnan, Maarif Vekilliği Antikiteler ve Müzeler Müdürü Hamit Koşay, eski Hars Müfettişlerinden Bilâl Aziz ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Hamid Ongunsu, aynı Fakülte Profesörlerinden Zeki Velidi Toğan, Mükrimin Halil Yınanç, Doçentlerden Cavid Baysun, Cemal Tukin, asistanlardan Tayyip Gökbiğün, Fuat Ezgü, Cevad Eren, Afif Erzen ve Arkeoloji Müzesi memurlarından Bayan Seniha Morali ve Münire Çorlu ile Osman Ağrıdağ, Eski Eserleri Koruma Encümeni Azasından Reşit Saffet Atabinen, Efdaleddin Tekiner, Nuri Ebussuudoğlu, Fehmi Karatay, Süleyman Yürügen, Encümen Umumi Kâtibi Avni Erbabacan ile Bakırköy Kaymakamı Bahir Öztrak'a teşekkürlerimizi sunarız.

1938 hafriyatında memnuniyeti mucip neticeler alındığını söylemiştik 1). Zaman ile tamamiyle toprakla örtülerek mevcudiyeti hemen belirsiz bir hale gelmiş olan Rhegion'un sur ile çevrilmiş olan üst kısmının, yani akropol'ün, Belleten 11-12, levha 106 da muhtemel olarak gösterilen hududları çok aşmış 1940-41 seneleri araştırmaları göstermiştir. Bu araştırmaları şimalden cenuba doğru sıralamak suretiyle beş kısma ayırabiliriz.

I. 1938 senesi hafriyatında meydana çıkmış olan ve şimale doğru devam ederek 11 No. lu istinad ayağından itibaren şimali şarkıye doğru istikamet almış bulunan suru takip eylemek maksadıyla ilk sondajlarımızı buraya tevcih eylemiştik. Ankaş yığıntısının pek fazla olmasından dolayı hayli müşkül şartlar altında devam eden araştırmalar surun yeni istikamette, üç istinad ayağını ihtiva etmek üzere, 10 metre devam ettiğini ve evvelce meydana çıkarılmış olan hamam binasını (Umumi plân 10 X 11 X D) garp kısmında tahdid ettikten sonra kesildiğini göstermiştir (Umumi plân 11 X C. Resim : 1). Oldukça geniş ve derin açılan bu kısımda

1) A. Ogan, Regium hafriyatı, Belleten, 11-12, 1940, s. 437 v. d.

korint nizamında büyük bir direk başlığına rastlanmıştır (Yüksekliği : 0,56 metre, Resim : 2). Surun bu noktada sona ermiyeceğine nazaran burada bir kapı mevcut olup olmadığını ve surun müteakip seyrini tesbit etmek üzere araştırmaların muhtelif istikametlere tevcih edilmesi zarurî idi. Bu araştırmalarda sura ait en küçük emareye dahi rastlamak kabil olmamış, buna mukabil muhtelif ebadda bir takım müstatil dairelerden müteşekkil, vazih bir plân arzetmeyen bir takım bina bakiyeleri bulunmuştur (Umumî plân C-B X 10).

Pek harap bir vaziyette bulunan bu dairelerden bazıları, bunların zeminlerini örten kırmızımtırak harcın gösterdiği gibi, sarnıç olarak kullanılmışlardı. Bu yapıların civardaki hamam binası ile ne dereceye kadar alâkalı olduklarını tesbit etmek mümkün olamamıştır. Bu yapıların içinde ve civarda bulunmuş ve akıntıları arazinin vaziyetine uygun olarak şarktan garbe doğru verilmiş olan su mecraları calibi dikkattirler. Bu mecralar umumiyetle birbirinin içine geçmiş toprak üstüvanî künkler yahut kalın kurşun borulardan ibarettirler. Bazan yan duvarları küçük taşlar ile örülmüş, üst kısımları ise yassı taşlar ile örtülmüş mecralara tesadüf etmek kabil olmuştur.

Bütün bu bina grubunun bu kısımda tamamiyle yıkılmış olan surun üzerine tesadüf ettiği ve hattâ sur hududunun dışına çıktığı görülür. Bunu da daha henüz yerlerini tesbit edemediğimiz iki noktada, akropol suru ile iltisak peyda eden iki sur kolunun garp istikametine uzanarak göl kadar inmiş ve bu suretle akropol'ün garp yamacından sahile kadar uzanan sahayı ihtiva etmiş olmasıyla izah etmek kabildir. Bu binalardan mada 1938 senesinde akropol suru haricinde meydana çıkarılmış olan kilise binasının (Umumî plân 11-13 X E) 2) açık bir yerde bulunduğu kabul olunamaz. Akropol'ün garp yamaçlarında tarla içinde görülen külliye miktarında mermer, taş ve tuğla kırıntıları akropol ile göl arasında birçok binalar olduğunu göstermekte, binaenaleyh bütün bir sahanın surlar ile çevrilmiş olduğu hakkında ileri sürülen iddiaları kuvvetlendirmektedir.

II. 1938 senesi hafriyatında meydana çıkarılan akropol surunun arkasında yani şarkında arazi tedricen yükselmekte ve ni-

2) Belleten 11-12, 1940, s. 443.

hayet dik yamaçlı bir sed halini almaktadır. Heyetimiz bu sedlerin mahiyetini bir an evvel tesbit edebilmek maksadiyle buralarda da hi bazı sondajlar yapmağı faydalı bulmuştur. Umumî plânda 9 X D-G de gösterilen yerde sura muvazi olarak biribirinin arkasına dizilmiş müstatil odalardan müteşekkil bir bina bakiyesine tesadüf etmek kabil olmuştur. Bu odaların en mühimmini 25 metre uzunluğunda ve 9 metre genişliğinde büyük bir salon teşkil etmektedir (Resim: 3). Pek büyük tahribata uğramış ve üzerinde muahhar devirlere ait divar bakiyelerine rastlanmış olan bu salonun divarları pek alçak olarak cenup, şark ve şimalde mevcuttur. Sed üzerine tesadüf eden garp kısmında ise ihtimal ravaklı bir galeri vardı. Salonun şimal kısa tarafında iki sütunla ayrılmış üç medhal bulunmaktadır. Yalnız kaideleri yerinde kalmış olan bu direklerin araları muahhar bir devirde divarlar ile örtülmüştür (Resim: 4). Burada üzerinde kalın silmeler bulunan bir korkuluk levhası dahi bulunmuştur. Salonun zemini bilhassa calibi dikkattir. Bu zemin muhtelif ebadda ve muhtelif hendest şekillerde beyaz ve kırmızı mermer levhaların (Opus sectile) tarzında biribiriyle birleştirilmesi suretiyle husule gelen hendest motiflerle süslenmiştir (Resim: 5,7). Muayyen motif grupları ince uzun mermer levhalardan müteşekkil şeritlerle biribirinden ayrılmış ve bu sayede zeminde mümkün mer-tebe büyük bir tenevvü husule gelmesi temin edilmiştir. Buna benzer mermer döşemeleri bilhassa Mersin ile Silifke arasında Korykos şehrinin 5 inci asra ait kiliselerinde bulmak kabildir 3). Fakat bu kabil hendest motiflerin asırlarca şekillerini muhafaza ettikleri nazarı itibara alınacak olursa burada bulduğumuz salonun tarihi için bunlardan bir netice çıkarmanın tehlikeli olduğu tebarüz eder. Bununla beraber salonun M. S. 5 inci yahut 6 ıncı asra ait olduğunu söylersek zannımıza göre, hakikatten pek fazla ayrılmamış oluruz.

Salonun zemini müteaddit tamirler görmüştür. Netekim eski motiflere hiç uymayan oldukça büyük mermer levhalar bozulmuş yerlere gayri mütecanis bir tarzda oturtulmuş ve hattâ sütunlu

3) E. Herzfeld - S. Guyer, Meriamlik und Korykos (Monumenta Asiae Minoris Antiqua, II), Manchester, 1930, s. 104, res. 102 (katedral) ; s. 118 res. 118 (sur dışındaki «basilik»); s. 157, res. 168 (manastır kilisesi). - Antakya civarında bulunmuş olan villa zeminlerini dahi karşılaştırınız : Excavations at Antioch, vol. II, s. 118, res. 36.

medhal civarında büyük dört köşe tuğlalar dahi kullanılmıştır. Salonun bilhassa şimal kısmında bulunmuş olan kesif kül tabakaları bu binanın bir yangın neticesinde harap olduğunu göstermektedir. Sütunlu medhalin şimalinde, son kısmı girintiler ve çıkıntılar gösteren ve 17 metre kadar düz olarak gittikten sonra 3,50 metrelik son kısmında garba doğru kıvrılan (umumî plân 9 X D) bir tuğla duvar salonun zeminine nazaran çok daha yüksek bir seviyede bulunmakta, binaenaleyh bu duvarın solonlu binadan daha muahhar bir devre ait olduğu anlaşılmaktadır. İhtimal bu tuğla duvar, 1938 de bulunmuş olan hamam binası ile (Umumî plân DX 10) alâkalı idi.

Salonun cenubunda bazılarının üzerinde mahkûk gamalı haçlar bulunan büyük mermer levhalar ile döşenmiş bir avlu vardır (Resim: 6). Salonun cenubunda muahhar bir devirde mustatil şeklinde bir oda (6,60 X 4,50) ilâve edilmiştir. Dört köşe tuğlalarla örtülü olan bu odanın zemini salon zemininden daha yüksek bir seviyededir. Bu odanın 7 metre cenubunda daha yüksek bir seviyede, duvarları avlunun mermer döşemesini kesen mustatil şeklinde bir oda daha vardır (3 X 5,30). Bu odanın zemini büyük yassı taşlarla örtülmüş ve bu taş döşemenin kenarları içinde fazla miktarda tuğla kırığı bulunan kırmızımtırak bir harçla sıvanmıştır. Bu husus bu odanın (belki sonraları) bir sarnıç olarak kullanılmış olduğunu göstermektedir.

III. Bu bina grupundan sonra cenup istikametinde imtidat eden seddin kenarında, muhtelif aralıklar ile açılan tranşelerin ekserisi buralarda sed duvarları ve bunların üzerinde ve gerisinde bir takım bina bakiyelerinin mevcut olduğunu göstermiştir. Umumî plânda jX8 deki yerde dört köşe kalın payeler ve bunların arasına tesadüf eden daha ince duvar temelleri bulunmuş (Resim: 8) ve üzerlerinde kalın ve derin kenet yerleri taşıyan büyük blokların burada ikinci defa kullanılmış olduğu tesbit edilmiştir. Belki burası sed üzerinde bulunan bir avluyu yahut bir bahçeyi garp istikametinde tahdit eden ve ihtimal kalın payeler arasında ince duvarların içine açılmış pencereler ihtiva eden abidevî bir korkuluk idi. Resim 9 da görünen taş kademeler ve mermer söğenin gösterdiği gibi belki seddin üstüne isal eden bir merdiven burada nihayet buluyor ve aynı yerde duvarın içine açılmış bir kapı bulunuyordu.

Üst kısımlara ait parçalara rastlanmamış olduğundan bu hususta kat'î birşey söyleyemeyeceğiz.

Daha ileride meylin kenarında, kısmen toprağa gömülü olarak ayakta duran bir granit sütunun (Umumî plân M X 9) etrafında yaptığımız araştırmalar, bu sütun ile alâkalı bina bakiyeleri meydana çıkarmamıştır. Binaenaleyh bu sütunun mevzif olmayıp başka yerden yuvarlanarak gelmiş ve tesadüfen kaim vaziyette kalmış olduğu anlaşılıyor. Bu sütunun 4,80 metre gerisinde, temellerine kadar yıkılmış sed divarlarının bakiyeleri bulunmuştur.

IV. Bu direğin tahminen 155 metre şarkında (Umumî plân 1-2 X N) yüksek bir tümsek üzerinde ufki bir surette devrilmiş, harç içine oturtulmuş küçük taş kırıntılarında müteşekkil (opus caementitium) cesim duvar yahut kemer parçaları, bu yerin garptan şarka doğru imtidat eden akropol surunun köşe noktası olduğu zannını vermiş ve bu yer 1938 senesi hafriyat plânında "surlardan kalan bir parça,, olarak gösterilmişti 4). Bunun doğru olup olmadığını tesbit üzere burada küçük bir ekip ile hafriyata başladık. Ankazın altından büyük kütleler ile münasebeti olmayacak derecede ince ve itinasız yapılmış duvarlara (Resim: 10) tesadüf edilmiş olması, burada sur bedeni mevcut olmadığını göstermiş ve bu duvarlar şehrin umumî plânında gösterilerek ameliyeye son verilmiştir.

V. İki senelik araştırmalarımız esnasında bulmuş olduğumuz en mühim eseri ayakta duran ve kısım III de tarif edilen sütun ile kısım IV de tasvir olunan bina bakiyeleri arasındaki sahayı işgal eden ve tamamıyla meydana çıkarılmaktan daha henüz pek uzak olan büyük bir bina teşkil etmektedir. (Umumî plân 8-3 X 0, plân III ve IV de dahi bakınız). Bu binayı ihtiva ettiği yerlere göre tetkik edeceğiz.

A. Binanın cenubunda 2 metre kalınlığında ve takriben 50 metre uzunluğunda gayet muhkem bir duvar bulunmuş (Umumî plân 7-9 X 0 - N plân IV) ve bu duvarın iç tarafında istinat ayaklarına müşâbih çıkıntılarının (bunların vasatı kalınlığı 1,40 metredir) 11 höcre vucude getirdiği tesbit edilmiştir. Bu höcrelerin genişlikleri vasatı 2,50 metre, derinlikleri ise 0,30 metredir (Resim: 12). Bu höcrelerin ve bunların arkasındaki duvarın dış sathı oldukça

4) Belleten, 11-12, 1940, levha CVI.

muntazam işlenmiş ve ufkt tabakalar teşkil eden, binaenaleyh "opus quadratum,, a yaklaşan bir teknikte, iç kısımları ise harç içine oturtulmuş küçük ve gayri muntazam taşlardan yapılmıştır. Aynı tekniği Akropol surlarında ve umumiyetle Bizans devri sur inşaatında buluyoruz. Dıvarların üst kısmında ise, Akropol surları yahut İstanbul ve İznik surlarında olduğu gibi, taş tabakalar arasına vazedilmiş tuğla hatıllar bulunmuş olması muhtemeldir 5). Bu höcrelerden baştan (şarktan) ikincisinin gerisinde geniş mermer tabanın gösterdiği gibi, bir kapı mevcuttur. Bu kapı kısmı, bunun altından geçen mecra ve dıvar tekniğine dair (Resim: 13) bir fikir verebilir.

İlk zamanlar bu höcrelerin bir Agoranın etrafını çeviren dükânlar veyahut, az ileride kiliseye benzer mihraplı bir bina bulunmakla, bir manastıra ait papas odaları olduğu zehabına kapıldık. Fakat bu höcrelerin cephelerini örtecek ve bunları bir oda haline getirecek tertibata rastlanmadığından bunların sura müşabih kuvvetli bir duvarın önüne vazedilmiş istinat ayakları olduklarını ve üzerlerinde kemerler taşıdıklarını, bu suretle dıvarın üstündeki gezinti yerini genişletmeğe (4 metre kadar) yaradıklarını kabul edebiliriz. Sur bedeninin önüne vazedilmiş ve birbirine kemerler ile raptedilmiş aynı istinat ayaklarını İstanbul'un karasurlarında yahut Yedikule ile Yenikapı arasındaki deniz surlarında bulmak kabilidir 6). Bu dıvarın garp müntehasında masif bir dıvar kaidesi bulunmakta ve seddin kenarına tesadüf eden ve bütün civar havaliye hâkim olan bu fevkalâde manzaralı mevkide bir burc bulunmuş olduğuna işaret etmektedir. Bu burc ihtimal masif kaidenin gösterdiği gibi surun gezinti yerine isal eden bir merdiven ihtiva ediyordu. Dıvarın şark müntehasında, aynı istikamette olmayan ve dışarı doğru büyük bir çıkıntı teşkil eden plânı kareye yaklaşan bir binanın (Umumî plân: 5 X 0) kalın ve muhkem temel dıvarları bulundu (Resim: 11). Çok katlı büyük bir bastiyon olması muhtemel olan bu binanın, cenubi şarkt köşesinde, teşkil

5) Tuğla hatıllı dıvarlara dair: A. M. Schneider, Die Stadtmauer von Iznik (Istanbuler Forschungen, Bd. 9), s. 37 v. d.

6) Die Landmauer von Konstantinopel. Bearbeitet im Auftrage der deutschen Forschungsgemeinschaft, T. 1, Zeichnerische Wiederherstellung n. begl., Text von F. Krischen (Denkmäler antiker Architectur, 6.), levha 4. - A. van Millingen, Byzantine Constantinople, The walls of the city, London, 1898, s. 266-267 arasındaki levha.

ettiği çıkıntının üzerinde dört köşe paye ayakları şeklinde tuğla kaidelere tesadüf etmek kabil olmuştur (Resim: 11).

B. Muahhar bir devirde surun şark münthesındaki birinci ve ikinci hōcrelerin önüne mustatil şekilde bir oda ilâve edilmiş, bu odanın yanında ikinci bir odaya ise şark tarafında bir mihrap ihtiva eden, ve binaenaleyh bir kilise olması muhtemel bulunan bir salon (Umumî plân M - N. X 6-7) ilâve edilmiştir. Kilise, müstatil şekilde olup (17 metre uzunluk, 10 metre genişlik) içi yarım daire şeklinde, dışı ise üç kenarlı bir mihrap (kutru 2,65) ihtiva etmektedir. Kilisenin şimalinde ortadaki küçük olmak üzere üç odadan tereküp eden bir daire gelmekte ve bu dairenin başka bir mihverde olan, aşağıda tarif edeceğimiz hamam binasına kadar müteaddit odalar şeklinde devam ettiği ve bu iki mihver üzerinde bulunan binaların birbiriyle birleştiği yerde birtakım üç köşe odalar ve avlular vucuda geldiği görülmektedir. Bütün bu odaların 0,80 kalınlığında olan temel duvarları bulunmuş, üst kısım duvarları ise pek fazla tahribata maruz kalmış olduğundan kapı ve pencere yerlerini birçok defalar tesbit etmek imkânı hasıl olamamıştır. Bir metre kalınlığında olan kilise duvarlarının diğer duvarlara nazaran daha iyi işlenmiş ve cebhelerinin ufki tabakalar vucuda getiren oldukça muntazam taşlar ile örtülmüş olduğu göze çarpmaktadır.

C. Hamam dairesi kilise mihrabının dış cenup kenarının istikametini kendine mihver ittihaz etmekte ve ince uzun bir müstatil şeklinde (genişlik 11 m. uzunluk 48 m.) şimalde doğru uzanmaktadır. (Umumî plân: 6 - 4 X M, plân III.) Bu hamamın medhali şimalde olduğu anlaşılıyor. Burada bulunmuş olan üç büyük granit sütunun (uzunluk 3,50 kaide kutru: 0,78 üst kısım kutru; 0,64) (Resim: 14) bir portik şeklinde olması muhtemel olan dehlize ait bulunmaları ihtimal haricinde değildir. Bundan sonra 8,50 m. genişlik ve 12 m. uzunluğunda bir salon gelmekte (Resim: 15) ve bu salonun cenup etrafında mihveri salonun arzant mihverine tekabül eden ve bir tarafı hafifce kesilmiş bir daire şeklinde olan, duvarları 1,50 metre kalınlığında, bir havuz gelmektedir. Bu yuvarlak yerin duvarlarında kırmızımtırak harç ve bu harcın üzerinde mermer kaplama bakiyelerine rastlanmış olması buranın bir havuz olduğu hakkındaki zannımızı kuvvetlendirmektedir (Resim: 18). Bu havuzun içine muahhar bir devirde birtakım duvarlar yapılmıştır. Altında kanalizasyon tertibatını ihtiva eden salonun esas zemininin büyük bir kısmı

Mozaiklerle örtülmüştü (Resim: 17). Bu resimde görüldüğü üzere örgü motifini havi bir bordür ile çevrelenmiş olan bu mozaik döşeme, motif olarak kırmızı, siyah, sarı ve yeşil taşlarla yapılmış zikzak şeritlerden mürekkep bulunmaktadır. İkinci bir inşa devrinde bu mozaiklerin üzerleri 12 santimetre kalınlığında bir harç tabakasıyla örtülmüş ve bunun üzerine gayri muntazam yassı mermer levhalarla müteşekkil bir döşeme vazedilmiştir. Dıvar kaideleri dahi mermer ile kaplanmış ve bazı yerlerde dıvar içinde küçük hücreler vucude getirilmiştir (Resim 16). Salonun ortasında bulunan dört büyük payeye yahut sütuna kaide teşkil ettikleri anlaşılan ve yalnız ikisi zamanımıza kadar gelmiş olan murabba kaideler yine ikinci devreye aittir. Bunlar başka bir yerden getirilmiş ve mozaikli zemin içine oturtulmuş Mimarî parçaları temel taşı olarak kullanmışlardır (Resim: 15 - 16, sol kısma bakınız). Diğer iki kaidenin yuvarlak bir binadan alınmış oldukları anlaşılan temel taşları yerinde kalmıştır. Demek muahhar bir devirde bu salonun üzerini örten kemerlerde bir arıza olmuş ve bunları takviye ve desteklemek, yahut başka bir tavan şekli vucude getirmek için salonun ortasına bu direkleri kaideleri ile birlikte vazetmek ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu salonun şimal dıvarının takviyesi ihtimal daha muahhar bir devreye aittir. Bu salonun "apodyterium" yani soyunmağa ve istihmandan sonra istirahat etmeğe mahsus bir oda olduğunu söyleyebiliriz. Bu salonun dışında kaldığına şüphe olmayan yuvarlak havuzu ise bir açık hava havuzu (piscina) olarak kabul edebiliriz.

Bu salonda, sağında ve solunda birer yarım sütun bulunan (bunların yalnız kaideleri kalmış ve şimaldeki kaide muahhar dıvarlar tarafından kısmen örtülmüştür) 2,88 metre genişliğinde bir kapıdan müstatil şeklinde bir odaya (5 m. X 4 m.) girilmekte ve bu odanın iki tarafında birer banyo bulunduğu göze çarpmaktadır (Resim : 19-20). Bu banyolar esasında 2,25 metre genişlik ve 3 metre uzunlukta idiler. Bunların zeminleri ve yanları birbirine son derece itinalı bir surette eklenmiş büyük mermer levhalarla kaplanmıştı. Muahhar bir devirde (ihtimal apodyterium'un tâdilâtı uğradığı bir devirde) bu banyolar 0,70 metre kalınlığında dıvarlar ile bölünmek suretiyle küçültülmüşlerdir. Aynı zamanda bunların zeminleri dahi yükseltilmiş ve banyoların içinde bir sed vucude getirilmiştir (Resim : 20). Oldukça iyi muhafaza edilmiş

olan şimal banyosunun bu günkü derinliği 0,80 metreyi bulmaktadır. Bu banyoların içinde fazla miktarda bulunmuş olan mozaik taşları, bilhassa tavan tezyinatına işaret eden cam mozaikler, bu banyoların üzerindeki kemer yahut kubbelerin mozaikler ile tezyin edilmiş olduğuna işaret etmektedir.

Bu çift banyolu odadan daha küçük bir odaya geçilmekte (genişliği 0,40, uzunluğu 5,00) ve bu odanın cenubunda, zemini ve yanları yine mermer kaplamalı küçük bir banyo bulunduğu görülmektedir. Bunun karşısında, şimalde, ihtimal ikinci bir banyo daha mevcuttur.

Bu banyolu odalarda ısınma tertibatı mevcut olmadığına göre bunların "Frigidarium", yani soğukluğa tekabül ettiğini kabul etmek lâzımdır.

Bundan sonra hamamın sıcak kısımları gelmektedir. 12 metre uzunluk ve 5 metre genişlikte olan bu kısmın zemini ve yan duvarlarının içi, hararete mukavemet edebilecek bir tarzda tuğladan yapılmıştır. Vasatı 30 X 30 santimetre ebadında olan tuğlaların kalınlığı 4 santimetre, bunların arasındaki harcın kalınlığı ise 5 santimetredir. Tuğla döşeli zemin üzerinde dört köşe tuğlalardan yahut od taşından yapılmış payeler veyahut uclarına doğru genişleyen ve orta kısımlarında beyzî delikler ihtiva eden boru şeklide künkler yükselmektedir (Resim: 21 - 22 yüksekliği 1,62 metredir). Bütün bu tertibat bize hamam zemininin altında, içinde sıcak hava dolaşan boşluk (hypocaustum) ile karşılaşmış olduğumuzu göstermektedir 7). Bu künkler ve payelerin üzerinde birkaç küçük tuğla bulunuyor, ve bunlar geniş ve yassı tuğlalarla birleştirilmek ve bu tuğla tabakanın üzerine kalın bir harç tabakası vazedilmek ve bu tabaka mermer döşeme ile örtülmek suretiyle hamam zemini vucude getiriliyordu. Bu zemin altı boşluğundan mada, hamamın garp duvarının içinde bir takım şakult oluklar göze çarpmakta (Resim: 24) ve bunların hamam duvarlarını ısıtmağa yarayan ince, uzun üstüvanf toprak borular (tubi, alveoli) ihtiva etmiş oldukları anlaşılmaktadır. Bu garp duvarının tam ortasında büyük ve yassı od taşlarıyla çerçeveslenmiş bir menfez (ebadı: 1,00 X 0,60) göze çarpmakta

7) Bu kabil taş payelere ve delikli künklerle Roma hamamlarında dahi rastlamak kabildir. Mümasil tertibat için bakınız: Daremberg-Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines II, 2, s. 347, s. 346, res. 3940; dahi karşılaştırınız.

(Resim: 23) ve bu menfezin, hamamın külhanı olduğu anlaşılmaktadır, (hypocaustis, praefurnium). Bundan sonra gelen müstatil şeklindeki mahallin hamamın odunluğu olduğu anlaşılıyor. Garp kısmında külhanın civarındaki payelerin tuğladan yahut künk şeklinde olmayıp od taşından yapılmış olması (Resim: 24), bu kısımda hararetin en fazla olduğuna delâlet etmektedir 8). Külhanın üst kısımlarında kalın duvarlar içine yerleştirilmiş olmaları lâzım gelen sıcak su kazanları bulunmuş olduğu anlaşılıyor. Hamamın cenup duvarında dahi yassı od taşlarıyla kapalı diğer iki menfez göze çarpmaktadır. Bunların talt derecede külhanlar oldukları söylenebilir.

Meydana çıkarmış olduğumuz hypocaustum'un plânına dikkatli bakacak olursak, buranın biri şarkta olmak üzere daha küçük (3 X 5) diğeri ise garpta olmak üzere daha büyük iki kısımdan teşekkül ettiğini ve aradaki haddi fasılın şimal duvarındaki kalın tuğla duvar çıkıntısı ve bunun önündeki biri büyük ve diğeri küçük olmak üzere iki tuğla paye tarafından teşkil olduğunu görürüz. (Resim: 21 in alt kısmını mukayese ediniz). Şu halde yukarda bahsettiğimiz talt külhanlardan birisi birinci kısmı ısıtıyordu. İkincisi ise, muahhar devirde inşa edilmiş olduğu anlaşılan ve zemini hamam zemininden daha aşağıda bulunan bir mermer banyo ile alakalı olduğuna göre, ihtimal bu banyoya gelen suyu ısıtmağa yarıyordu. Büyük kısmın ortasında birbirine muvazi vaziyette ayakta duran ve üzerleri yassı bir taş levha tarafından örtülen iki od taşı levhanın üzerinde bir havuz yahut bir kurna bulunmuş olması muhtemeldir.

Tuğla döşeli zeminde düz hat üzerinde tertip edilmiş, bazan bir birini amuden kateden ve alekser külhan ağızlarında sona eren oluklar göze çarpmaktadır. Bunlar herhalde kömür ve odun buharının tekâsüf etmesi neticesinde hasıl olan suyun zemine zarar vermeksizin akıp gitmesi için yapılmışlardır.

Hamamın sıcak kısmına Romalılar "caldarium", adını vermişlerdir. Esas külhandan uzak olan binaenaleyh pek sıcak olmadığından hamamın soğuk kısımlarıyla sıcak kısımları arasında mutavassıt bir yer alan birinci kısmın bir "Tepidarium", olduğunu kabul edebiliriz.

8) Mümasil tertibat için: D. Krencker, Die Trierer Kaiserthermen, Abt. 1. (Augsburg, 1929), s. 226, res. 320; s. 234, res. 341, 344.

Binanın üst kısımları hakkında maalesef bir fikir edinemiyoruz. Fakat, muhtelif dairelerin dış duvarlarının kalınlığı bunların üzerinde beşik kemer yahut buna mümasil bir örtü mevcut olduğunu göstermektedir. Hafriyat esnasında bulunmuş olan mermer kırıntısı zeminin ve duvarlarının mermerle kaplanmış olduğuna işaret etmekte, kalın cam parçaları ise binayı örten kemerlerin içinde menfezler bulunduğunu muhtemel kılmaktadır.

Şu halde burada Roma hamamları an'anesini temadi ettiren bir Bizans hamamıyla karşılaşılıyor demektir. Aynı mihver üzerinde birbirinin arkasına sıralanmış olan apodyterium, Frigidarium, tepidarium, ve caldarium bu hususu açık surette tebarüz ettirmektedir.

İstanbul ve civarında vazıh plânlı Bizans hamamları bulunmamış olduğundan elimizde yakın mukayese malzemesi mevcut değildir. Yalnız bu hamamın, ince uzun şekli ile, muahhar Roma devrine ait garbî Avrupa (bilhassa cenubî Almanya) da bulunmuş olan villa hamamlarına benzediğini söylemekle şimdilik iktifa edeceğiz 9).

D. Büyük binanın asıl büyük kısmını umumî plânda : 5-8 X K-L arasına tesadüf eden daire grubu teşkil etmektedir. (Plân III e bakınız) bu grup esas mihverî şimal-cenup istikametinde 18,80 metre uzunluk 9,60 genişlik, şimal tarafında yarım daire şeklinde bir mihrabı havi (kutru : 6.80) büyük bir salon (Resim : 25), bu salonun sağında ve solunda ise 31 metre uzunluk ve 5.20 metre genişliğinde bir dehlizden (Resim : 27) ibaret bulunmaktadır. Altında geniş kanalizasyon tertibatı mevcut olan mihraplı salonun zemini dört köşe tuğlalarla, duvarları ise alçı üzerine koyu mavi bir boya ile yapılmış mermer damarlarını taklid eden hendest nakışlar ile (Resim : 33) örtülmüştür. Yan odalardan köşelere tesadüf edenler kare (6,50 m.) bunların aralarındaki odalar ise müstatil şeklindedirler. (4 m. X 5,40 m.) odaların birbiriyle irtibatı olduğu gibi bunlar mihraplı salona açılan kapıları dahi ihtiva etmektedirler (mihrabın şark tarafındaki oda istisna teşkil eder). Bunların zemini (bilhassa iyi muhafaza edilmiş olan garp odalarının zemini,

9) D. Krencker, ismi geçen eser, s. 177 (bu tip hamamlar burada «Reithentyp» olarak gösterilmektedir): s. 236, res. 353a; s. 240, res. 357a. - O. Paret, Die Siedlungen des römischen Württemberg (Die Römer in Württemberg, Teil III), s. 86 v.d.; 88 v.d., res. 54-55.

bakınız : Resim 26), kısım II de tarif ettiğimiz salon zemini gibi " Opus sectile „ tarzında muhtelif şekil ve renkte mermer levhacıklardan vucude getirilmiş hendest tezyinatı ihtiva etmekte ve burada dahi muhtelif motif gruplarının kalın mermer şeritler tarafından çerçvelendiği göze çarpmaktadır.

Bu dairenin duvarları bazan 1, 40 metre yüksekliğe kadar muhafaza olunmuştur. Resim : 26 da vazıhan görüldüğü veçhile bu duvarlar gayri müsavi kalınlıklarda taş tabakası ihtiva etmekte (bunların umumî yüksekliği : 1,20 bundan sonra tuğla hatılları başlamaktadır. Tuğlaların kalınlığı vasatı olarak 4 santimetre, bunların arasındaki harcın kalınlığı ise 5 santimetredir. Bilhassa köşelere büyük yassı taşlar konmasına önem verilmiş olduğu göze çarpar.

İnce uzun mustatil şeklinde olan dehlizin cenubunda, iki taraftan daha tamamiyle açılmamış ikişer oda ve bunların arasında dört mermer direk bulunmaktadır. İkiisi tamam olarak bulunmuş ve 1941 kampanyası sonunda rekedilmiş olan (Resim : 38) bu sütunların yüksekliği, korint nizamındaki başlıklar ile birlikte, 3,60 metredir. Başlıklar işçilikteki temizlik ve uçlarındaki sivriliği kaybetmiş olduklarından Teodos II devrinden daha muahhar bir devri, VI ıncı asrı ima etmektedirler 10). Bu başlıkların üzerinde kısa taraflarında birer haç kabartması ihtiva eden kemeraltı başlıkları bulunmakta (yükseklikleri: 0,30) ve bunlar tuğla kemerlere mesnet teşkil etmekte idiler. Bu tarafta ravakların restore edilmiş bir şeklini (Resim : 37) de görmek kabildir. Bu ravakların mevcudiyeti bu dehlizin önünde, yani cenup tarafında bir avlu mevcut olduğunu gösterir. Bu kısım daha henüz kazılmamıştır.

Bu sütunların şarkındaki odanın köşe duvarı iyi mahfuz kalmış olarak bulunmuştur. (Resim : 31 -32). Burada 1 metre yüksekliğinde dört taş sırası bulunmakta, bunun üzerinde ise dört tuğla tabakasından müteşekkil bir hatıl gelmektedir. Tuğlaların kalınlığı 4, aradaki harcın kalınlığı ise 6 santimetreyi bulmakta ve tuğla ile harc arasındaki 4:6 nisbetine bilhassa VI ıncı asır binalarında rastlanmaktadır 11).

10) mümasil başlıklar için : G. Mendel, Catalogue des sculptures, III s. 450 v.d. , No. 1214. v.d.

11) A.M. Schneider, Byzanz (İstanbul Forschungen, Bd.8) s. 13-14, 4 : 6 nispetinin muahhar Justinian devri binalarında bulunduğunu (meselâ Aya Sofyanın bazı kısımlarında) kayd ediyor ; daha sonraları harc kalınlığının artmış olduğunu beyan ediyor. Bu kabil araştırmalar daha henüz başlangıç safhasında bulduklarından bunlardan kat'î bir netice çıkarmayı tehlikeli buluyoruz.

Dehlizin zemini büyük, yassı, muhtelif ebadda, birbiriyle iyi imtizaç ettirilmemiş mermer levhalar ile döşenmiştir. Bunlardan birkaç tanesi kaldırıldıkta 5 santimetre kalınlığında bir harç tabakası bulunmuş, bunun altında ise mozaikle örtülü esas zemine rastlanmıştır. (Mukayese ediniz: Resim: 29). Stajyer talebelerden Bayan Zekiye Çoruh'un ihtimamiyle tamamiyle meydana çıkarılmış olan ve yere serilmiş rengârenk bir halı hissini veren bu mühim mozaik döşeme hakkında Resim: 27-29 bir fikir vermektedir. Biri kalın diğeri ise ince olan ve mustatil sahalara taksim edilmiş bulunan çifte bordür (Resim: 28 in alt kısmına bakınız) ile çerçeveselenmiş olan sahanın içerisi 0,60 metre ebadında kare sahalara ayrılmış bulunmaktadır. Bu karelerin içine mainler yerleştirilmiş ve bu mainlerin içerisi düz yahut münhani hatlardan müteşekkil pek mütenevvi hendesf motiflerle süslenmiştir. Mozaikler beyaz, sarı, kiremit kırmızısı, yeşil ve koyu mavi rekte oldukça büyük taşlardan yapılmışlardır. Sanatkârlar, burada muhtelif renkleri birbiriyle imtizaç ettirmekte ve bir çok defalar tekerrür eden motiflerde mütemadiyen renk değiştirmekte büyük bir meharret göstermişler ve bu mozaikin sırf hendesf tezyinat ihtiva etmesine rağmen, gözü okşamasını temin etmişlerdir.

Mozaik döşemede yer yer görülen ezikler çöküntüler, kuvvetli sademeler neticesinde devrilen direklerden ve çöken sakıf aksamından husule gelmiştir. Bu döşemenin Bizans devrinde müteaddit defalar tamir edildiğini şurada burada göze çarpan kırmızımtırak bir harçla sıvanmış sahalara göstermektedir. Fakat bozulan sahalara zaman ile o kadar fazlaşmıştır ki, mozaikli zeminin heyeti umumiyesini bir mermer döşeme ile örtmek ihtiyacı hasıl olmuştur.

Bu mozaik döşemenin devrini katiyetle tayin etmek güç bir iştir. Çünkü tarihleri bilinen mümasil mozaikler pek azdır ve esasen hendesf motifler diğer herhangi bir sanat şeklinden çok daha ziyade değişmeden mevcudiyetlerini muhafaza etmişlerdir. Fakat gerek teknik, gerek motifler Silifke civarında Meryemlik'teki büyük kilisenin ikinci devresine ait mozaikli zemin ile benzerlik göstermektedirler. Bu mozaik hâfirlar tarafından VI ıncı asra izafe olunduğundan Rhegion mozaiklerinin dahi aşağı yukarı aynı asra ait oldukları kabul olunabilir 12) Mozaik bakiyelerine galerinin iki

12) E. Herzfeld- S. Guyer, ismi geçen eser, s. 34 v.d., res. 35--37.

tarafında ve cenubunda bulunan odalarda dahi tesadüf etmek kabil olmuştur.

Mozaikli dehlizin garp kısa tarafında bir kapı bulunmakta ve buradan sed kenarına kadar imtidat eden ve göl istikametinde fevkalâde bir manzaraya malik bulunan 6 metre genişliğinde bir galeriye (?) geçilmektedir. Bu galeriyi tutan istinad duvarlarının temellerine bu kısımda açılan bir tranşede rastlamak kabil olmuştur. Bu kısımda bulunmuş olan bir kemer altı başlığı ihtimal göl istikametinde açılan bir ravaka aitti. Bu kısımda dahi zemin mozaikleri bulunmuştur. Bu mozaikler, taşların büyüklüğü ve teknik bakımından dehliz mozaiklerinin aynıdır. Yalnız bunlarda endigo sarısı ve koyu mavi taşların daha fazla kullanılmış olduğu göze çarpmakta, motifler dahi oldukça değişik şekiller göstermektedir. (Resim: 30). Bu mozaik dalga şeklinde gösterilmiş ve yaprak motifleriyle birleştirilmiş bir şerit ihtiva eden bir bordür ile çevrilmiş olup birbirini takip eden büyük yarım daireler, müsellesler daireler ve mainler ve bunların aralarına sıkıştırılmış daha küçük müsellesler, dört köşeler ve mainlerden terekkep etmekte ve bu hendes çerçevelerin içine yine bir takım hendes motifler hattâ ağzından yapraklar fışkıran kantaros motifleri yerleştirilmiş bulunmaktadır. Bu mozaik korykos katedralinde bulunmuş olan V inci asır muzaiki ile benzerlik göstermekte 13), fakat bordür kısmında daha şematik bir usluba malik bulunmaktadır. Binaenaleyh bu mozaikin dahi VI. inci asra ait olduğu söylenebilir. Bu kısımdaki araştırmaların daha henüz sona ermemiş olduğunu şimdiden söyleyebiliriz.

Mihraplı salon ve solundaki odaların garbında 18 metre uzunluk 0,80 metre kalınlığında bir duvarın binanın esas duvarından ayrıldığı ve odaların dış duvarı ile bu mail duvar arasına tesadüf eden üç köşe sahanın arzant bir takım duvarlar ile muhtelif dairelere taksim edildiği görülmektedir. Gerek bu mail duvar, gerek arasındaki bölme duvarların büyük bir kısmı, inşa bakımından binanın esas duvarlarından ayrılmakta ve gayet itinasız bir surette yapılmış olduklarından muahhar bir devri ima etmektedirler. Bu daireler arasında mükemmel kanalizasyonu bulunan bir abdesthane (Resim: 34), mihraplı salonun garbındaki orta odanın köşesine

13) E. Herzfeld - S. Guyer ismi geçen eser, s. 105 v.d., res 103, 106.

yapılmış bir sarnıcın önünde zemini ve yan duvarları büyük mermer levhalarla kaplanmış kurna şeklinde bir yıkanma yeri (?) bilhassa zikre şayandırlar (Resim: 35). Bu kurnanın önünde suyun kolayca akabilmesi için zemini mermer döşeli mail bir satih bulunmakta, bunun kenarında başka bir binadan getirilmiş oluklu ve delikli uzun bir mermer blok bulunmaktadır. Bu bloğun kenarındaki, dört köşe delikler, burada bir korkuluk bulunmuş olduğunu göstermektedir. Gerek abdesthanenin, Gerek gusülhane olarak kabul edebileceğimiz bu mahallin mecraları büyük mail duvar istikametini takibeden ve dehlizin garp kapısı hizasında garba doğru kıvrılan bir ana mecraya münthehi olmaktadırlar. (Resim: 36). 0,57 metre genişliğinde ve 1,30 metre derinliğinde olan bu ana mecranın yan duvarları oldukça muntazam ufki tabakalar vucude getiren büyük taşlarla örtülmüş ve üzeri yassı taşlarla örtülmüştür.

Bu mecranın inşa tekniği bakımından mihraplı salon ve müştemilâtiyle aynı devre ait olduğu anlaşılıyor. Bu mecranın mevcudiyeti, bize neden dolayı garp duvarına esas bina mihverine muvazi bir istikamet verilmemiş olduğunu izah etmektedir. Binaenaleyh bu duvarın üst kısımlarının muahhar bir devreye ait olmasına rağmen esasında büyük bina ile muasır olduğu ihtimal dışında değildir. Bu sahadaki araştırmalarımız daha henüz sona ermemiş olduğundan binanın bu garp mntakasına dair şimdilik kat'î bir hüküm vermemeği daha münasip buluyoruz. Mihraplı salon ve müştemilâtı Rhegion'un hemen her binası gibi, zaman ile bir takım tadilâta uğramış ve pek çok tamirler görmüştür. Bazı kısımlarda görülen pek itinasız yapılmış duvarlar, esas kapıları kapamış olan duvar bakiyeleri bu hususu vazih bir surette göstermektedirler.

Mihraplı salon ve yanlarındaki odaların ne şekilde örtülmüş olduğu sorulabilir. Uçlara tesadüf eden kare şeklindeki yan odaların köşelerinde kalın istinad ayakları mevcut olduğuna göre bu odaların mukatta kemerler ile örtülmüş olduğunu kabul edebiliriz. Bunların arasındaki küçük müstatil şeklindeki odaların ise beşik kemerler ihtiva etmiş olmaları muhtemeldir. Ortadaki büyük salonun büyük bir beşik kemer ile örtülmüş ve bu kemerlerin yanlara doğru icra ettiği tazyığın mukatta kemerli odalar tarafından karşılanmış olduğunu kabul etmek bize makul bir hal çaresi gibi görünüyor. Bu harabe asırlarca taş ve tuğla ocağı olarak kul-

Res. 1 - Surun sona erdiği yer

Res. 2 - Korint nizamında bir direk başlığı

Belleten: C. VI

Res. 3 - Mermer döşemeli büyük salon

Res. 4 - Büyük salonun şimal tarafındaki iki direk kaidesi
Bulleten: C. VI

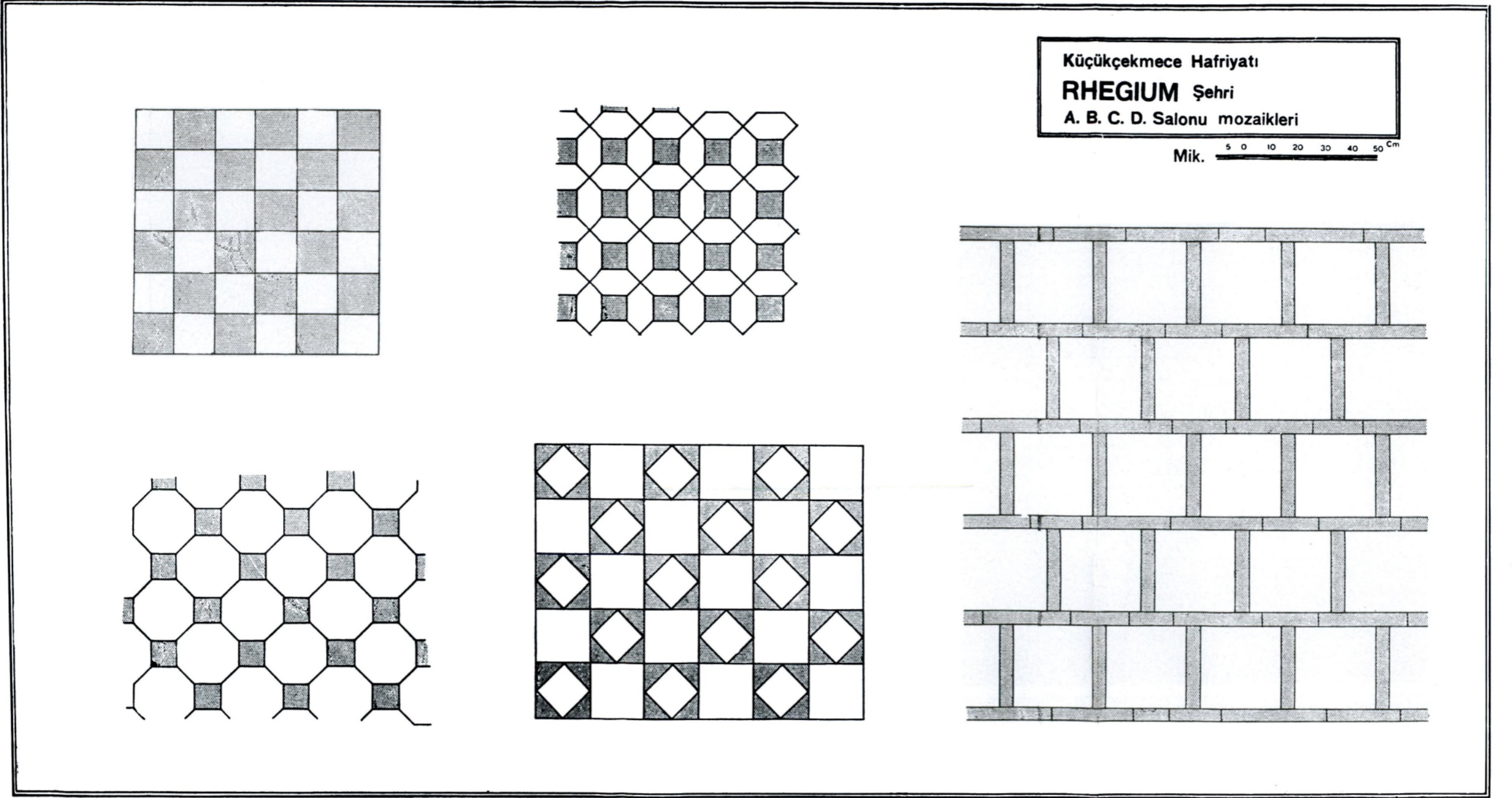

Res. 5 - Salonun mermer döşemesinden bir nümune

Res. 6 - Büyük salon yanındaki mermer döşemeli avlu

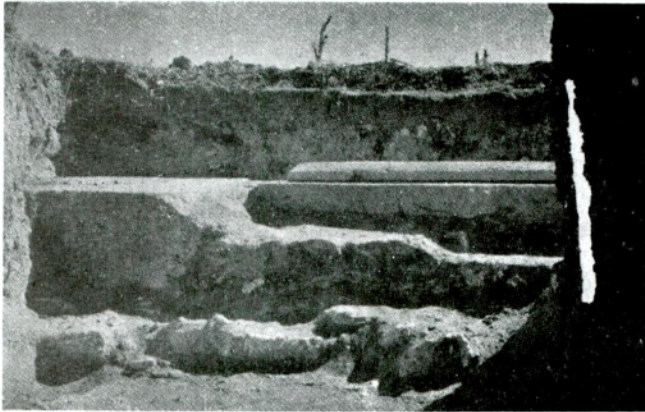
Belleten: C. VI

Res, 7 - Büyük salonun mermer döşemesinin bazı motifleri.

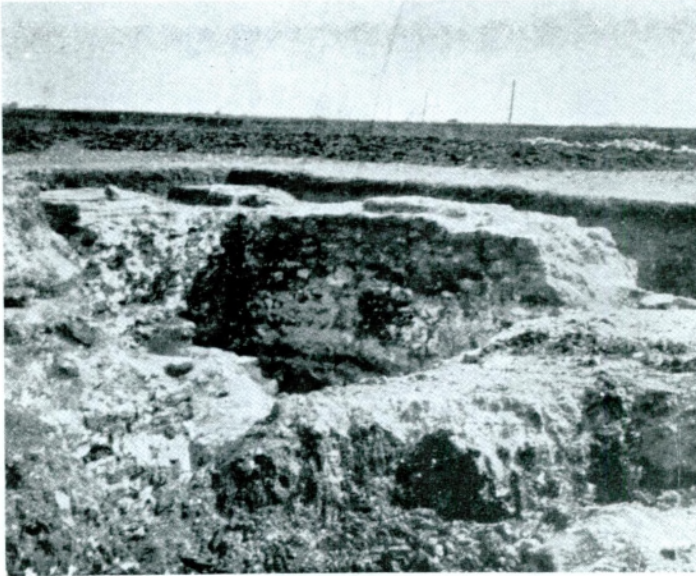
Res. 8 - Sed üzerinde bulunan bakiyeler

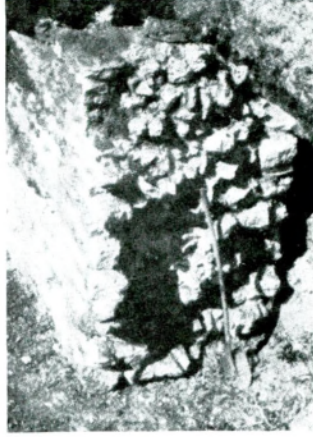
Res. 9 - Sed üzerindeki bina bakiyeleri (merdiven?)

Res. 10 - Evvelce « sur parçası » olarak kabul edilmiş olan yerde yapılan araştırma

Res. 11 a - « Burc » olarak gösterilen binanın cenubu şarkî köşesi
Belleten: C. VI

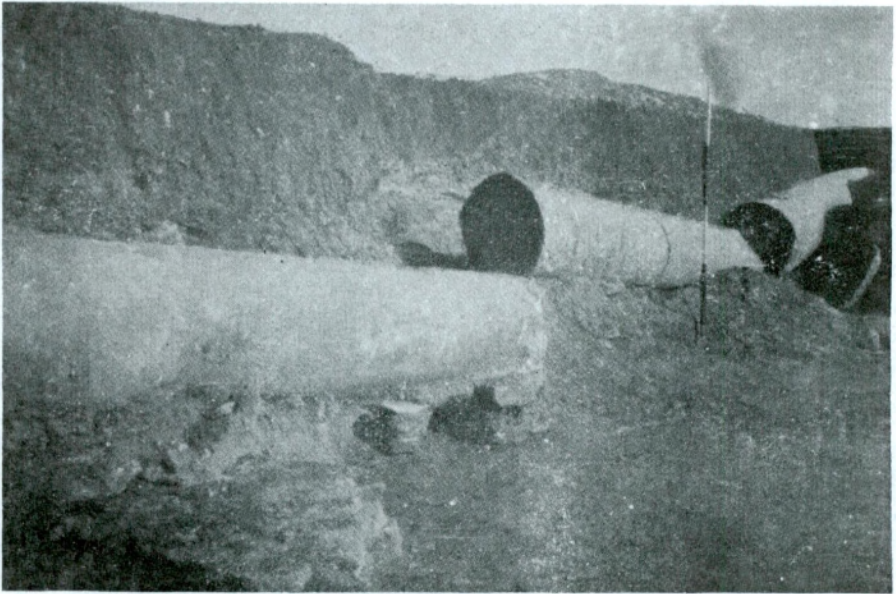
Res. 11 b - Res. 11 a daki binaya ait temel dıvarı parçası

Res. 12 - « Sur » ve gerisindeki h cre şeklinde daireler

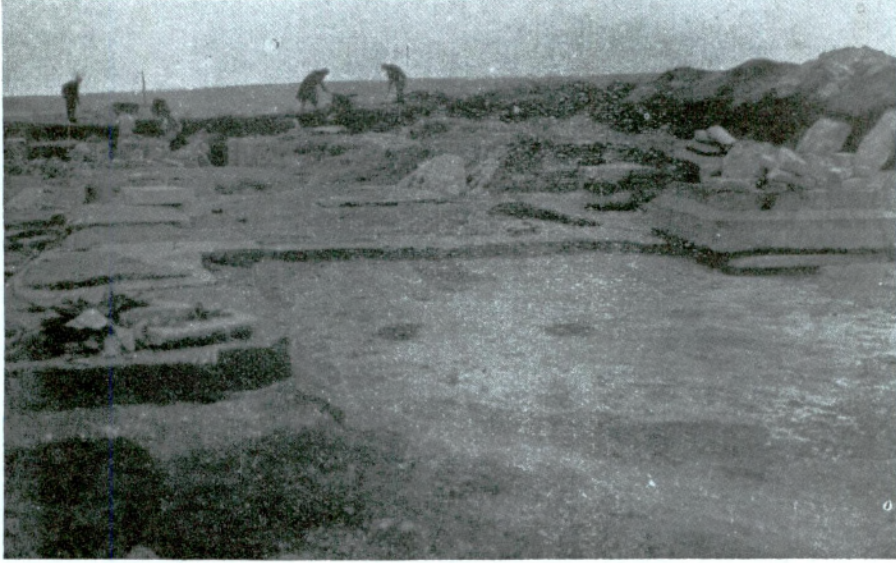

Res. 13 - « Hücreler » den birisinin gerisindeki kapı yeri

Res. 14 - Hamamın medhalinde bulunan granit sütunlar

Bulleten: C. VI

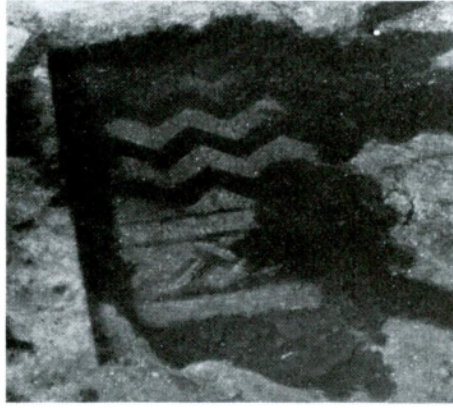
Res. 15 - Hamamın « apodyteriumu

Res 16 - « Apodyterium » muahhar bir devreye ait paye kaideleri ve mermer döşeme
Belleten: C. VI

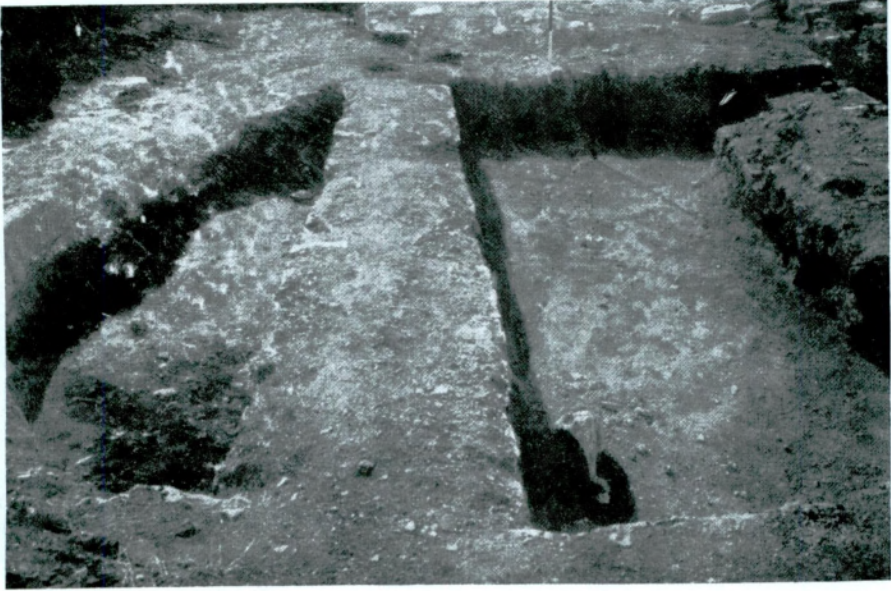

a.

b.

Res. 17 - Apodyterium'um esas mozaik döşemesinden iki parça

Res. 18 - « Açık hava havuzu » (piscina)

Res. 19 - « Frigidarium

Res. 20 - Frigidarium'un banyolarından biri

Res. 21 - « Caldarium » zemininin altındaki boşluk (hypocaustum)

Bulleten: C. VI

Res. 22 - «Hypocaustum» Taş payeler ve toprak künkler

Res. 23 - Külhan (prae-furnium)

Res. 24 - Külhan yanındaki taş payeler

Res. 25 - Büyük « mihrablı salon »

Res. 26 - Mihrablı salonun yanındaki daireler

Res. 27 - « Mihrablı salon » un önündeki dehlizde bulunan mozaik döşeme
Belleten: C. VI

Res. 28 - Mosaic döşeme. Alt kısımda mozayığın bordürü görülmektedir

Res. 29 - Mosaic döşeme ve üzerine bilâhare vaz edilmiş olan mermer döşeme bakıyeleri

Belleten: C. VI

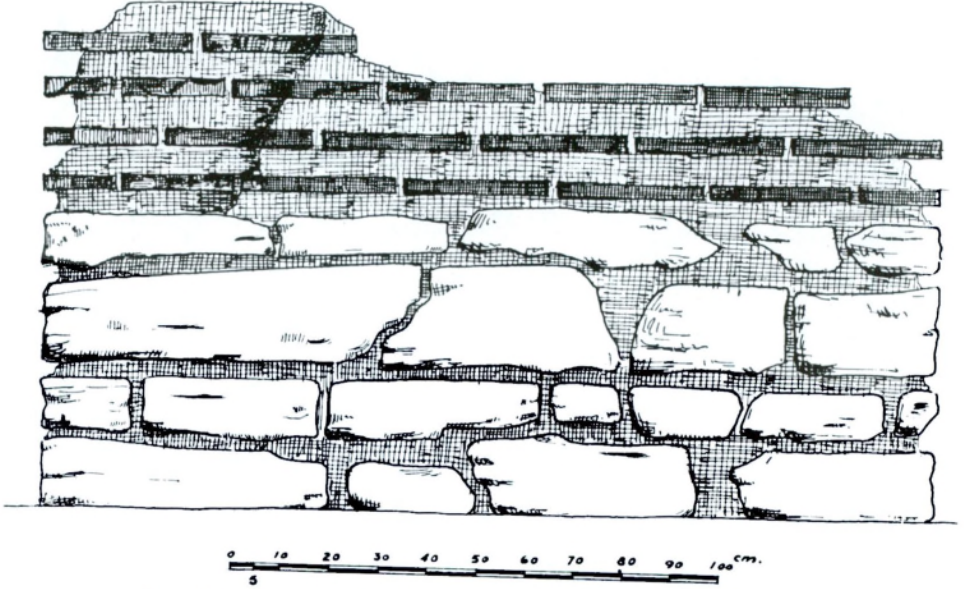

Res. 30 - Dehlizin dışında, sed üstü galerisinde bulunan mozaik döşeme

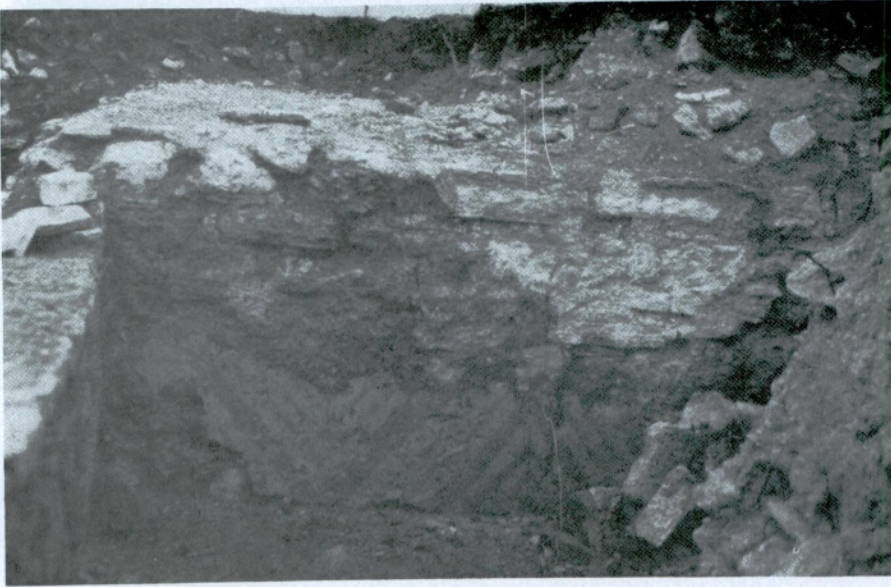

Res. 31 - « Mihrablı salon » dehlizine ait duvar parçası

Bulleten: C. VI

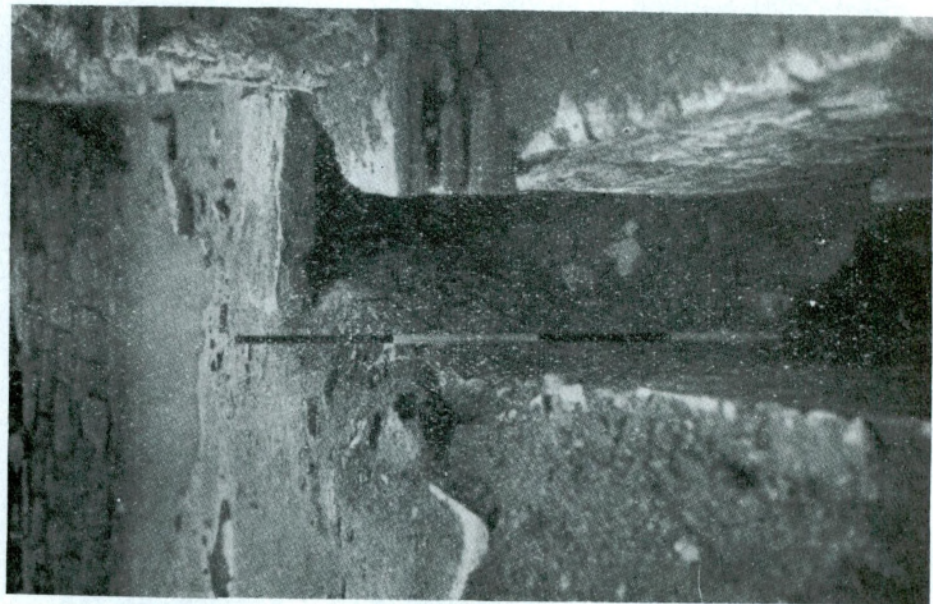
Res. 32 - Res. 31 deki duvar parçasının ebadını gösterir resim

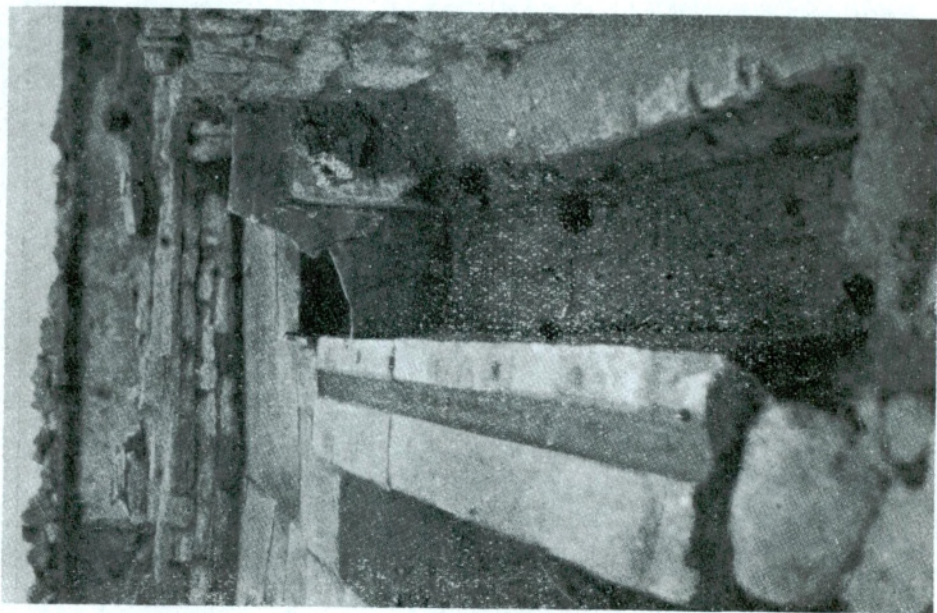
Res. 33 - « Mihrablı salon » un duvarlarını örten fresk bakıyeleri

Res. 34 - « Mihrablı salon » un garbına ilâve edilmiş olan kısımlar
Bellelen: C. VI

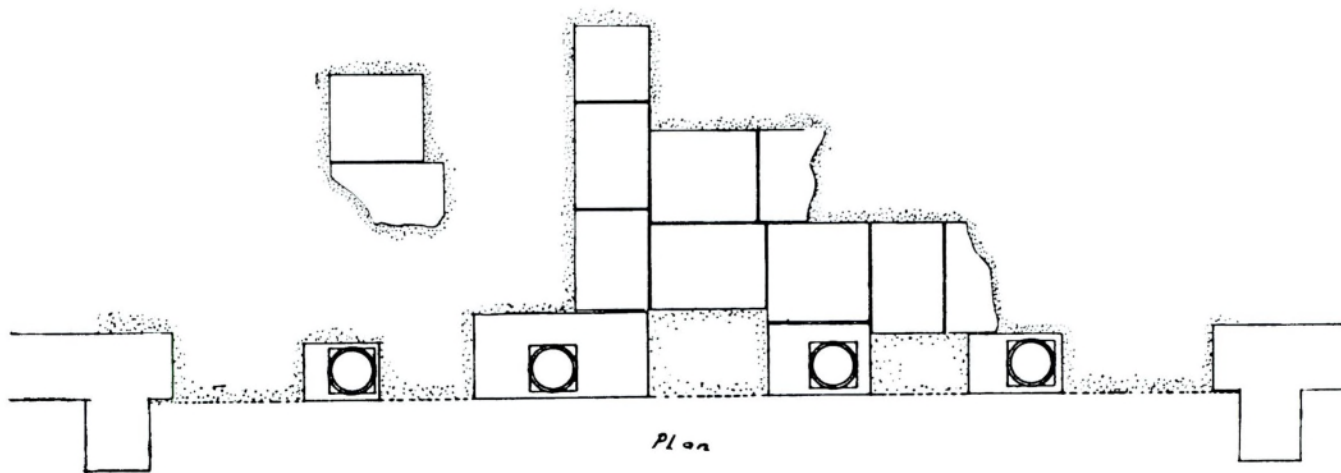
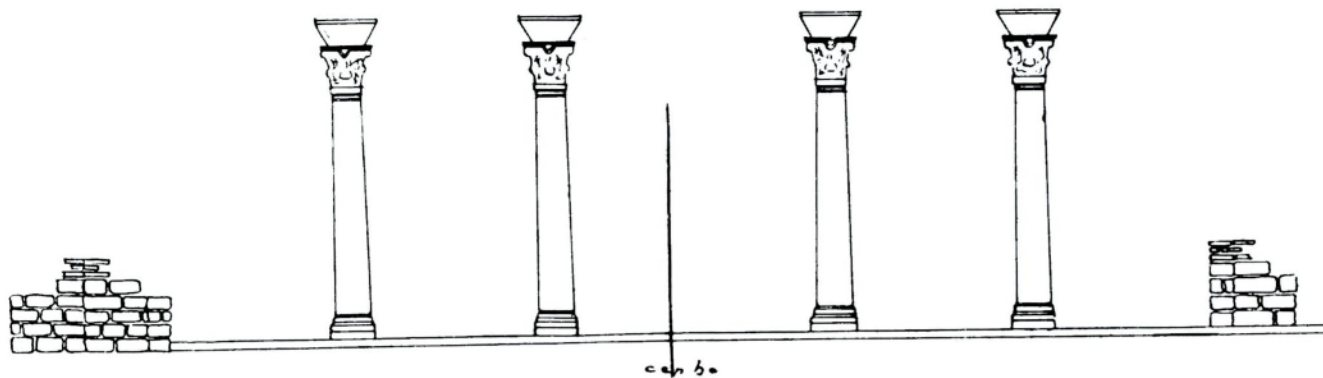

Res. 36 - « Mihrablı salon » un garbındaki ana meca

Res. 35 - İliäve edilmiş dairelerden bir kısım (gusülhane)

Lev. XXI

Mik:

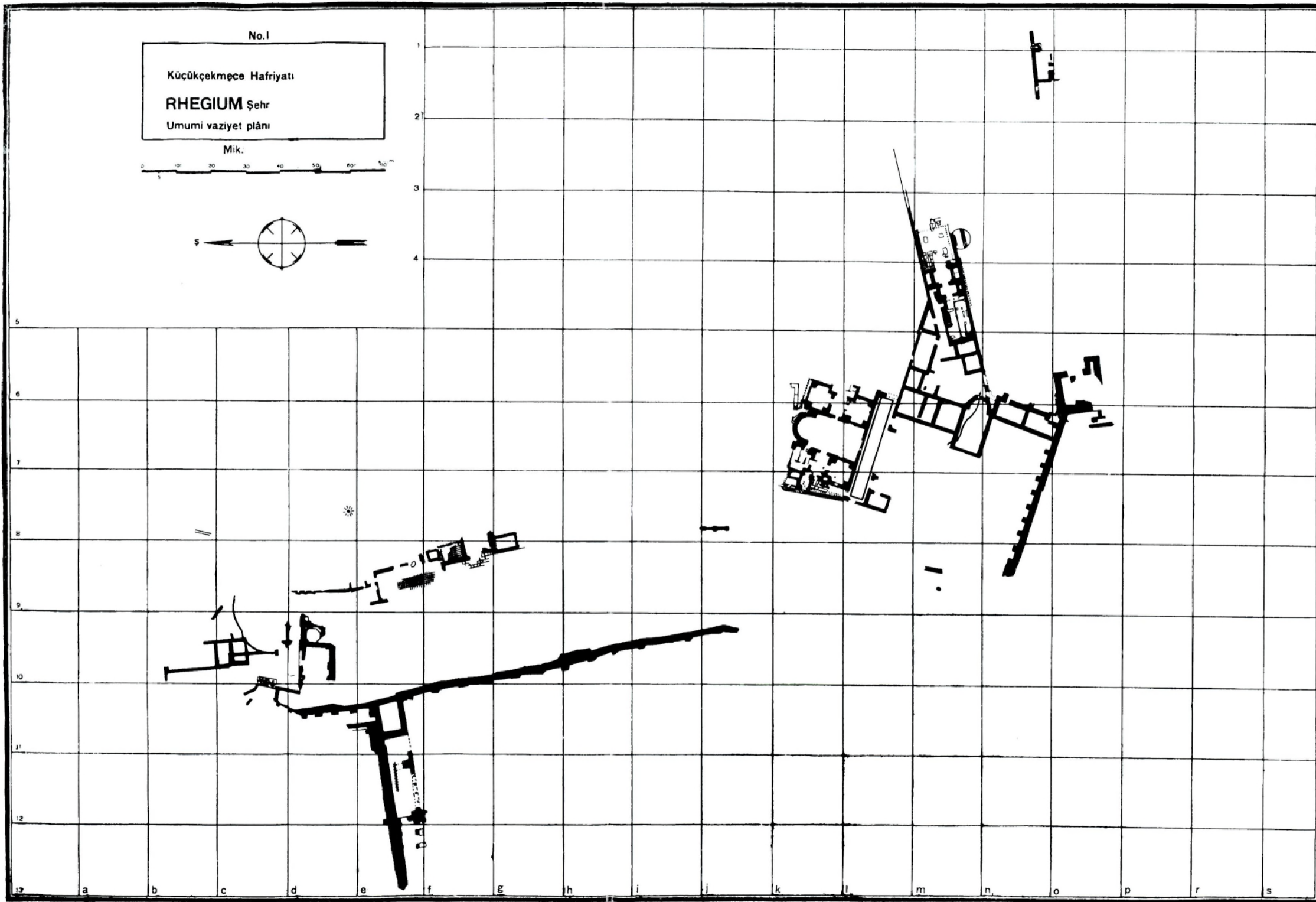
Res - 37

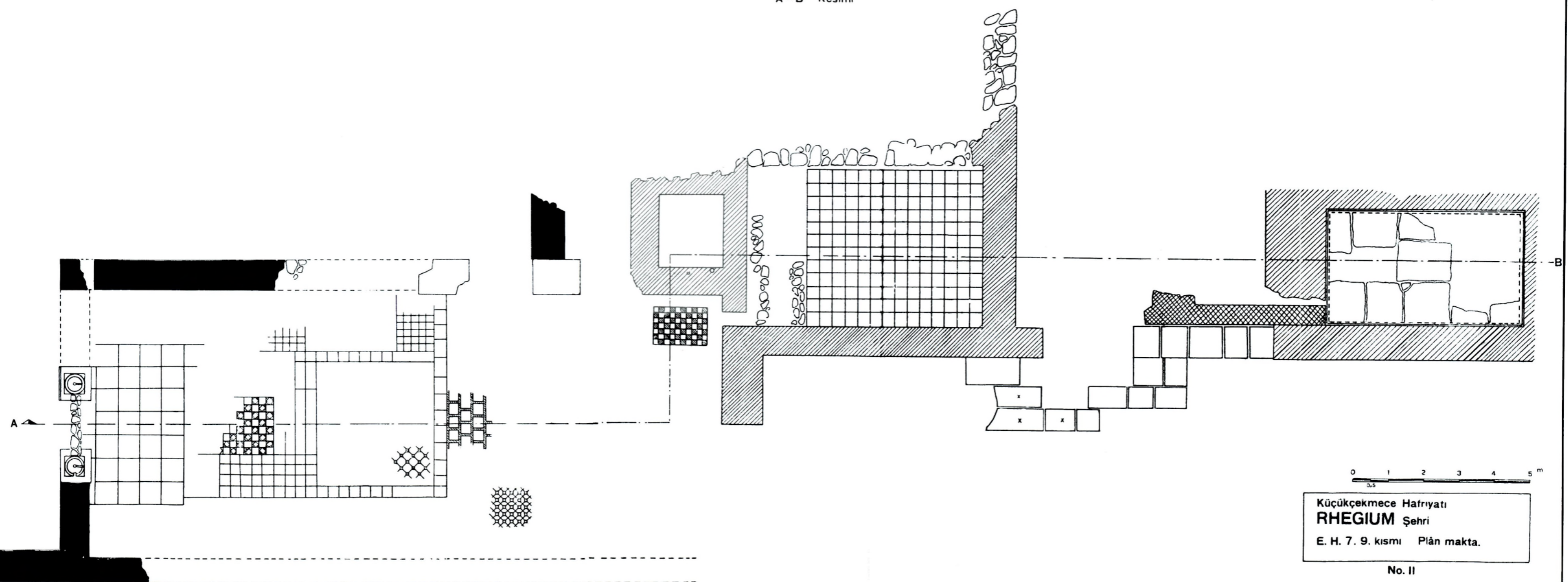
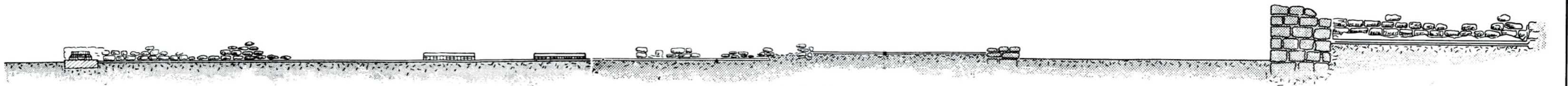
Belleten C. VI

Res. - 38

Belleten C. VI

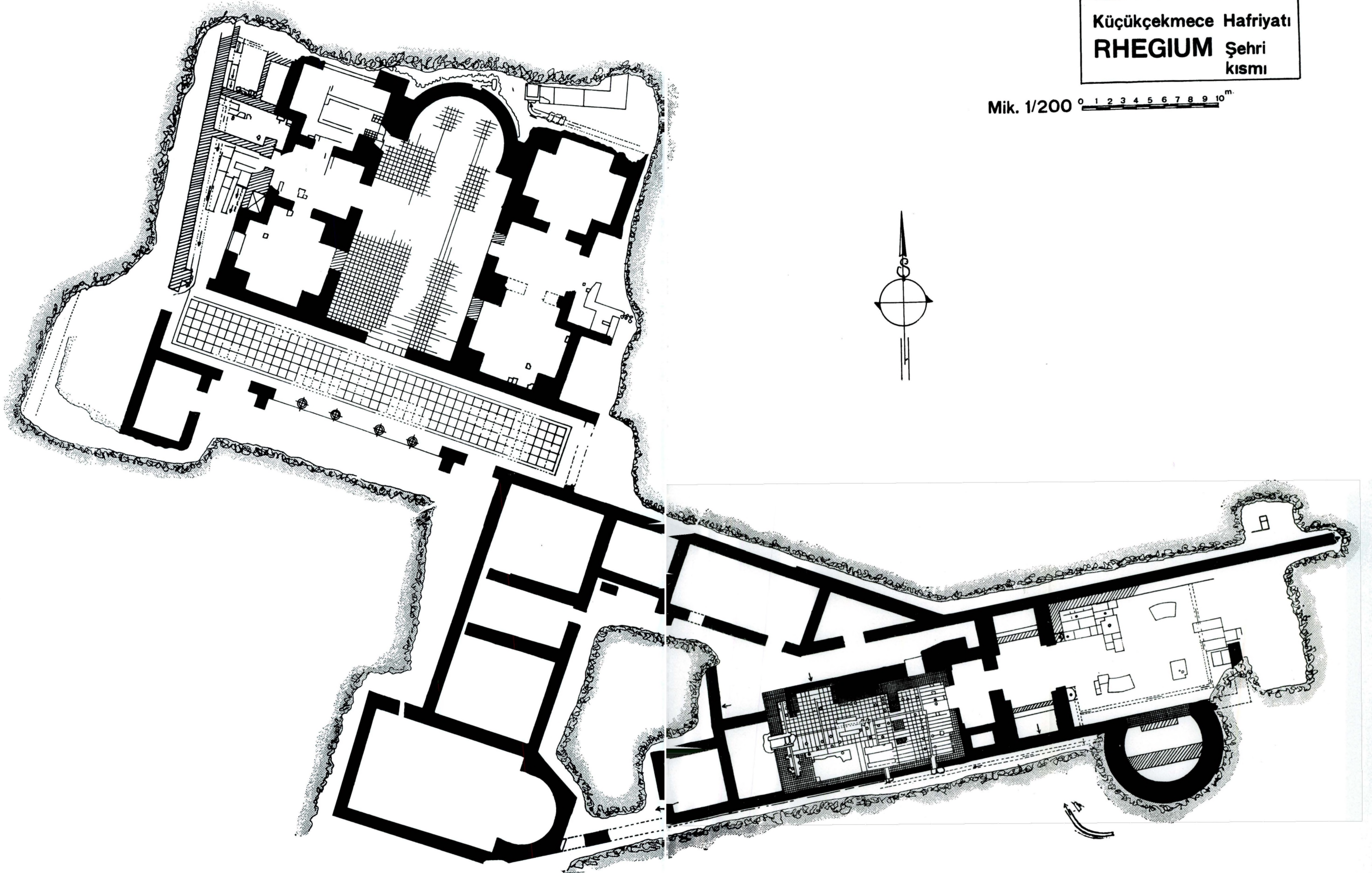

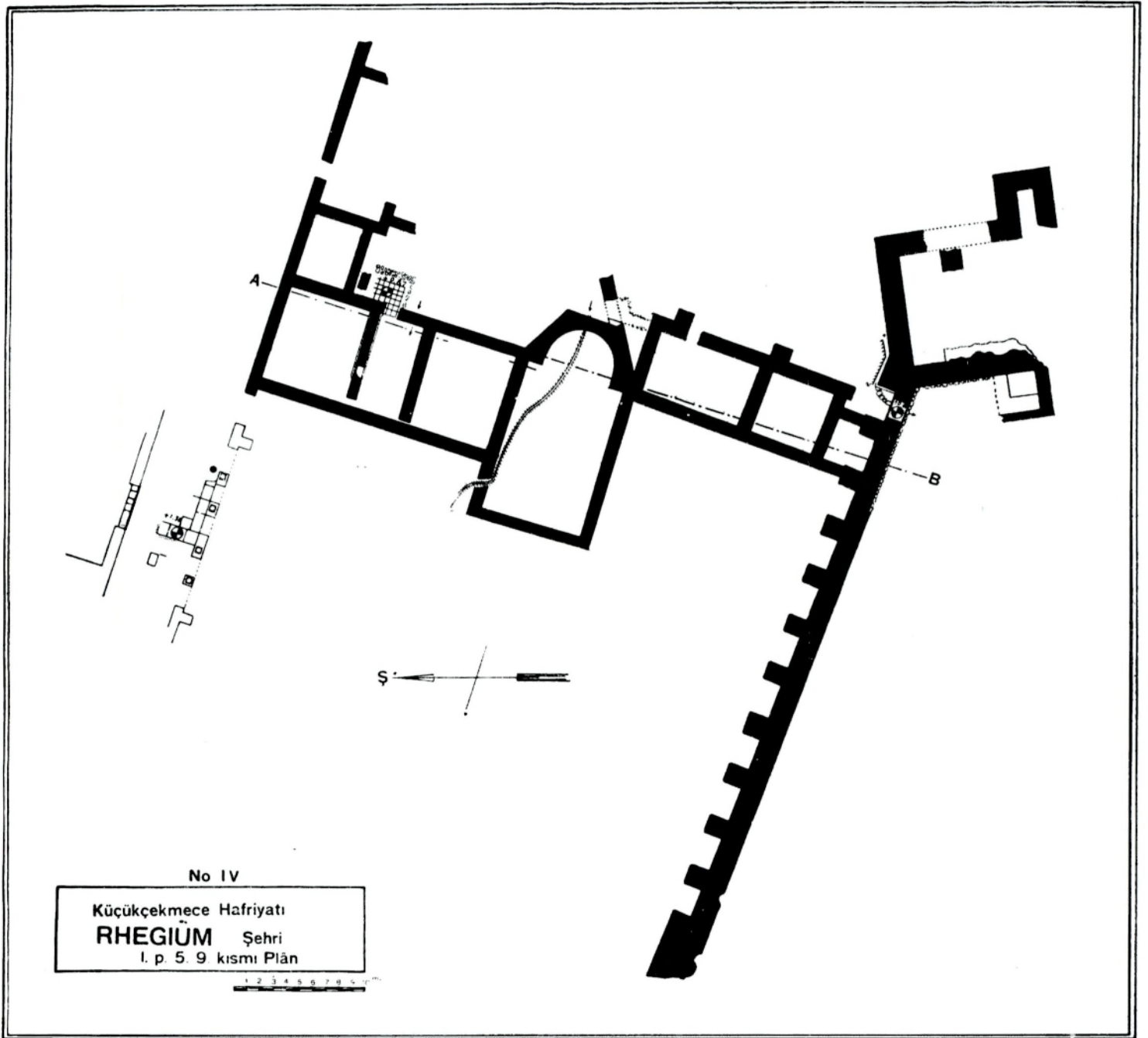
Küçükçekmece Hafriyatı
RHEGIUM Şehri
E. H. 7. 9. kısmı Plân makta.
No. II

No.III

Küçükçekmece Hafriyatı
RHEGIUM Şehri
kısım

Mik. 1/200 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10^m

lanıldığından anka arasında bu üst kısım kemerlerine ait büyücek parçalara tesadüf etmek imkânı hasıl olmamıştır.

Bu daireler grubu ilk nazarda üç sahanlı bir kilise gibi görünüyorsa da mihrabın şimale müteveccih olması bu imkânı ortadan kaldırmaktadır. Esasen bu binanın garbında muahhar bir devirde olsa abdesthane, gusülhane gibi tesisata rastlanmış olması, buranın dinî bir binadan ziyade profan bir bina olduğunu göstermektedir. Bu binaların heyeti umumiyesini bir saray ve Rhegion'un askeri bir şehir olduğunu göz önünde bulundurarak kumandanlık sarayı olarak kabul ettikte mihraplı salonun büyük bir toplantı ve merasim salonu olduğunu söyleyebiliriz.

A, B, C, D kısımlarında tasvir ettiğimiz muhtelif daire gruplarının bir tek binaya ait olduğuna kani bulunuyoruz. Çünkü bu muhtelif gruplar arasında vazih bir haddi fâsıl bulunmadığı gibi duvar tekniği, bunların kâffesinde hemen hemen aynıdır. Başka bir mihver üzerinde tertip edilmiş olan hamam dairesinin, şark - garp mihverü üzerinde inşa edilmiş olan binalar grubuna muahhar bir devirde eklenmiş olduğuna dair elimizde deliller yoktur. Çünkü bu iki bina grubunun birbiriyle birleştiği yerlerde (üç köşeli dairelerden) başka bir duvar tekniği yahut birbiriyle sonradan iltisak peyda etmiş duvarlara rastlamak kabil olmamıştır. Bu mihver değişikliğini, zamanımıza göre en doğru olarak şöyle izah edebiliriz:

İç kısmında istinad ayaklarını ihtiva eden cenuptaki kuvvetli duvarın şark müntehasında bulunan bastiyon'un istikamet değiştirdiği ve şimali şarkiye teveccüh ettiği nazarı itibare alınacak olursa, bundan sonra gelen sur kısmının dahi aşağı yukarı aynı istikamette devam ettiği, binaenaleyh bunlara muvazi olarak hamam ve müştemilâtının mihverini değiştirmek mecburiyeti hasıl olduğu anlaşılmıştır. İlerde bu noktalarda yapılacak araştırmalar, hiç şüphesiz bu enteresan mes'elelerin halline medar olacaklardır.

Birçok dairesel ve kısmen tahkim edilmiş olan bu büyük binanın, Bizans Mimarisinde işgal ettiği mevkiî maalesef tesbit edilecek bir durumda değildir. Muasır Bizans sivil mimarîsine dair elimizde pek az malzeme vardır. Bizans saraylarına dair yalnız edebî eserler, bilhassa "teşrifat kitabı," sayesinde bir fikir edinebiliyoruz. Bu sarayların zamanımıza kadar gelmiş olan bakiyeleri esas itibariyle, temel kısımlarına ait olup binaların üst kısımlarına

dair pek az malûmat vermektedirler. Esasen Rhegion'daki bina, temamiyle hafredilmemiş olduğundan bu kabil mukayeselere şimdilik girişmemek belki daha doğru olur. Biz burada şimdiye kadar pek az bilinen Bizans sivil mimarisine ait bu büyük binanın arzettiği bazı meselelere, haiz olduğu ehemmiyete işaret etmekle iktifa edeceğiz.

FOUILLES DE RHEGION - KÜÇÜK ÇEKMECE

RAPPORT PRELIMINAIRE SUR LES TRAVAUX DE 1940-1941

AZİZ OĞAN

Membre de la Société d'Histoire Turque, Directeur - général des Musées d'Archéologie, Istanbul.

le Dr. ARİF MÜFİT MANSEL

Membre de la Société d'Histoire Turque, Sous-directeur des Musées d'Archéologie, Istanbul.

Les premières fouilles faites à Rhégion furent des sondages qui commencèrent en Octobre 1938 et durèrent environ un mois.

Les fouilles des années 1940 et 1941 débutèrent vers la fin d'Août et continuèrent jusqu'au milieu de Novembre. On employa en moyenne quarante cinq ouvriers par jour.

Les fouilles furent dirigées par MM. Aziz Ogan et le Dr. Arif Mansel. Les plans et les dessins furent confiés à M. Sabih Öke, la comptabilité à M. Sacid Mete, chef-comptable du Musée des Antiquités, les photographies à Muzaffer Demircan, employé à l'atelier de photographie du même Musée. Mlle. Münire Karacalarlı, assistante à l'Institut d'Archéologie de l'Université d'Istanbul, remplit les fonctions d'assistant. Nous nous faisons un devoir d'exprimer nos remerciements à tous nos collaborateurs, qui ont montré un zèle remarquable dans l'exercice de leurs fonctions et dont le concours nous a été très précieux.

Nous devons également mentionner les jeunes étudiantes en archéologie de l'Université d'Istanbul, qui ont pris part à l'expédition comme stagiaires: en 1940 MM. Halim Alçitepe et Muammer Özyalaz, en 1941 Mlles. Zekiye Çoruh, Nihal Ongunsu, Reyhan Kenan Erol, Baykan Öktem. Ces jeunes étudiants ont ainsi trouvé l'occasion d'étendre leurs connaissances théoriques et pratiques en observant sur place les méthodes appliquées dans la conduite des fouilles; je me fais un plaisir d'ajouter que l'intérêt témoigné par ces jeunes gens à la carrière qu'ils ont choisie nous a donné la certitude qu'ils apporteront un élément précieux dans le monde de l'archéologie et des musées.

Nous exprimons nos remerciements aux visiteurs bienveillants qui sont venus à Rhégion inspecter les travaux et nous encourager par l'intérêt qu'ils y ont témoigné: Mme. Afet Uzmay, vice-présidente de la Société d'Histoire, M.M. Hâmid Koşay, directeur des Antiquités au Ministère de l'Éducation Nationale, Bilâl Aziz, ex-inspecteur au même Ministère, le Pr. Hâmid Ongunsu, doyen de la Faculté des Lettres à l'Université d'Istanbul, Zeki Velidi Togan, Mükrimin Halil Yınanc, professeurs, Cavid Baysun, Cemal Tukin, professeurs agrégés, Afif Erzin, Tayyip Gökbilgin, Fuad Ezgu, Cevad Eren, assistants à la même Faculté, Reşid Safvet Atabinen, Efdalüddin Tekiner, Nuri Ebussuudoğlu, Fehmi Karatay, Süleyman Yürügen, membres, et Avni Erbabacan, secrétaire - général de la Commission pour la Conservation des Monuments Historiques, Bakır Öztrak, sous-préfet de Bakırköy.

Nous avons déjà dit que la campagne de 1938 avait donné des résultats satisfaisants 1). Les recherches faites en 1940 et en 1941 ont démontré que la ville haute, entourée d'une enceinte, c'est-à-dire l'Acropole de Rhégion, qui, au cours des siècles avait presque complètement disparu sous la terre, dépassait de beaucoup les limites prévues dans le *Bulleten*, t. XI - XII, planche 106. Ces recherches peuvent être divisées en cinq parties dans une direction nord-sud.

I. Dans le dessein de suivre la muraille découverte pendant la campagne de 1938, et qui s'étendait d'abord vers le nord, puis, à partir du contrefort No. 11, vers le nord-est, nous avons dirigé les premiers sondages de ce côté. Ces recherches, faites dans des conditions très difficiles, à cause d'une grande accumulation de débris, ont démontré que la muraille s'étendait dans cette nouvelle direction sur une longueur de 10 mètres, comprenait trois contreforts et s'interrompait brusquement après avoir limité à l'ouest l'établissement thermal (plan d'ensemble 10-11 x d; 11 x c) (fig. 1). Dans cette partie qui a été fouillée en largeur et en profondeur, on a rencontré un grand chapiteau de colonne corinthienne (hauteur 0,56 m.) (fig. 2.). Comme la muraille ne pouvait se terminer en cet endroit il était nécessaire de faire des recherches en diverses directions afin de savoir s'il s'agissait d'une porte et de

1) A. Ogan, *Regium hafriyatı (les Fouilles de Réghion)* *Bulleten* 11 - 12, 1940, p. 437 et suiv.

déterminer l'orientation de la muraille. Au cours de ces recherches il fut impossible de trouver la moindre trace de la muraille mais par contre on trouva des restes de bâtiments rectangulaires, de dimensions diverses, et qui ne présentaient pas un plan défini (plan d'ensemble 10 x b-c). Ces bâtiments étaient dans un état fort délabré et avaient été utilisés comme citernes, ainsi que le démontre le revêtement rougeâtre qui couvre le sol. Il fut impossible de déterminer quels rapports ces bâtiments avaient avec l'établissement thermal situé dans le voisinage. Il faut noter particulièrement les canaux trouvés à l'intérieur et dans le voisinage de ces bâtiments et dont l'inclinaison est orientée de l'est à l'ouest conformément à la configuration du sol. Ce sont en général des tuyaux cylindriques en terre, imbriqués, ou de gros tuyaux de plomb. Nous avons rencontré également des canaux dont les parois latérales étaient construites avec des petites pierres et la partie supérieure recouverte de dalles horizontales.

On voit que tout ce groupe de bâtiments occupait l'emplacement de la muraille complètement démolie en cet endroit, et même s'étendait au-delà de l'enceinte. Il est possible d'expliquer ce fait par l'existence de deux murailles qui rejoignaient la muraille de l'Acropole en deux endroits que nous n'avons pas encore pu déterminer, s'étendaient dans la direction de l'ouest et descendaient jusqu' au lac, encerclant ainsi la région qui s'étend du versant occidental de l'Acropole jusqu' au littoral. Outre ces bâtiments, on ne saurait admettre que l'église mise au jour au de là de l'enceinte de l'Acropole en 1938 (plan d'ensemble 11-13 x e 2) pût être dans une place ouverte. La grande quantité de débris de marbre, de pierre et de brique qu'on voit dans le champ situé sur le versant ouest de l'Acropole prouve qu'entre l'Acropole et le lac existaient un grand nombre d'autres bâtiments et par conséquent appuie l'hypothèse selon laquelle toute cette région aurait été entourée par une muraille.

II. Derrière la muraille de l'Acropole mise au jour pendant la campagne de 1938, c'est-à-dire à l'est, le terrain s'élève graduellement pour prendre enfin la forme d'une terrasse aux flancs escarpés. Le corps expéditionnaire jugea utile de faire

2) Belleten 11 - 12, 1940, p. 443.

quelques sondages afin de déterminer au plus tôt la nature de ces terrasses. On rencontra les restes d'un bâtiment formé de chambres rectangulaires disposées à la file, parallèlement à la muraille, dans l'endroit indiqué dans le plan d'ensemble 9 X d-g. La chambre principale forme une salle de 25 mètres de long sur 9 mètres de large (fig. 3). Cette salle, qui a subi de très grands dégâts, et au dessus de laquelle ont été trouvés des vestiges de murailles appartenant à des époques postérieures, présente au sud, à l'est et au nord des murs très bas. Sur la partie occidentale située sur la terrasse était probablement une galerie à arcades. Au nord de la salle étaient trois entrées séparées par deux colonnes dont il ne reste plus aujourd'hui que les bases et dont les intervalles furent murés à une époque postérieure (fig. 4). En cet endroit fut trouvée également une balle de parapet à épaisses moulures. Le sol de la salle est particulièrement remarquable. Il est orné de motifs géométriques formés de dalles de marbre rouge et blanc de diverses dimensions et de formes diverses (opus sectile) (fig. 5, 7). Les divers groupes de motifs sont séparés par des bandes formées de dalles de marbre longues et étroites, ce qui produit le plus grand effet de variété possible. De pareils dallages en marbre se rencontrent particulièrement dans les églises du Ve siècle de la ville de Korykos entre Mersin et Séleucie 3). Mais si l'on considère que ce genre de motifs géométriques gardèrent les mêmes formes pendant des siècles, il est évident qu'il serait dangereux d'en tirer une conclusion pour déterminer la date de la salle. Cependant nous pensons que nous ne nous écarterions pas beaucoup de la vérité en fixant cette date au Ve ou VIe siècle de notre ère.

Le sol de la salle a été réparé à plusieurs reprises : ainsi les endroits détériorés ont été remplis de façon hétérogène par des dalles de marbre (dont plusieurs assez grandes), qui ne s'accordent aucunement avec les anciens motifs, et même de grosses briques quadrangulaires ont été employées dans l'entrée à colonnade.

3) E. Herzfeld-S. Guyer, *Meriamlik und Korykos (Monumenta Asiae Minoris Antiqua, II)*, Manchester, 1930, p. 104, fig. 102 (cathédrale); p. 118, fig. 118 («basilique» située hors les murs); p. 157, fig. 168 (chapelle du monastère). - Comparez aussi les planchers de villa découverts aux environs d'Antioche: *Excavations at Antioch*, vol. II, p. 118, fig. 36.

D'épaisses couches de cendre trouvées surtout à la partie nord de la salle prouvent que le bâtiment fut détruit par un incendie. Au nord de l'entrée à colonnade est un mur en brique qui offre des niches et des saillies dans sa dernière partie, et qui après s'être étendu en ligne droite sur une longueur de 17 mètres, s'infléchit vers l'ouest dans sa dernière partie, qui mesure 3m,50 de long (plan d'ensemble 9Xd). Ce mur, dont le niveau est beaucoup plus élevé que celui de la salle, appartient sans doute à une époque postérieure. Peut-être ce mur de brique a-t-il un rapport avec l'établissement thermal découvert en 1938 (plan d'ensemble 10Xd).

Au sud de la salle est une cour pavée de dalles de marbre dont quelques-unes portent la croix gammée incisée (fig. 6). Au sud de la salle une chambre rectangulaire (6,90X4,50) a été ajoutée à une époque postérieure. Le sol de cette chambre est revêtu de briques quadrangulaires et son niveau est plus élevé que celui de la salle (voir la coupe, plan 11). A 7 mètres au sud de cette chambre, à un niveau plus élevé, est une autre chambre rectangulaire dont les murs coupent les dalles de marbre de la cour (3X5,30). Le sol de cette chambre est pavé de grandes pierres plates dont les bords sont revêtus d'un enduit rougeâtre dans lequel se trouve une grande quantité de débris de tuiles, ce qui démontre que cette chambre fut employée comme citerne, peut-être à une époque postérieure.

III. Après ce groupe de bâtiments au bord de la terrasse orientée au sud, la plupart des tranchées creusées à espacements divers ont mis au jour des murs de soutènement et, sur ces murs, aussi bien que derrière, des restes de bâtiments. Au point 8Xj dans le plan d'ensemble il a été découvert des piliers quadrangulaires massifs et entre ces piliers les fondements d'un mur plus mince (fig. 8). Ces grands blocages, qui portent à leur surface les traces de tenons épais et profonds, ont été évidemment réemployés ici. Peut-être appartenaient-ils à un parapet monumental qui limitait à l'ouest une cour ou un jardin situé sur la terrasse et qui avait probablement des fenêtres ouvertes dans le mur mince dans les intervalles des piliers massifs. Ainsi que le démontrent les degrés en pierre et le linteau de marbre qu'on voit dans la figure 9, peut-être un escalier qui conduisait à la terrasse se terminait en cet endroit, et au même endroit était probablement une porte pratiquée

dans le mur. N'ayant trouvé aucun fragment appartenant aux sections supérieures nous ne pouvons rien préciser à ce sujet.

Plus loin, au bord de l'escarpement, les recherches faites autour d'une colonne de granit qui reste debout à demi enfouie dans la terre (plan d'ensemble 9Xm) n'ont pas permis de découvrir des restes de construction ayant rapport à cette colonne. Il faut en conclure que cette colonne provient d'un autre endroit, qu'elle a roulé jusque là et que c'est par hasard qu'elle est restée dans cette position verticale. A une distance de 4m,80 derrière cette colonne il a été découvert les restes du mur de la terrasse, effondrée jusqu'à ses fondements.

IV. A une distance d'environ 155 mètres à l'est de cette colonne (plan d'ensemble 1-2Xf), renversés horizontalement sur un talus élevé, des fragments d'un mur colossal ou d'une arcade formés de petits débris de pierre enfouis dans du mortier (opus coementitium), font penser que ce pourrait être l'angle de la muraille de l'Acropole qui s'étendait de l'ouest à l'est. Cet endroit avait été indiqué dans le plan de la campagne de 1938 comme "un fragment des murailles,, 4). Pour établir si cette assertion était justifiée une petite équipe commença des fouilles en cet endroit. Sous les décombres il a été découvert des murs minces et d'un travail négligé qui ne pouvait avoir aucun rapport avec ces grands blocages (fig. 10), ce qui prouve qu'il n'existait pas de murs de fortifications en cet endroit. Aussi les travaux furent abandonnés après qu'on eut indiqué des murs dans le plan d'ensemble de la ville.

V. La principale trouvaille de ces deux années de recherches est le grand bâtiment resté debout, qui occupe l'emplacement situé entre la colonne décrite au paragraphe III et les restes de bâtiment décrits au paragraphe IV (plan d'ensemble 3-8Xk-0; voir aussi plans III et IV). Ce bâtiment est encore très loin d'être complètement mis au jour. Nous allons l'étudier dans ses diverses parties.

A). Au sud du bâtiment fut découvert un mur massif, de 2 mètres d'épaisseur et d'environ 50 mètres de long (plan d'ensemble 7-9Xn-0; plan IV). A l'intérieur de ce mur des saillies semblables à des contreforts (d'une épaisseur moyenne de 1m, 40)

4) Belleten, 11 - 12, 1940, pl. CVI.

forment 11 niches de 2m,50 de large et 0m,30 de profondeur en moyenne (fig. 12). Ces niches, ainsi que la surface externe du mur derrière les niches, sont à assises horizontales, d'un travail soigné (opus quadratum); l'intérieur du mur est composé de pierres brutes reliées avec du mortier. Nous rencontrons la même technique dans les murailles de l'Acropole et en général dans les murailles construites à l'époque byzantine. Dans la section supérieure des murailles étaient probablement des assises de briques alternant avec des assises de pierres comme on le voit dans les murailles de l'Acropole ou dans les murailles d'Istanbul et d'Iznik 5). Derrière la deuxième niche (à partir de l'est) était une porte, comme l'indique un large linteau de marbre. La figure 13 donne une idée de cette porte et du canal qui passait dessous, ainsi que de l'appareil du mur.

Au début nous pensions que ces niches pouvaient être les boutiques entourant une agora, puis, lorsque nous découvriâmes un peu plus loin un bâtiment à abside rappelant une église, les cellules de moines dans un monastère. Mais n'ayant rencontré aucun vestige d'une cloison qui fermerait la façade de ces niches de façon à en faire des chambres nous pouvons admettre que ce sont des contreforts placés devant une muraille massive rappelant une enceinte de forteresse et supportant des voûtes, de façon à élargir le chemin de ronde (de 4 mètres environ). On trouve des contreforts analogues recouverts de voûtes placées devant les murs de forteresses dans la muraille terrestre d'Istanbul de même que dans la muraille maritime entre Yedikule et Yenikapı 6). A l'extrémité occidentale de ce mur se trouvent les fondements d'un mur massif, ce qui indique l'existence d'une tour en cet endroit qui, situé au bord de la terrasse, et jouissant d'une vue superbe, domine tout le voisinage. Cette tour contenait probablement un escalier qui conduisait au chemin de ronde, ainsi que le témoignent les fondements massifs. A l'extrémité orientale du mur

5) Pour les murs construits en tuile: A. M. Schneider, Die Stadtmauer von Iznik (Istanbul Forschungen Bd. 9) p. 37 et suiv.

6) Die Landmauer von Konstantinopel. Bearbeitet im Auftrage der Deutschen Forschungsgemeinschaft, T. 1. Zeichnerische Wiederherstellung, n. begl. Text von F. Krischen (Denkmäler antiker Architektur, 6), pl. 4. - A. von Millingen, Byzantine Constantinople, The walls of the city, London, 1898, p. 266-267 (la planche comprise entre ces deux pages).

il a été découvert les fondements massifs d'un bâtiment d'une orientation différente. Ce bâtiment, qui forme une grande saillie à l'extérieur, est bâti sur un plan plus ou moins carré (plan d'ensemble 5 x 0) (fig. 11). C'est probablement encore une tour à plusieurs étages. Sur la saillie formée à l'angle sud-est on a rencontré des bases en briques sur lesquelles s'élevaient évidemment des piliers quadrangulaires (fig. a 11).

B) A une époque postérieure, il a été ajouté une chambre à l'extrémité orientale de la muraille, devant les première et deuxième niches. A une deuxième chambre à côté de celle-ci fut ajoutée au côté est une salle qui a une abside du côté est et qui, par conséquent, pourrait être une église (plan d'ensemble 6-7 X m - n). L'église est de forme rectangulaire (longueur 17 mètres, largeur 10 mètres) et contient une abside dont la muraille, demi-circulaire à l'intérieur, forme trois pans à l'extérieur (diamètre 2,65 m.). Au nord de l'église est un corps de logis composé de trois chambres, dont celle du milieu est plus petite que les autres. Ce corps de logis est prolongé par plusieurs chambres dans la direction de l'établissement thermal bâti sur un axe différent, et que nous décrirons plus bas. Au point d'intersection de ces deux bâtiments bâtis sur des axes différents on remarque des chambres et des cours triangulaires. Nous avons découvert les fondements des murs de toutes ces chambres; ils sont d'une épaisseur de 80 centimètres. Comme les sections supérieures des murs sont très ruinées il a été impossible de déterminer les places des portes et des fenêtres. Les murs de l'église, d'une épaisseur d'un mètre, sont d'un travail plus soigné que les autres murs; les façades sont construites avec des pierres assez régulières qui forment des assises horizontales.

C) L'établissement thermal, bâti suivant l'axe du pan extérieur méridional de l'abside de l'église, est orienté au nord sous la forme d'un rectangle long et étroit (11 x 48) (plan d'ensemble 6-4 x m; plan III). Il est évident que l'entrée des thermes était du côté nord. Trois grandes colonnes de granit (hauteur 3,50 m. diamètre de la base 0,78, m. diamètre de l'abaque 0,54 m.) (fig. 14) trouvées en cet endroit appartenaient probablement à une galerie peut-être en forme de portique. Ensuite vient une salle de 8,50 m. de large sur 12 mètres de long (fig. 15), puis, au sud de

cette salle, sur un axe correspondant à l'axe principal de la salle, un bassin en forme de cercle dont un côté est légèrement coupé, et dont les parois ont 1,50 m. d'épaisseur. La présence dans ce cercle des restes de dalles de parement en marbre, renforce l'hypothèse selon laquelle il s'agirait d'un bassin (fig. 18). A une époque postérieure, des murs furent construits dans ce bassin.

Le sol de cette salle est revêtu en grande partie de mosaïque, en dessous est un système de canaux. Comme le montre la figure 17, cette mosaïque, encadrée d'une bordure ornée de tresses, est composée, comme motif de pavage, de bandes en zigzag faites avec des pierres rouges, noires, jaunes et vertes. A une seconde époque de construction la surface de cette mosaïque fut revêtue d'une couche de mortier de 12 centimètres d'épaisseur qui fut revêtue à son tour de dalles de marbre irrégulières. Les bases du mur étaient également plaquées de marbre et des petites niches étaient pratiquées dans la muraille (fig. 16). A cette seconde période appartiennent également les bases carrées qui, au milieu de la salle, supportaient quatre piliers ou colonnes et dont deux seulement existent aujourd'hui. Des fragments architectoniques apportés d'un autre endroit et insérés dans le pavage ont servi de soubassement (fig. 15, droite et 66, gauche). Des deux autres bases il ne reste en place que les pierres du soubassement qui ont été évidemment empruntées à un bâtiment circulaire. Il faut conclure qu'à une époque postérieure les voûtes qui recouvraient la salle subirent des dégâts et que, soit pour les étayer, soit pour transformer le plafond il fut jugé nécessaire de placer ces colonnes au milieu de la salle. Il est probable que l'étaillage du mur septentrional de la salle est de date plus récente. Nous pouvons affirmer que cette salle était un *apodyterium*, c'est-à-dire la salle où l'on se déshabillait et où l'on se reposait après le bain. Dans le bassin rond qui était sans aucun doute en dehors de la salle nous pouvons reconnaître un bassin découvert (*piscina*); par une porte de 2 m. 88 de large flanquée de deux demi-colonnes (dont il ne reste plus que les bases, et dont la base septentrionale est partiellement recouverte par la muraille d'époque postérieure), cette salle communique avec une chambre rectangulaire (4 x 5) dans les deux côtés de laquelle on remarque une baignoire (fig. 19 et 20). A l'origine ces baignoires mesuraient 2 m. 25 de large

sur 3 mètres de long; le sol et les parois étaient recouverts de grandes dalles de marbre jointes très soigneusement; à une époque postérieure (probablement pendant des changements faits dans l'apodyterium) ces baignoires furent divisées par des cloisons de 0 m. 70 d'épaisseur; en même temps le sol fut rehaussé et une estrade construite dans chaque baignoire (fig. 20). La baignoire du nord est assez bien conservée; la profondeur actuelle est de 0 m. 80. Il a été découvert dans ces baignoires une grande quantité de débris de mosaïque en pierre et surtout de mosaïque en verre, qui devaient appartenir à l'ornementation de la voûte, ce qui indique que les voûtes ou coupoles qui recouvraient les thermes étaient ornées de mosaïque.

Cette chambre à deux baignoires communique avec une salle plus petite (0,40 x 5). Au sud de cette chambre était une petite baignoire dont le sol et les parois étaient également revêtus de marbre. En face, au nord, était probablement une deuxième baignoire.

Comme ces salles à baignoire n'ont pas d'appareil de chauffage il faut en conclure que c'est un *frigidarium*, c'est - à - dire un local pour les bains froids.

Ensuite vient le local pour les bains chauds. Ce local mesure 5 mètres de large sur 12 mètres de long. Le sol et l'intérieur des murs latéraux sont construits en brique de façon à résister à la chaleur. Ce sont des briques d'une longueur moyenne de 30 centimètres sur 4 centimètres de large, reliées avec un mortier de 5 centimètres d'épaisseur. Sur le sol pavé de briques s'élèvent des piliers en pierre ou encore des tuyaux d'argile cylindriques évasés aux extrémités et percés au milieu de trous ovales (fig. 21, 22) (hauteur 0,60 m.). Cette disposition indique que sous le sol des thermes était un souterrain où circulait l'air chaud (*hypocaustum*) 7). Sur ces tuyaux et ces piliers étaient plusieurs rangs de petites briques jointes à des briques larges et plates. Cette couche de briques était recouverte d'une épaisse couche de mortier, puis enfin on recouvrait le tout d'un pavage de marbre qui formait le

7) On peut aussi rencontrer des marches en pierre de cette sorte ainsi que des conduites munies de trous dans les bains romains. Pour des installations similaires, voir: Daremberg- Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines II, 2, p. 347, p. 346, fig. 34, 90.

sol des thermes. Outre ce souterrain on remarque encore dans la muraille occidentale, des canaux verticaux (fig. 24) qui contenaient sans doute de minces et longs tuyaux cylindriques, une argile (*tubi, alveoli*) servant à chauffer les murs du bain; juste au milieu du mur occidental on remarque une ouverture encadrée de dalles plates (0,60 x 1) (fig. 23), ce qui indique que c'était le fourneau du bain (*hypocaustis, proefurnium*). Ensuite vient une chambre rectangulaire, qui devait évidemment servir de bûcher. Ici, devant l'ouverture de four, il a été découvert une épaisse couche de cendres. Les piliers placés dans le voisinage du fourneau ne sont pas en briques mais en pierres (fig. 24), ce qui indique que ce local était le plus chaud 8). Dans la partie supérieure du fourneau étaient sans doute les chaudières où l'on faisait chauffer l'eau et qui semblent avoir été entourées de murs épais. Dans la muraille méridionale des thermes on remarque encore deux ouvertures revêtues de pierres plates, et l'on peut affirmer que c'étaient des fourneaux secondaires.

En examinant avec soin le plan de l'*hypocaustum* mis au jour nous verrons qu'il est formé de deux compartiments dont l'un, celui du nord, est plus petit (3x5), et l'autre, celui du sud, plus grand, nous verrons que ces deux compartiments sont séparés par l'épais mur de briques du côté nord et les deux piliers en briques, l'un grand et l'autre petit, placés devant (fig. 21, en bas). Par conséquent l'un des fourneaux secondaires mentionnés plus haut chauffait le premier compartiment; le deuxième fourneau communique avec une baignoire en marbre construite évidemment à une époque postérieure et dont le sol est plus bas que celui des thermes; il servait donc probablement à chauffer l'eau qui coulait dans cette baignoire. Au milieu du grand compartiment deux grandes dalles de pierre placées debout, parallèlement, et recouvertes d'une autre dalle, supportaient probablement un bassin ou une cuve.

Sur le pavage de brique on remarque, rangés en ligne droite, des canaux qui parfois se coupent perpendiculairement et dont la plupart débouchent dans l'ouverture du fourneau. Ils devaient sans doute servir à l'écoulement de l'eau formée par la condensa-

8) Pour les installations similaires voir: D. Krenker, Die Trierer Kaiserthermen, Abt. 1. (Augsburg, 1929) fig. 226, fig. 320; fig. 234, fig. 341, 344.

tion des vapeurs produites par le charbon et le bois et qui auraient détérioré le sol.

Les Romains désignaient sous le nom de *caldarium* le local pour les bains chauds. Le premier compartiment, étant éloigné du fourneau, était moins chaud et occupait une place intermédiaire entre le local pour les bains chauds et le local pour les bains froids, c'était donc le *tepidarium*. Nous pouvons affirmer que la pièce suivante était le *caldarium*.

Nous ne pouvons malheureusement avoir aucune idée des sections supérieures du bâtiment. Mais l'épaisseur des murs extérieurs et intérieurs des différentes pièces indique qu'ils supportaient une voûte en berceau ou une couverture analogue. La grande quantité de débris de marbre trouvés dans les fouilles indique que le sol et les murs étaient plaqués de marbre, et les morceaux de verre épais rendent probable la présence d'ouvertures dans les voûtes qui recouvraient le bâtiment.

Ainsi nous nous trouvons en présence de thermes byzantins qui suivent la tradition des thermes romains, comme le prouve de façon certaine la disposition de l'apodyterium, du frigidarium du tepidarium et du caldarium qui se suivent sur un même axe. Comme on n'a pas trouvé à Istanbul et dans les environs des thermes byzantins présentant un plan défini nous manquons de matériel de comparaison. Nous nous bornerons pour le moment à dire que ces thermes, d'une forme étroite et allongée, rappellent les bains des villas de la fin de l'époque romaine trouvées dans l'Europe occidentale (et particulièrement dans l'Allemagne du Sud) 9).

D) La partie principale de ce grand bâtiment est constitué par les corps de logis situés entre les points 5-8 et k-m dans le plan d'ensemble (voir plan III). Ce groupe comprend une grande salle de 9m,60 de large sur 18m,80 de long, dont l'axe principal est orienté du nord au sud et qui présente une abside demi-circulaire (diamètre 6m,80) (fig. 25), trois chambres à droite et trois

9) D. Krencker, ouvrage cité, p. 177 (les bains de ce type sont indiqués ici comme des «Reithentyp»); fig. 236, fig. 353 a; fig. 240; fig. 357 a. - O. Paret, Die Siedlungen des römischen Württemberg (Die Römer in Württemberg, Teil III), p. 86 et suiv.; 88 et suiv.; fig. 54-55.

à gauche de cette salle (fig. 26), puis, au sud de la salle un corridor de 5 m, 20 de large sur 31 mètres de long (fig. 27). Le sol de la salle à abside sous laquelle est un système de canaux, est dallé de briques quadrangulaires, les murs sont revêtus d'une couche de chaux sur laquelle sont peints en bleu foncé des motifs géométriques imitant les veines du marbre (fig. 33). Quant aux chambres latérales, celles qui se trouvent dans les angles sont carrées (6,50), les chambres médianes sont rectangulaires (4x5,40). Les chambres communiquent entre elles et avec la salle à abside. (La chambre à l'est de l'abside fait exception). Le sol de ces chambres (particulièrement celui des chambres du côté ouest, qui est bien conservé: fig. 26), de même que le sol de la salle décrite sous le No. II, est décoré d'une ornementation géométrique formée de petites dalles de marbre de formes et de couleurs variées (opus sectile) et ici encore on remarque de larges bandes de marbre qui encadrent les divers groupes de motifs.

Les murs de ce corps de logis sont parfois conservés à une hauteur de 1,40 m. Comme on le voit clairement dans la figure 26, ces murs sont composés de pierres de diverses épaisseurs (hauteur totale 1,20 m.), puis viennent des assises de briques. Ces briques ont une épaisseur moyenne de 4 centimètre et le mortier qui les lie a 5 centimètres d'épaisseur. On remarque qu'on a pris soin de mettre aux angles des pierres plates.

Au sud du corridor, qui a la forme d'un rectangle long et étroit, de chaque côté sont deux chambres encore incomplètement mises au jour, et, entre ces chambres, quatre colonnes de marbre. Deux de ces colonnes sont entières; elles ont été dressées debout à la fin de la campagne de 1941 (fig. 38); leur hauteur totale, avec le chapiteau corinthien, est de 3,60 m. Les chapiteaux appartiennent à une époque postérieure à celle de Théodose II, car ils n'ont plus ni la finesse de travail, ni les feuilles épineuses caractéristiques de cette époque, aussi peut-on les dater du VIe siècle 10). Sur ces chapiteaux sont des chapiteaux impostes dont les petits côtés portent une croix en relief (hauteur 0,30 m.), et qui supportaient des voûtes en briques. On peut voir dans la figure 37 une restauration des portiques situés de ce côté. Ces

10) Pour les chapiteaux similaires voir: G. Mendel, Catalogue des sculptures, III, p. 450 et suiv., No. 1214 et suiv.

portiques indiquent l'existence d'une cour devant ce corridor, c'est à dire du côté sud. Cette partie n'a pas encore été fouillée.

Le mur d'angle de la chambre située à l'est de cette colonnade a été trouvé bien conservé (fig. 31, 32). Ici il a été découvert quatre rangs de pierres d'une hauteur de 1 mètre sur lesquels repose une assise composée de quatre rangs de briques. Les briques ont 4 centimètres d'épaisseur et sont reliées avec un mortier de 6 centimètres d'épaisseur. Ce rapport de 4 à 6 entre les briques et le mortier se rencontre surtout dans les bâtiments du VIe siècle 11).

Le sol du corridor est pavé de grandes dalles de marbre de diverses dimensions et qui ne sont pas bien jointes. En enlevant quelques-unes de ces dalles il a été découvert une couche de mortier de 5 centimètres d'épaisseur, et au-dessous le sol principal, revêtu de mosaïque (fig. 29). Les figures 27 - 29 donnent une idée de cette importante mosaïque, qui donne l'impression d'un tapis multicolore étendu à terre, et qui a été complètement mis au jour par les soins de Mlle. Zekiye Çoruh, étudiante stagiaire.

L'encandrement est composé d'une double bordure formée de deux bandes dont l'une est étroite et l'autre, plus large, est divisée en rectangles (fig. 28, en bas). Le panneau est à son tour divisé en carrés de 0,60 m. de côté. Dans ces carrés sont inscrits des losanges ornés intérieurement de motifs géométriques variés formées de lignes droites ou courbes. La mosaïque est faite avec des pierres assez grandes dans les tons blanc, jaune, rouge brique, vert et bleu foncé. Les artistes ont fait preuve d'une grande habileté dans l'harmonie des couleurs et dans la variété continuelle des motifs souvent répétés; à cette mosaïque composée uniquement de décorations géométriques ils ont ainsi donné un aspect agréable à l'oeil. - Les parties écrasées et enfoncées qu'on rencontre en plusieurs endroits du pavage en mosaïque sont dues à l'écroulement des colonnes et de la toiture à la suite de chocs violents.

11) A. M. Schneider, *Byzans* (Istanbul Forschungen, Bd. 8) p. 13-14 note que la proportion de 4-6 se voit dans les bâtiments de l'époque justinienne postérieure (par exemple dans certaines parties de Sainte-Sophie); il ajoute que plus tard la couche de mortier devint plus épaisse. Ces sortes de recherches se trouvant encore à leur stade de début, nous trouvons qu'il est dangereux d'en tirer des conclusions de caractère définitif.

On remarque ici et là des champs enduits d'un mortier rougeâtre, ce qui indique que le pavage fut réparé plusieurs fois à l'époque byzantine. Mais avec le temps les avaries augmentèrent à tel point qu'il fut jugé nécessaire de recouvrir entièrement la mosaïque avec un dallage de marbre.

Il est difficile d'attribuer une date précise à ce pavage car les mosaïques semblables dont les dates sont connues sont fort peu nombreuses et d'ailleurs les motifs géométriques sont, de toutes les formes d'art, celles qui se conservent le plus longtemps sans modification. Cependant la technique et les motifs offrent une ressemblance avec le pavage en mosaïque appartenant à la deuxième période de la grande église de Meryemlik dans les environs de Selefke. Comme cette mosaïque a été attribuée au VIe siècle par les fouilleurs nous pouvons admettre que la mosaïque de Rhégion est à peu près de la même époque 12). - On a rencontré encore des débris de mosaïque du côté sud, dans les chambres qui se trouvent des deux côtés de la galerie.

Une porte est pratiquée dans le petit côté occidental du corridor à mosaïque. Elle donne accès à une galerie (?) de 6 mètres de large qui s'étend jusqu'au bord de la terrasse et d'où l'on jouit d'une vue superbe sur le lac. Dans la tranchée ouverte en cet endroit on a rencontré les fondements du mur de soutènement de cette galerie. Un chapiteau imposte trouvé au même endroit appartenait probablement à un portique orienté du côté du lac. En cet endroit également il a été découvert des pavages en mosaïque qui, par la grosseur des pierres, comme par la technique, sont identiques à celle du corridor. Seulement on remarque ici que les pierres jaune indigo et bleu foncé sont en plus grand nombre et que les motifs sont pour la plupart différents (fig. 30).

Cette mosaïque est encadrée d'une bordure ornée d'une bande formée d'ondes jointes par des motifs de feuillage. Le panneau est composé d'une série de grands demi-cercles, triangles, cercles et losanges entre lesquels sont inscrits en plus petit des triangles, des carrés et des losanges. Dans ces cadres géométriques sont inscrits d'autres motifs de canthare de l'orifice duquel s'échappent des feuillages. Cette mosaïque offre quelque ressemblance avec

12) E. Herzfeld-S. Guyer, ouvrage cité, p. 34 et suiv. fig. 35-37.

une mosaïque du Ve. siècle découverte dans la cathédrale de Korytos 13), mais elle est d'un style plus schématique dans la bordure. Nous pouvons en déduire que cette mosaïque aussi date du VIe. siècle. Il faut se rappeler cependant que les recherches faites dans cette section ne sont pas encore terminées.

Du côté ouest de la salle à abside et des chambres situées à sa gauche on a remarqué un mur de 18 mètres de long et 80 centimètres d'épaisseur, qui s'écarte de l'axe principal du bâtiment, tandis que l'espace triangulaire compris entre le mur extérieur des chambres et ce mur oblique est divisé transversalement en plusieurs compartiments par des cloisons. Ce mur oblique, de même que les cloisonnements intermédiaires, sont en majeure partie d'un travail très négligé, qui diffère de celui des murs principaux du bâtiment, ce qui indique une époque postérieure. Entre ces corps de logis nous devons mentionner spécialement un lieu d'aisance à système de canaux perfectionné (fig. 34) et, devant une citerne construite dans un angle de la chambre médiane à l'ouest de la salle à abside, un lavoir (?) en forme de cuve, dont le fond et les parois sont revêtus de grandes dalles de marbre (fig. 35) Devant cette cuve, pour faciliter l'écoulement de l'eau, est un plan incliné pavé de marbre, bordé d'un long bloc de marbre cannelé apporté d'un autre bâtiment et percé au bord de trous carrés qui indiquent l'existence d'un parapet. Les canaux d'écoulement du lieu d'aisance et du local où nous avons reconnu un lavoir débouchent dans un canal principal qui suit la même direction que le grand mur oblique et à la hauteur de la porte occidentale du corridor, s'infléchit vers l'ouest (fig. 36) Ce canal principal, de 0m. 57 de large et 1 m. 30 de profondeur, s'étend actuellement sur une longueur de 10 mètres; les parois latérales sont construites en grandes pierres disposées en assises horizontales assez régulières, et le dessus est recouvert de pierres plates. La technique de la construction est indentique à celle de la salle à abside et de ses dépendances. L'existence de ce canal nous explique pourquoi il n'a pas été donné au mur occidental une orientation parallèle à l'axe du bâtiment principal. Par conséquent bien que les sections supérieures de ce mur soient d'époque postérieure il n'est pas improbable que les fondements soient

13) E. Herzfeld-S. Guyer, ouvrage cité, p. 105 et suiv., fig. 103, 106.

contemporains du grand bâtiment. Comme nous n'avons pas encore terminé nos recherches en cet endroit nous jugeons préférable de ne pas nous prononcer dès maintenant sur cette extrémité occidentale du bâtiment.

La salle à abside et ses dépendances ont subi au cours du temps certains changements et beaucoup de réparations, comme du reste tous les bâtiments de Rhégion, ce qui est prouvé clairement par le travail très négligé de certaines parties des murs, ainsi que par les débris de maçonnerie des portes principales.

On peut se demander comment étaient recouvertes la salle à abside et les salles adjacentes. Si nous considérons les contreforts épais qui se trouvent aux angles des chambres latérales carrées situées aux angles du bâtiment nous pouvons admettre que ces chambres étaient recouvertes d'une voûte d'arête. Quant aux petites chambres médianes de forme rectangulaire elles avaient probablement une voûte en berceau. Si nous admettons que la grande salle centrale était recouverte d'une grande voûte en berceau dont la poussée sur les côtés était contrecarrée par les chambres recouvertes d'une voûte d'arête ce serait une solution qui nous paraît raisonnable. Ces ruines ayant été utilisées pendant des siècles comme carrière à pierres et à briques il a été impossible de rencontrer parmi les débris de grands fragments provenant des voûtes des sections supérieures.

A première vue ce groupe de bâtiments ressemble à une église à trois nefs, mais comme l'abside est orientée au nord cette hypothèse est inadmissible. D'ailleurs la présence, à l'ouest de ce bâtiment, de dispositions telles qu'un lieu d'aisance et un lavoir indique que c'était un édifice profane plutôt que religieux. Si, considérant que l'ensemble de ces bâtiments formait un palais et que Rhégion était une ville militaire, nous admettons que c'était le palais du commandant, nous pourrions dire également que la salle à abside était une grande salle de réunion et de fêtes.

Nous sommes d'avis que le groupe de locaux divers décrits aux paragraphes A. B. C. D. appartenaient à un seul bâtiment, car il n'a été trouvé aucune ligne de démarcation entre ces groupes divers et la technique de tous les murs est à peu près identique.

Nous ne possédons pas de preuves que l'établissement thermal disposé sur un axe différent ait été ajouté ultérieurement au groupe de bâtiments construits à une époque postérieure sur un axe orienté de l'est à l'ouest, car il a été impossible de rencontrer aux points de jonction de ces deux groupes de bâtiments (espaces triangulaires) une technique différente ni des traces qui indiqueraient que des murs ont été joints ensemble ultérieurement. A notre avis cette diversion d'axe peut être expliquée le plus vraisemblablement de la façon suivante :

Si l'on considère que le bastion situé à l'extrémité est de l'épaisse muraille du sud flanquée de contreforts intérieurs, change l'orientation vers le nord-est, on comprendra que la partie suivante de la muraille s'étend à peu près dans la même direction et que par conséquent il était nécessaire de changer l'axe des thermes et de leurs dépendances et de leur donner une orientation parallèle à celle des murailles. Les recherches qui seront faites à l'avenir en cet endroit aideront sans doute à résoudre ces problèmes intéressants.

Nous ne sommes malheureusement pas en position de déterminer la place qu'occupait dans l'architecture byzantine ce bâtiment composé de plusieurs corps de logis et partiellement fortifié, car nous ne possédons que très peu de matériel concernant l'architecture civile byzantine contemporaine. Nous ne pouvons nous faire un idée des palais byzantins que d'après les textes des ouvrages littéraires et surtout grâce au *Livre des Cérémonies*. Les restes de palais existant aujourd'hui appartiennent en général aux fondations et ne fournissent que très peu de renseignements sur les sections supérieures des bâtiments. D'ailleurs le bâtiment de Rhégion n'étant pas encore complètement fouillé il serait peut-être préférable de ne pas entreprendre pour le moment des comparaisons de cette sorte. Nous nous bornerons ici à signaler l'importance de certains problèmes présentés par ce grand bâtiment qui appartient à l'architecture civile byzantine très peu connue jusqu'ici.

YAVUZ SULTAN SELİM'İN OĞLU ŞEHZADE SÜLEYMAN'A
MANİSA SANCAĞINI İDARE ETMESİ İÇİN
GÖNDERDİĞİ
SİYASETNÂME

ENVER ZİYA KARAL

*T. T. K. Azasından, Dil ve Tarih-Coğrafya
Fakültesi Yeni ve son Zamanlar tarihi profesörü*

Manisa Ortaokul tarih öğretmenlerinden Çağatay, Şerf Mahkeme sicilleri üzerinde incelemeler yaparken Yavuz Sultan Selim'in oğlu şehzade Süleyman'a Manisa sancağını idare etmek için yollamış olduğu bir siyasetnâme suretine rastlamış ve onu kopye ederek tarih mecmualarından birisinde neşredilmek üzere Manisa Mebusu Yusuf Hikmet Bayur'a göndermiştir. Muhterem hocam Yusuf Hikmet Bayur bu vesikanın tetkikini ve şimdiye kadar neşredilmemiş ise tahşiye ederek Belleten'de neşretmemi uygun buldular. Osmanlı imparatorluğunda kanunlaştırma hareketlerini geniş ölçüde aydınlatan ve bilhassa Ceza Hukuku tarihini ilgilendiren bu vesikanın neşrinden bana da bir pay verdiklerinden dolayı Çağatay'a ve sayın hocam Hikmet Bayur'a en derin teşekkürlerimi sunarım:

Siyasetnâme'nin şekle ait hususiyetleri:

Siyasetnâme, Manisa Şerf Mahkeme sicillerinden kopye edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda, vilâyet, sancak ve kazalara gönderilen kanun, ferman hattı Humayun ve siyasetnamelerin neşir ve tatbiklerine geçilmezden önce şerf sicillâta yazılması kanun kuvvetinde bir anane olduğundan Manisa Şerf Mahkeme sicillerinde bulunan siyasetnâme muhteva itibariyle orijinalinin tam benzeri olarak kabul edilebilir. Siyasetnâmenin hangi tarihte yazıldığı ve Manisa'ya ne vakit varmış olduğuna dair her hangi bir işarete rastlanmamıştır. Fakat Yavuz Selim'in 1512 tarihinde Padişah olduğu bilindiğinden, Padişahlığının ilk yılında veya yıllarında Manisa'ya gönderilmiş olması ihtimal dahilindedir. Siyasetnâmenin

yazısı okunaklı, üslubu açıktır. Terimler tamamen halk dilinde kullanılan kelimelerdir. Siyasetnameyi içine alan defterin bir kaç yaprağı yırtılmış olduğu için ele geçen maalesef eksiktir.

Siyasetnâmenin Karakteri:

Siyasetnâme, Manisa sancağını idareye memur olan Şehzade Süleyman'ın isteği üzerine Yavuz Sultan Selim tarafından gönderilmiş bir ceza kanunnamesi mahiyetindedir. Hükümleri Manisa sancağının merkezi için olduğu kadar bu merkeze bağlı şehir, köy ve kasabalar için de carıdır. Meriyet mevkiine konulmazdan önce münadiler vasıtasıyla halka bildirilmesi ve tanıtılması şart koşulmuştur. Siyasetnâme hükümlerinin suç işlenen yerlerin Kadıları tarafından tatbik edileceği işaret edilmiştir.

Siyasetnâmenin hükümleri:

Suçların nevi bakımından Siyasetnâme'yi beş bölüme ayırmak mümkündür.

1) Zina üzerine hükümler:

Kız ve oğlan kaçırmak, bir eve zorla girmek ve bir kadın yahut kızı kaçıрмаğa teşebbüs etmek suçlarını yapanın cezası içmeği 1) nin kesilmesidir. Kız veya kadın kaçırarak zorla nikâh ettiren, zorla boşatılacak ve sakalı kesilerek döğülecektir. Pezevenklik edenin ise alını dağlanacaktır. Avrat ile yakalanan bir kimse için Siyasetnamede hususî bir hüküm konmamış, şer'an terettüp eden ceza ile bu suç işleyenin cezalandırılacağı kaydedilmiştir.

2) Katil vakası üzerine hükümler:

Katil vak'asında dört durum gözetilmiştir:

Birinci durum; adam öldüren kimse öldürdüğü kimsenin yerine öldürülecektir.

İkinci durum; bir cemaat içinde adam öldürülmüş ise; cemaat suçluyu bulup meydana çıkarmak mecburiyetindedir. Eğer adam öldüren bulunmazsa, cemaat hepsedilecek ve durum Padişaha bildirilecektir. Cemaatın cezası Padişah tarafından tespit edilecektir.

Üçüncü durum; cinayet köy içinde veya mahalle içinde işlenmiş ise; köy ve mahalle halkı adam öldüreni bulmağa mecburdurlar. Bulmadıkları takdirde diyet vermekle mükelleftirler.

1) Fatih kanunnâmesini incelemiş olan Mehmet Arif'e göre bu kelime dizin altındaki kemik demek olan « İncik » manasına gelebilir.

Dördüncü durum; cinayet, ana, baba ve akraba şahsında işlenirse, cezası şeriat hükümlerine uygun olarak verilecektir.

3) *Hırsızlık vak'ası üzerine hükümler :*

Muhtelif durumlar gözetilmiştir; sırasıyla şunlardır :

Birinci durum; esir çalan, esir kaçırın, dükkân açan ve bir kaç kere hırsızlık yapmış olan kimse asılacaktır.

İkinci durum; hırsızlık bir cemaat içinde (bir bölük halk içinde) olursa, cemaat tehdit edilerek hırsız meydana çıkarılacaktır. Çıkarılmazsa cemaat hapsedilecek, durum Padişaha bildirilecek ve Padişah tarafından tayin edilecek ceza tatbik edilecektir.

Üçüncü durum; köy içinde veya mahalle içinde olacak hırsızlıklarda köy ve mahalle halkı hırsız bulmakla mükelleftir.

Dördüncü durum; bir kimsenin elinde veya evinde çalınmış eşya bulunursa ve bu eşya da satın alınmış ise, kimden satın alındığı araştırılacaktır. Bulunmazsa, satın alan adama işkence edilecektir.

Beşinci durum; kervansaraycılar, sabahleyin kervansarayın kapılarını açmadan halka çalınmış eşyaları olup olmadığını soracaklardır. Kervansaraydan çıktıktan sonra vaki şikâyetler muteber değildir. Kervansaraycı böyle bir muameleye girişmeden kapıları açarsa sonradan vaki olacak hırsızlık şikâyetlerinden mesul tutulacaktır. Kervansaraydan çalınan eşya, kervansarayın haricindeki kimseler marifetile çalınmış ise, zan ve şüphe altında olan kimseler tehdit edilerek hırsız meydana çıkarılacak ve çalınmış eşya sahibine geri verilecektir. Eğer kervansaraydan bazı kimseler hariçtekilerle sözbirliği ederek eşya çalmış ise, yine tehdit ile hırsızın meydana çıkarılmasına çalışılacaktır. Hırsız meydana çıkarılmazsa, kervansaray da mahalle içinde yapılmış farzedilerek o yoldaki cezalar tatbik edilir.

Altıncı durum; hırsız sipahi tayfasından ise, ve ölüm cezasına müstahak ise, hapsedilerek durum Radişaha bildirilecektir.

Yedinci durum; bir kimsenin hırsızlığı örf ile sübut bulsa kadı önce hakkında cezanın tatbikine müsaade verir.

4) *Yankesicilik ve cerh üzerine hükümler :*

Yankesici ile adam bıçaklıyan hakkında iki durum bahismevzuudur. Bu işleri yapan kimsede yankesicilik ve adam bıçaklamak

âdet hükmünde değilse, bıçak kızdırılıp kolları üzerinde gezdirilecektir. Yok eğer yapılan iş bir itiyad neticesi ise yapan adamın eli kesilecektir.

5) *Şehirlerde ve köylerde kundakçılık üzerine hükümler:*

Şehirlerde ve köylerde evlere ateş verilmesi takdirinde zan altında kalan kimse tehdit edilerek kundakçı meydana çıkarılacaktır. Eğer kasten ateş vermiş ise, asılacaktır. İşten haberi olup da haber vermeyenler de başka yere sürülecektir.

Siyasetnâmenin tarihi önemi:

Osmanlı müesseselerinin tetkikinde umumiyetle Fatih Mehmet kanunnâmesile Kanunî Süleyman kanunları üzerinde durulduğu malûmdur. Fatih Mehmet, kendinden önce gelen padişahlar devrinde neşredilen kanunnâmeleri toplatmış, sıralatmış, icap eden değişiklikleri yaptırmış ve tamamlatarak kendi adını taşıyan kanunnâmeyi tertip ettirmiştir. Kanunî Süleyman da bir çok yeni kanunlar yaparak Kanunî ismini almıştır. Gerek Fatih Mehmet, gerekse Kanunî Süleyman kanunlarında başka hükümdar tarafından tertip edilmiş olan kanunî hükümlerin neden ibaret olduğu açık bir şekilde bilinmiyor. Halbuki müesseselerimizin inkişâfını takip etmek bakımından bu cihetin bilinmesi bilhassa ehemmiyetlidir. *Tarihi Osmanî encümeni mecmuası* nın çıktığı sıralar bu ehemmiyet göz önünde tutulduğundan Viyana kütüphanesinde mevcut ve Fatih ile Kanunî Süleymana ait olarak gösterilen kanunnâmelerin fotografileri getirtilerek mecmuada Mehmet Arif tarafından neşredilmişlerdir. Fakat bu kanunnâmelerin neşri münasebetile kanunlaştırma meselesine verilen malûmat sarîh değildir. Yalnız Kanunî Süleyman, kanunnâmesinden bahsedilirken, bu kanunnâmedeki bazı maddelerin Sultan Selim zamanında tanzim edildiğine işaret edilmiştir. Yavuz sultan Selim Siyasetnâmesi bilhassa bu vuzuhsuluğu gidermektedir. Siyasetnamedeki ceza hükümleri Fatih kanunnâmesinde pek muhtasar olarak mevcuttur. Halbuki aynı ceza hükümleri Kanunî Süleyman kanunnâmesinin içine tamamen girmektedir. Şu halde Kanunî Süleyman taşıdığı Kanunî ismini kısmen olsun babasına borçlu demektir.

Siyasetnâmenin hukukî ehemmiyeti:

Mukaddimemizde işaret ettiğimiz vechile siyasetnâme gerek kanunlaştırma hareketleri, gerekse ceza hukuku bakımından önemli

bir vesika teşkil etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu idaresini keyfi bir idare olarak kabul eden hukukcular bu siyasetnâmenin maddeleri üzerinde durarak kanaatlerini değiştirebilecek neticelere varabilirler. Tanzimattan önce memleketimizdeki ceza hukuku bahsi ile uğraşan hukukcular da, Osmanlı ceza hükümlerinin münhasıran şerî hükümlerden ibaret olmadığını, şeriat yanında örfün ve devletin geniş payı olduğunu tebarüz ettirebilirler kanaatındayız.

Siyasetnâmenin Kanunî Süleyman Kanunnâmesile mukayesesi :

Yavuz Sultan Selim'in oğlu Şehzade Süleyman'a gönderdiği siyasetnâmenin, Kanunî Süleyman devrinin kanunlaştırma hareketleri üzerinde ne derece tesir ettiğini anlamak için Siyasetnâme metnini neşrederken icabeden tahşiyelerle mukayese etmeği uygun bulduk.

**YAVUZ SELİM'İN OĞLU SÜLEYMAN'A GÖNDERDİĞİ
SİYASETNÂMENİN SURETİ**

Nişan-ı şerif-i âlişan-ı sultanî ve tuğray-ı giti sitan-i hakânî nefeze bilâvn-i süphanî velyumn-u rabbânî hükmü oldur ki şimdiki halde Saruhan sancağı kudret-i duşu, dışar izzetişar nur-ı sıdk-ı saltanat ve kişver-kâşay-i nur-ı hadıka ve hilâfet ve ferman-revay-ı *محس الحف عضالدوله والدنيا والدين* oğlum Süleyman şahı tâyin ve tevfiz eyyledim. Öyle olsa mumaileyh canibinden zikrolan sancağın eşirasının tedibi ve hırsızlarının siyaseti babında dergâh-ı mâdelet-penâhımdan siyasetnâme talep olunmağın işbu siyasetnâmeyi verdim ve diyorum ki liva-i mezbureye müteallik şehirlerde ve köylerde ve kasabalarda mazmunu nida olunup amme-i nasa ilâm ve ilân oluna, ba'de heza her kimden şirret ve şenaat sadır olur ise ol yerin kadıları marifetile siyasetnâme mucibince hakkından geline.

Meselâ kız ve oğlan çekip hiyanetle bir ecnebinin evine giren kimesnenin 1) avrat ve kız çekmeğe bile varan kimesnelerin 2) içmeği kesile. Kız ve avrat çekip güçle nikâh ettirene cebirle boşatıp ve nikâh edenin sakalın kesip muhkem let edeler 3). Ve avratla

1) Kanunî Süleyman kanunnâmesinde şöyledir: kız ve oğlan çeken kimesnenin ve hiyanet ile bir ecnebinin evine giren kimesnenin.

2) Kanunî Süleyman kanunnâmesinde şöyledir : Kimesnenin.

3) Döğmek manasıdır.

tutulanın şeran siyaseti ne ise icra oluna ve adam öldüren kimesneyi öldürdüğü kimesnenin yerine öldüreler. Bir kaç kere hırsızlığı olmuş. 1) Kimseyi asalar ve pezevenklik edenin alınına dağ edeler. Ve bir bölük halk içinde adam ölse tehdit edip bulduralar. Bulmazlar ise ol halkı tutup hapsedip dergâhı muallâya bildireler 2). Fermanı kaza cereyanım 3) anların babında ne veçhile sadır olursa 4) mucibi ile amel edeler. Köy veya mahalle içinde adam ölse veya kervan basılıp hasarat veyahut bir köy arasında ogurluk 5) ve haramilik olsa elbette hırsız 6) bulduralar 7) çıkaralar ve bir kimesnenin elinde ya evinde 8) ugurluk nesne bulunsa satın aldıysa satanı bulduralar. Bulunmazsa işkence edeler. Meğer ki bulıcak (bulduğu vakit) getirip kadiya teslim edeler. Veyahut yabanda bulunduğunu isbat ede, ama işkencede ihtiyat edeler ki kabl-el-subut telefî nefis olmya ve eğer işkencede ölürse davası sorulmya ve kârban sürücüler emin ve mutemed kimesneler olup her sabah Kârvansaray halkına icazet vermeden Kervansarayda konan halktan istifsar edip kimesnenin rızkı ve esbabı 9) sirkat ve nehb olmadığı 10) malûm ve tahkik ettikten sonra 11) Kervansaray kapısı açıp salıvere 12) ve eğer Kervansaraycı bu manayı ettikten sonra halka destur verici olsa sonra Kervansaray halkından bazısı rızık ve esbab uğurlandı derlerse mesmu olunmya. Ve eğer Kervansaraycı bu manayı etmeden halka destur vermiş olursa ol gece Kervansarayında konan halkın nesnesi ugurlanmış olursa ki ugurlandığı tahkik ola Kervansaraycıdan

1) Kanunî Süleyman Kanunnâmesinde: olmuş kelimesinden önce zahir kelimesi vardır.

2) Kanunî Süleyman Kanunnâmesinde: bildireler yerine arzederler denilmiştir.

3) Kanunî Süleyman Kanunnâmesinde: cereyan denilmiştir.

4) Ne veçhile sudur bulursa.

5) Ugurluk, hırsızlık manasınadır.

6) Kanunî Süleyman Kanunnâmesinde: hırsız yerine (ideni) denilmiştir.

7) Kanunî Süleyman Kanunnâmesinde: buldurup çıkaralar denilmiştir.

8) Kanunî Süleyman Kanunnâmesinde: takdim ve tehir vardır. «evinde veya elinde » denilmiştir.

9) Kanunî Süleyman Kanunnâmesinde: Esbab kelimesi yoktur.

10) Kanunî Süleyman Kanunnâmesinde: olmadığı şeklinde yazılmıştır.

11) Kanunî Süleyman Kanunnâmesinde: malûm ve muhakkak olduktan sonra denilmiştir.

12) Kanunî Süleyman Kanunnâmesinde: saray kapusun açıvere denilmiştir.

çünkü gaddarlık oldu. Kervansaraycıya ol uğurlanan nesnenin kıy meti tazmin oluna 1). Eğer Kervansaraydan nesne uğurlanmak Kervansaray taşrasında bulunup 2) alınmakla olursa taşradan mazanna ve müttehim olanları dutup (tutup) tehdit edip hırsız buldurup aldığı rızkı ve esbabı buldurup şer'ile sahibine teslim edeler 3). Ve eğer içeriden olan hırsızla kavli ve ittifakı olmak tevehhüm olunursa 4) içerden olan halkda fitne olanları dahi tutup şer'ile ve örfle tazyik edip ve tehdit edip 5) hırsız bulduralar. bulunmadın 6) Kervansaray mahalle içinde olursa mahallede oğurluk olicak (olsa) hüküm her nice ise Kervansarayda dahi öyle ola. Ve yan kesenin ve adam bıçaklayanın âdeti ise elin keseler, eğer âdeti değilse bıçak sancıp gezdireler.

Eğer bir kişi atasını veya anasını veya akrabasından birin 7) öldürse emri şer' nice ise öyle ola. Şehirlerde ve köylerde olan evlere od korlar evler yanarsa şer'ile sabit olmayıp bir kimesneye töhmet etseler tehdit ile hırsız 8) bulduralar. Eğer maksadla 9) etmiş olursa asalar ve bilegelenleri yasak edip ilden süreler ve hırsız Sipahi tayfasından olup her siyasete müstahak olsa hapsedip dergâhı muallâya arzederler. Ve eğer örf ile bir kimesnenin hırsızlığı zâhir olursa kadı olan kimesne 10) ehli örf hüccet verip ehli örf ol Hüccet mucibiyle asılmaya müstahak olanı asa ve kat'ı uzva

1) Kanunî Süleyman Kanunnâmesinde: Kervansaraycı bu manayı edip halka destur vermiş olup sonra Kervansaray halkından bir kimse rızkım ve esbabım uğurlandı ise mesmu olmya ve eğer Kervansaraycı ol manayı etmeden halka destur vermiş olup ol gece Kervansaray'da konan halkın nesnesi uğurlanmış olup ki muhakkak ola Kervansaraycıdan çok gadr oldu, uğurlanan esbabın kıymetini Kervansaraycıya tazmin (ettireler).

2) Kanunî Süleyman Kanunnâmesinde «bulunup» yerine denilip yazılmıştır.

3) Kanunî Süleyman Kanunnâmesinde: teslim edeler yerine hükmeyyeler

4) Kanunî Süleyman Kanunnâmesinde: tevehhümden evvel «bir olmak» yazılmıştır.

5) Kanunî Süleyman Kanunnâmesinde: edip yerine «eyleyip yazılmıştır.

6) Kanunî Süleyman Kanunnâmesinde: bulunmadın yerine «bulunmazsa» yazılmıştır.

7) Kanunî Süleyman Kanunnâmesinde: akrabasından birin yerine akrabasın yazılmıştır.

8) Kanunî Süleyman Kanunnâmesinde; hırsız yerine «ideni» yazılmıştır.

9) Kanunî Süleyman Kanunnâmesinde: eğer maksadla yerine eğer kasd ile yazılmıştır.

10) Kanunî Süleyman Kanunnâmesinde; «kimesne» kelimesi yuktur.

müstahak olanı kat'ı uzv edeler. Kadı bu bapta mani olmya ve siyasetini tehir ettirmeyip günah olan yerde ettireler ve hırsız tayfası işkence ile 1) ikrar etse ve alâyim dahi delâlet eylese ol ikrar muteber ola ve eğer bir hırsız tutulup 2).

1) Kanunî Süleyman Kanunnâmesinde: İşkence ile yerine «işkence de» yazılmıştır.

2) Manisa'da ele geçen Yavuz Selim Siyasetnâmesi burada bitmektedir. Sonraki yaprak yırtılmış olduğu için Siyasetnâme eksiktir. Kanunî Süleyman Kanunnâmesinde bir iki fazla satırı aynen yazıyoruz: «Eğer hırsız malûm olup ol dahi bir kimesne için şerikimdir dise ve ol kimesne levend ve müttehim ise işkence edeler Eğer müttehim değil ise mücerret hırsız sözü ile işkence etmiyeler. Ve yaya ve müsellim ve yürük ve doğancı vakıf ve mülk olsun hırsız kaçıp anların içine girse hırsız anlara bulduralar eğer hırsız vermezler ise grametin çekeler ve hırsızın uğurladığını anlara ödeteler. Eğer hırsız bunların birisinden olursa siyaseti sair hırsızlar gibi ola. (Tarihî Osmanî Encümeni mecmuası cüz' 15, Tefrika. Kanunnâmei-Âli-Osman).

93 MEŞRUTİYETİ

Dr. BEKİR SITKI BAYKAL

Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi

Yeni ve Son Zamanlar Tarihi Doçenti

Bu konuyu ele alırken gayemiz, elde edebildiğimiz malûmat ve kısmen tanınmamış vesikalara dayanarak 93 meşrutiyetinin ilânını, mahiyetini ve ıslâhat tarihimizdeki önem ve yerini tesbit etmektir.

Tarihimizde ıslâhat devri bir bütün olarak mütalâa edilecek olursa kademe kademe ulaşılan merhaleler arzettiği görülür. Yeniçerilerin ortadan kaldırılması ve yerine başka bir ordunun kurulması, birçok tecrübelerin verdiği acı neticelerden sonra başvurulması zarurî görülen radikal bir tedbirdi. Tekmil yenileşme hareketine mâni olmakta olan bu uğursuz engel ortadan kalktıktan sonradır ki yenileşmeğe doğru daha çabuk ve güvenle ilerlemeğe başlanmıştır. O zamandan beri geçen yarım asır içinde elde edilen bazı dış muyaffakiyetler yanında dahilde memnuniyet verecek derecede bir ileri gidiş, bir olgunlaşma görülmemişti. 1839 Gülhane Hattı Hümayunu'nun tatbikını, geriye bir hareket sekteye uğratmış olduğu gibi, 1854 ve 1856 ıslâhat Fermanları da ümit edilen neticeleri vermemiştir. Bunun sebebini her şeyden evvel çok iyi niyet sahibi ve hakikaten çok hamiyetli olan Tanzimat ricalinin vücuda getirmek istedikleri şeylerin ya hiç tatbik edilmemesinde, yahut ta derde deva teşkil edemeyecek derecede az bir kısmının ancak tatbikine muvaffak olunabilmesinde aramız icabeder. Yapılan bütün ıslâhat projeleri ve programları, önemli maddeleri itibariyle sadece kâğıt üzerinde kalıyordu. Çünkü evvelâ devletin muhtelit bünyesi buna müsait değildi. Belki daha mühim olarak, bunları hakıyla anlayıp tatbik edecek elemanlar hemen hemen yok deneyecek kadar azdı. Tanzimatın karakteristik vasıflarından biri de bunun devrimci bir mahiyet taşımaması, yani mevcudu yıkmaksızın, eskisinin yerine değil, yanına yenisinin konmak istenmesidir. Asırlardan beri alışılmışı, geniş kütlenin ta iliklerine kadar işlemiş

olanı gözönünde dururken ondan ayrılıp yenisini benimsemek ise gayet güç, hemen hemen imkânsız denecek bir iştir. Halbuki ıslâhatın kök salabilmesi, devletin asrileşmesi için onu anlayacak ve anlatacak kütlelerin genişlemesi ve yayılması ilk şart idi. Bütün bunlardan başka senelerdenberi İmparatorluğun hemen her köşesinde zaman zaman ve üst üste çıkartılan isyanlar devleti pek büyük sıkıntılara soktuğu gibi bu ayaklanmaların doğurmakta olduğu ecnebi devletlerinin müdahaleleri, çok kere devletin şeref ve istiklâliyle telif kabul etmez bir hale gelmiş bulunuyor, artık dağılma ve sönme, mukadder ve önüne geçilemeyecek bir şekil almış gibi görünüyordu.

O zamanın, bilhassa Avrupa fikirleriyle yakından ilgilenmiş bulunan, Aydın vatanperverleri, sonu kesin olarak büyük bir felâket olacağına inandıkları bu halin en büyük âmilini mevcut devlet sisteminde buluyorlar ve Yeniçeri belâsının yok edilmesi için vaktiyle yapılmış olduğu gibi şimdi de cezrl bir hareketle mevcut sisteme bir son vermek, yani o zamana kadar başvuru bütün çarelerden farklı olarak mevcudu yıkıp yerine yenisini koymak ve o vakit için mümkün görüldüğü nisbette ulusun mukadderatını kendi eline teslim etmek suretiyle durumu kurtarabileceklerini ümit ediyorlar, tekmil tanzimat hareketinin gayesi batı kültürüne yaklaşmak ve bunu mümkün mertebe kabul etmiş olduğuna göre aynı âhenk içinde garbın meşrutî devlet şeklini kabul ederek mahvolmanın önüne geçebileceklerini zannediyorlardı. İşte bilhassa son senelerinde fena idaresiyle devleti uçurumun ta kenarına kadar getirmiş olan Sultan Abdülâziz'in tahttan indirilmesi, yerine V. Murad'ın geçirilmesi, Kanun-i Esasi'nin hazırlanması, II. Abdülhamid'in tahta geçirilmesi ve nihayet Kanun-i Esasi'nin ilânı o zamana kadar alınan ve fakat tatbiklerine muvaffak olunamayan noksan ve yarım tedbirlere kesin olarak bir nihayet vermek maksadiyle mevcut sistemin yıkılması için başvuru radikal tedbirlerdir ve bunlar Osmanlı İmparatorluğunda bütün ıslahat devrinin 1876 senesi içinde ulaşılan bir merhalesini teşkil eder.

* * *

Yeni Osmanlılar adıyla tanınmış olup Sadrâzam Âli Paşa'nın sıkı ve ezici idaresi altında hürriyet ve meşrutiyet çareleriyle devletin çürümeğe yüz tutmuş bünyesini tedavi ederek memlekette yeni bir hayat ve nizam kurabileceklerini ümit eden seçkin zümrenin başı

sayılan Midhat Paşa, o güne kadar gördüğü devlet hizmetlerinde pek ziyade muvaffak olmuş, iktidar ve ehliyetini isbat etmiş bir şahsiyetti. Midhat Paşa'nın Tuna, Niş ve Bağdat valilikleri, hakikaten memleket idarecilerine her zaman için örnek teşkil edecek kadar muvaffakiyetlerle doludur. İnkilâbın ilk safhasında buna yardımcı olup programlarını tatbik ederken en büyük rolü oynayan Hüseyin Avni Paşa, Midhat Paşa'ya nazaran daha muhafazakâr fikirli olmakla beraber kurtuluşun biricik çaresini ıslahatı hakkiyle tatbik etmekte görenlerdendi. Hüseyin Avni Paşa'nın o güne kadar gösterdiği askerlik kabiliyeti, askerlik alanında başardığı ıslahat ve sağlam karakteri bilinmektedir. Mütercim Rüştü Paşa'ya gelince bu da kararsız bir şahsiyet olmakla beraber ötedenberi yapılması kendine bırakılan büyük ıslahat işlerini muvaffakiyetle başarmış, zekâsı, tedbirliliği ve tecrübesiyle sivrilmiş bir zattı. İşte karakterlerini kısaca anlatmağa çalıştığımız bu üç zat, 93 meşrutiyetinin tahakkuku için ilk adımı atan kimseler olmuşlardır.

Sultan Abdülâziz'in son üç senesi zarfında devletin başına gel-medik felâket kalmamıştı. Bir taraftan Rumeli'nin birçok yerlerinde çıkan isyanları bastırmak üzere doğrudan doğruya silâh kuvvetine başvurulacağı yerde ötedenberi memleketimiz hakkında ne gibi niyetler beslediği Padişah ve hükümetçe gayet iyi bilinmesi icabeden 1) Çarlık Rusya'sı mümessili General İgnatıyef'in tavsiyesiyle Avrupa devletlerinin mahallî konsolosları, Babıâli ile âsi tebaası arasındaki anlaşmazlıkların halline hakem tayin edilmişti. Bunun ve buna benzer gevşekliklerin neticesi olarak isyanlar yatı-sacağı yerde bilâkis genişliyor ve Rumeli'nin her tarafında Türk ve islâm ahali ile hıristiyanlar arasında kanlı hâdiseler meydana geliyordu. Böylece Mahmud Nedim Paşa hükümeti bir yandan bu hâdiselere gereken önemi vermemeğe ısrar ederek bütün politikasında İgnatıyef'in direktiflerini hareketlerine esas alırken, öte yandan yaptığı istikrazlar, birçok suiistimallerin de tesiriyle, senelerdenberi bozuk gitmekte olan maliyenin tamamen mahvolmasına mâni olamıyor ve nihayet İgnatıyef'in tavsiyesiyle

1) J. Giacometti, Mesuliyet, İstanbul, 1294. Osmanlı Devleti'nin inkırazını hazırlamak için Rusya'nın çalışmaları hakkında gayet mühim vesikalar ihtiva eden bu kitabı Halil Paşa neşretmeden evvel, Rusya'da bu vesikaları ele geçirir geçirmez, hükümetine takdim etmişti. Bundan başka Sırbistan ve Bulgaristan'a akın akın gelen Rus tabrikçileri her şeyi ifşa ediyorlardı.

"esham-ı umumiye,, faiz ve senevi resülmal taksitlerinin yarıya indirilmesini kararlaştırmakla hazinenin iflâsını ilân etmiş oluyordu. Gerek bu hâdiseler ve gerekse Rus nüfuzunun artık açığa vurulmuş olan sistematik inhilâl siyaseti efkârıumumiyeyi galeyana getirmiş, bu hale bir son verilmesi lâzımgeldiği, bunun da ancak hükümdarın değişmesiyle mümkün olacağı dillerde dolaşmaya başlamıştı 2).

Böylece efkârıumumiyenin galeyanı karşısında Sultan Abdülaziz, her türlü müşkülât içinde bile Saraya para bulmasını bilen ve "esham-ı umumiye faizlerinin kesilmesi üzerine gerek Avrupa ve gerekse memleket içinde devlete karşı büyük bir itimatsızlık ve telâş uyandığı pek nazik bir sırada Sarayın elindeki eshamı bu karardan müstesna tutarak yedi milyon liralık tam faizlerini Hazi-neden alup kendisine verecek kadar yararlık gösteren sevgili Sadrâzamı Mahmut Nedim Paşa'yı ve Ignatiyef'in meftunu olan Şeyhülislâmı Hasan Efendi'yi bir talebe nümayişi 3) neticesinde feda etmek zorunda kaldı; yerlerine Mütercim Rüşdi Paşa'yı Sadrâzam ve Hayrullah Efendi'yi Şeyhülislâm tayin etti; Mahmud Nedim Paşa tarafından evvelce Bursa valiliği ile uzaklaştırılmış olan Hüseyin Avni Paşa'yı geri getirterek Serasker ve Midhat Paşa'yı da "Meclis-i Âli,, üyesi sıfatıyla kabineye dahil etti 3). Bu suretle Abdülaziz, memlekette cezrl bir idare değişmesini isteyenlerin başında bulunan kimseleri istemiye istemiye kaynaşan efkârıumumiyenin arzusunu tatmin edebilirim ümidiyle iş başına getirmiş bulunuyordu.

Abdülaziz daha evvel bir defa daha Mahmud Nedim Paşa'yı feda etmeğe mecbur kalmış, Fakat ilk fırsatta onu tekrar iş başına getirerek yine aynı yolda yürümesine müsaade etmişti. Bu hakikatı gözönünde bulundurarak işlenen bütün fenalıkların, yanlış idare ve suiistimallerin Mahmud Nedim Paşa'dan çıktığını gören herkes, asıl fenalık kaynağının hükümdarın şahsında bulunması lâzım geldiğine, aksi taktirde Padişahın Mahmud Nedim Paşa'ya müsamaha etmemesi icabettiğine, hasılı Mahmud Nedim Paşa'nın yalnız bir vasitadan ibaret olup her şeyden bizzat Padişahın mes'ul olduğuna kanaat getirmişti. Bu yüzden Abdülaziz'in bu son hareketi hiç kimseye itimat aşılıyamamış ve saltanatın değişeceği şayyası dolaş-

2) Ali Haydar Midhat, Tabsirei İbret, İstanbul, 1325; s. 164.

3) Talebei Ulûm nümayişi veya Softalar Kıyımı hakkında aşağıdaki notlarda isimleri geçecek olan eserlerden başka bak: Abdurrahman Şeref Tarih Musahabeleri, İstanbul, 1329; s. 192, 193 ve haşiyeler.

masının önüne geçilememiştir. Saray içlerine bile sokulup Hükümdarın kulağına kadar giden bu şayialara bir son vermek, umumî telâş ve kaynaşmayı yatıştırmak çarelerini Midhat Paşa'dan soran Abdülaziz, bu vezirinin takdim ettiği ve içinde memleketin şimdi geçirmekte bulunduğu buhranın ve başından geçen felâketlerin sebepleri sayıldıktan sonra biricik kurtuluş çaresinin bütün tebaanın hürriyet ve müsavatiyle "Vükelânın mezuniyet ve mesuliyet," i esaslarına dayanan bir kanunun derhal yapılması ve ilânında olduğu, aksi takdirde bu halin pişmanlık verici bir neticeye varacağı ihtar şeklinde yazılı olan lâyhaya 4) hemen hemen hiç aldırılmıyarak eskisi gibi keyfine göre hareketlerine devam etmiştir. İslah kabul etmez ve değişmez halleri bir kere daha belli olduktan sonra Abdülaziz, bilindiği gibi Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin verdiği bir fetvaya 5) dayanılarak Hüseyin Avni Paşa'nın aldığı sıkı askerî tedbirler sayesinde hiç kan dökülmeğe yer verilmeden 1876 senesi Mayısının 29-30 salı gecesi, Vükela beyninde kararlaştırıldığı vakitten iki gün daha evvel, tahttan indirilmiştir.

Yerine geçirilen V. Murad'ın, tahta getirilmesi ile bağılı olayların tesiriyle, akıl hastalığına tutulmuş olması, düşünülen Kanuni Esasınin hemen ilânına ve meşrutî bir idarenin kurulmasına engel olmuştur. Bununla beraber V. Murad'ın üç ay kadar devam eden saltanatı esnasında vükelâ arasında Kanuni Esasî konusuna dair birçok söyleşmeler olmuştur. Böyle bir konstitüsyonun meydana gelmesi dâvasını can ve başla ele alan ancak Midhat Paşa'dır. Midhat Paşa tâ Tuna valiliği günlerindenberi 6) bu işle meşgul bulunmakta olduğu gibi bir takım devlet ricali de daha önceden bir Kanuni Esasî ve meşrutiyet idaresi tasarlamakta idiler 7). Daha 1875 senesi birinci kânununda Midhat Paşa, İngiltere'nin İstanbul sefirine memleketin kurtulması için biricik çarenin idare usulünü değiştirmek olduğunu, bunun için evvelâ bir Millet Meclisi teşkil edilerek vükelânın bu meclise karşı mesul tutulması, ikincisi

4) Bu lâyiha maalesef elimizde yoktur. Ancak Midhat Paşa tarafından Sadrâzam Mehmed Rüşdi Paşa'ya bundan bahsederek yazılan bir mektup elimizde bulunmaktadır; bak: Tabsirei İbret, s. 165 haşiye.

5) Fetvanın fotokopisi, bak: M. Kemal, İbnülemin; Sultan Abdülaziz'e dair, Türk Tarih Encümeni Mec. Sene 15, No. 9, s. 188.

6) Tabsirei İbret, s. 170.

7) Sir Henry Eliot'ın «XIX th Century» mecmuasının şubat 1888 tarihinde yazmış olduğu bir makalesi; tercümesi bak: Tabsirei İbret, s. 326 - 328.

meclisin tamamen ulusal olmasını temin için cins ve mezhep ayrılığı gözetilmemesi, üçüncüsü suiistimalleriyle vilâyetleri harab eden valilere kontrol tayin edilmesi ve İmperatorlukta bir desantralizasyon tesisi şartlarının tahakkuk etmesi lazımgeldiğini söylemiş ve kendi tarafdarlarının bu gayeye ulaşmak azminde olduklarını ilâve etmişti.

Midhat Paşanın çoktanberi bunları tasarlamakta olduğuna göre fırsat eline geçince bunların tatbik suretleri üzerinde uzun uzun düşünmüş, bütün hesaplarını yapmış ve nasıl hareket edeceğini evvelce tayin etmiş olması, şimdi fazla vakte ihtiyaç göstermeden harekete geçmeğe hazır bir durumda bulunması tabii olmak icabeder. Yapılmakta olan inkılâbın bilhassa Midhat Paşa yanında en kuvvetli şahsiyeti olup fakat Kanuni Esasf ve meşrutiyet idaresine fazla taraftar görünmeyen ve cülûs hattı hümayununda Midhat Paşanın bütün arzuları hilâfına olarak Sadrâzam Rüşdi Paşa ile birlikte Kanuni Esasf ve meşrutiyetten bahsedilmesine engel olan konservatif fikirli Hüseyin Avni Paşanın Çerkes Hasan vak'asına kurban gitmesinden sonra düşünülenleri tatbik etmeyi her hangi bir şekilde sekteye uğratabilecek hiç bir mâni ortada kalmamıştı. Ancak Padişahın iyileşmesi imkânsız bir hastalığa tutulmuş olması 8), iradeye bağlı bütün işlerle beraber saltanat değişmesinin esas gâyesi olan meşrutiyetin ilânını geri bırakmakta olduğundan ister istemez yeniden hükümdar değiştirmek zarureti doğdu. Bu durum içinde 1876 senesi ağustosunun otuzbirinci günü toplanan vükelâ heyeti, 93 gün gibi kısa bir müddet evvel büyük ümitlerle tahta getirilmiş olan talisiz V. Murad'ı tahttan indirerek yerine meşru Veliahd Şehzade Abdülhamid'i geçirdi 9).

8) V. Murad'ın yukarda söylenen geçmez akıl hastalığı gittikçe artıyordu. İyileşmesi için haftalarca beklendiği halde henüz ecnebi devletler sefirlerinin itimatnamelerini kabul edememişti. Bir defa bahçede gezdirilirken kendini havuza atmış, bu ve buna benzer gayrı tabii halleriyle hastalığı gizlenmez olmuştu. Bütün müdavi tabipler ve Viyana'dan hususî olarak getirilen doktorlar, hastanın iyileşmesi ümidi mevcut olmadığı kanaatında birdiler. Doktor raporu, bak: A. Midhat , Üss-i inkilap cilt 1, s. 437, No. 24.

9) Culus merasimi hakkında etraflı malûmat, A. Midhat, Üss-i inkilap II, s. 3-17.

II. Abdülhamid hükümdar olmadan tamamiyle meşrutiyetçi görünüyordu 10). Cülusunun hazırlandığı günlerde Midhat Paşa ile Maslak çiftliğinde yaptığı mâruf mülâkatların sonuncusunda 11) bu fikirlerini gayet açık olarak söylemiş ve “usul-i meşrutiyet ve meşverete mübteni olmayacak bir hükûmeti kabul,, edemeyeceğini ileri sürmüştü. Bu önemli mülâkatta Veliahd Abdülhamid ile Midhat Paşa arasında şu üç esasın kararlaştırıldığı anlaşılıyor: 1 - Kanuni Esasın ilânı, 2 - Devlet işlerinde yalnız mes'ul müşavirler reylerinin alınması ve 3 - V. Murad günlerinde ayrı ayrı memurluklarla Saraya alınmış olan Sadullah, Ziya ve Kemal Beylerin bundan sonra da vazifelerinde bırakılmaları 12).

Veliahdı tahta geçirmek için onunla âdetâ pazarlığa girişen Midhat Paşa, anlaşılıyor ki bu üç maddenin biricisi ile Kanuni Esasın hiç gecikmeden hemen ilânını, ikincisi ile devlet işlerinde Padişahın keyfine göre hareketi yerine hükûmetin mesuliyeti üzerine dayanan bir mekanizma kurulmasını ve üçüncüsü ile de Sarayda belki çevrilebilecek entrikalarla Padişahın her hangi bir surette sözünden dönmesini önlemek ve böylece her ihtimali daha baştan sağlama bağlamak istiyordu.

Hükümdar olduktan sonra II. Abdülhamid'in bu vaatleri tutmadığını, şu halde Midhat Paşa'nın bütün şüphelerinde haklı olduğunu görüyoruz. Filhakika Kanuni Esas ve meşrutiyetin hemen ilân edilmesi işi kuvveden file gelmemiştir. Padişahın emriyle Midhat Paşa'nın hazırladığı culus Hattı Hümayununda 13) Abdülhamid,

10) Doğrudan doğruya temasta olmamakla beraber bütün şehzadelerin ayrı ayrı ruh haletlerini Midhat Paşa tanıyor ve Abdülhamid'in «ahlâkında mevcut mürailiğe tamamiyle vakıf » bulunuyordu; Ahmet Saip, Tarih-i Sulthn Murad Han-i Hamis, s. 287 - 288.

11) Mahmud Celâleddin Paşa, Mirat-i Hakikat, I, s. 168.

12) Maslak Çiftliği mülâkatları ve burada kararlaştırılan noktalar hakkında maalesef elimizde vesika yoktur. Bu mülâkatlara ait vesikaların Midhat Paşanın sonradan İzmirde tevkihi üzerine «ileruda varis-i saltanat olan zata teslim olunmak üzere » ya Londraya gönderildiği ve yahut ta imha edildiği anlaşılıyor; bak: Tabsire-i İbret, s. 394. Tarih-i Sultan Murad Han-i Hamis muharriri Ahmed Saip bu hususta hakiki malûmat olmadığına, rivayetlerin birbirine uymadığına işaret ederek hakikata en yakın olarak kabul ettiği şekilde mülakatı tasvir ediyor; bak : aynı eser, s. 302 vd.

13) A. Saip, Abdülhamid'in Evail-i Saltanatı, s. 18-22. Metin bak: A. Midhat Uss-i inkilâp, II, s. 285.

etrafındakilerle de müzakere etmek suretiyle bir takım düzeltmeler yaptı: Midhat Paşanın kaleme aldığı hattı humayunda mevcut "usul-i meşveret, usul-i âdet-i mülkiyemize uygun olduğundan usul-i mezkûrenin kabulünü ilân ederim,, cümlesini tamamiyle kaldırarak bunun müzakere edilmek üzere vükelâ meclisine havale edileceği kaydını koydu; maliye ıslâhatı ve tensikatı vâdeder yoldaki sözleri değiştirdi; medeniyete aykırı esir ve halayık ticaretini meneden hükümleri büsbütün kaldırdı 14). Kanuni Esas'ı müzakere edilmek üzere bir meclise havale etmekle Abdülhamid, Kanuni Esas'ın hemen ilânından ve aynı zamanda vükelânın mes'uliyeti prensibinin tatbikından kaçınmış oluyordu. Bundan başka saltanatının ikinci günü Sadullah, Ziya ve Namık Kemal Beyleri de saraydan uzaklaştırarak 15) daimî surette kontrol altında kalmak tehlikesini yok etmiş bulunuyordu.

Sabırsızlıkla beklenen ve eskidenberi alışılmıştan çok daha geç 16) neşredilen bu Hattı Hümayun, şüphesiz Kanuni Esas' ve Meşrutiyet taraftarlarını hayal sukutuna uğratmıştı. O günlerde Kanuni Esas' mücadelesi had bir safhaya girmiş olup memleket iki partiye ayrılmış bulunuyordu: Kanuni Esas' ve Meşrutiyet taraftarları ile istibdat ve halihazır muhafaza etmek taraftarları. Birinciler ilân olunan Hattı Hümayundaki lâstikli ve hiç bir kesinlik ifade etmeyen lisandan Padişahın ileride takip edeceği hareket hattını seziyorlar ve aslında haklı dâvalarını her vasıta ile müdafaa ve tatbik etmeğe çalışıyorlardı. O günlerin İstanbul basını Kanuni Esas' ve Meşrutiyet idaresi üzerinde kaleme alınan yazılarla doludur 17).

14) A. Saip, Abdülhamid'in Evail-i Salthnatı, s. 25-27.

15) Aynı eser, s. 20.

16) Cülûs hattı hümayunu mutat olarak tahta çıkışın ikinci veya üçüncü günü neşrolunurdu. Halbuki bu sefer culusun on ikinci günü neşrolunmuştur; 12 Eylül 1876 Cumartesi. Cülûs hattı hümayununun metni bak: A. Midhat, Üssi İnkılâp, II, s. 281, No. 10. Bu hat ile Midhat Paşanın müsveddesi arasında bir mukayese, bak: Üssi İnkılâp, II, s. 171-176. Muhhrrir burada tamamiyle gayri samimî olup talimatıyla eserini yazdığı Abdülhamid'e yaranmak gayesini gütmekte olduğu kolayca anlaşılmaktadır.

17) İstanbul'un o zaman namlı gazeteleri olan Vakit, Basiret, Hakikat, Ermeni ve Rum gazetelerinde hemen her gün buna ait uzun yazılar çıkardı. Bunlardan biri olmak üzere Vakit gazetesinin 15 Birinci Teşrin 1876 tarihli nüshasında meşrutiyet-i idare (beyan-i hakikat) başlığı ile çıkan bir yazının hülasası bak: A. Saip, Evaili Saltanat s. 29-30.

Vükelâ arasında Midhat Paşa'dan başka tam manasiyle meşrutiyetçi hiç kimse yoktu. Sadrâzam Mehmet Rüşdi Paşa Kanuni Esasîye değil, sadece bir ıslahat yapılmasına taraftar olduğu gibi, Ahmed Vefik Paşa tamamen meşrutiyet aleyhinde, Safvet ve Edhem Paşa'lar ise tarafsız idiler. Mabeyin Başkâtibi Said ve Mabeyin Müşiri İngiliz Said Paşalar, aslında meşrutiyet aleyhinde değillerdi. Fakat bunlar, yine Sarayda büyük nüfuz sahibi olan meşhur Kızılraağası Behram Ağa da dahil olduğu halde her üçü birden hakikatte Abdülhamid'in, Tophane Müşiri Damat Mahmud Paşa'nın, Cemile Sultan'ın ve çok geçmeden Dahiliye Nazırı olan Cevdet ve nihayet Serasker Redif Paşa'ların emirleriyle hareket ediyorlar, bunların âleti oluyorlardı. Hürriyet fırkasıyla en ziyade mücadele eden işte Abdülhamid'in "akıl kâhyaları,, mesabesinde olan bu üç Paşa olmuştur.

Resmî mahfiller böyle olmakla beraber aydın zümre arasında en seçkin şahsiyetler Midhat Paşa'nın yardımcısı idiler: Namık Kemal, Ziya, Reuf ve İsmail Beylerle bilâhare Vezir olan Hasan Fehmi, Şakir, Sadullah, Köse Raif ve Rıfat Paşalar bunların arasında bulunuyorlardı.

Meşrutiyet aleyhinde olan zümre içinde tekmil Saray halkı, Saraya mensup vükelâ, geçen devirlerde memleketi soymağa alışmış olan düşük ahlâklı bir takım hükûmet ricali ve ulemadan başka ortalığı fesada vermekte büyük maharetler gösteren kimseler de vardı ki bunlar arasında bilhassa Kadıasker Muhiddin ve Şerif Efendi'ler, Fadıl, Ramiz Paşa'lar ve tüccarlar arasında büyük nüfuz sahibi Rıza Bey fena halleriyle göze çarpıyorlardı 18). Bunlar bütün kuvvetleriyle Kanuni Esasî aleyhinde propaganda yapmakta olup "Kanuni Esasî kâfir işidir, Meclis-i Mebusana girecek olan Hıristiyanlar şer-i şerife mugayir kanunlar koyacaktır,, v.s. gibi asılsız ve boş sözlerle, hezeyanlarla efkârı umumiyeyi zehirlemeğe çalışıyorlardı.

* * *

Memlekette umumî durum bu merkezde iken evvelâ görüldüğü gibi olmayup her vasıtaya müracaat ederek hükümdarlığının mutlak haklarını hiçbir veçhile feda etmeğe veya her hangi bir şekilde kayıt altına sokmağa yanaşmayan Abdülhamid'i, meşrutiyet idare-

18) A. Saip, Abdülhamid'in Evail-i Saltanatı, s. 42: Üss-i inkilâp « Hakikat » Gazetesi ve diğer matbuat.

sini kurmak için bir yandan Midhat Paşa, öte yandan siyaset durum mütemadiyen ağırlaşan bir baskı altında tutuyordu. Hakikaten Midhat Paşa her cins güçlüğü ve engele rağmen Kanuni Esas ve meşrutiyetin ilânını bir an evvel tahakkuk ettirmeğe gayret sarfediyordu. Bu maksatla hazırladığı Kanuni Esas lâyihasını 19) gayri resmî olarak Padişaha sunmuştu. Buna karşılık lâiyhayı inceleyen Abdülhamid, "bunun ahkâm-i şâmilinde usul ve istidad-i memlekete muvafık olmıyan şeyler" görek "efkârımız memlektin temin-i istikbaline kefalet edecek bir idare-i sahiha vaz'ına masruf olduğundan bu babda ibraz olunacak mesai bais-i takdirimiz olur, kaldı ki ittihaz olunacak tanzimat-i cedidenin tabaamızın ihtiyacatının hukuk-i hükümetle telifi dahi eaz-zi mekasıdımızdır. Binaberin lâyiha-i mezkûre havas-si vükelâmız beyninde bittezekkür esas-i mezkûre göre tâdil olunmak matlubumdur," 20) diyerek bu hususta hiç de acele etmiyordu. Bu vaziyet karşısında Midhat Paşa daha cüretli bir adım atarak memleketin üzerinde dolaşmakta olan tehlikeyi Padişahın gözleri önüne tersim ediyor: Midhat Paşa, hususî bir komisyonda kaleme alınmış olup vükelâ meclisince müzakeresi zamanı gelmiş olan mezkûr lâiyhanın müsvedde halinde olduğunu ve birçok yerlerinin değişmeğe muhtaç olduğunu itiraf etmekle beraber Padişahına ve devletine "olan ubudiyet ve sadakat-i âcizanenin kuvve-i mübrime ve mücbiresile şurasını tekrare cesaret," ediyor ve "bugünkü halimizin iki mahreci olup birisi bütün devletlere vâd ve ilân olduğu vechile idare-i dahiliyemizin islahiçün böyle bir şey yapup konferans 21) teşekkülünden evvel koymaktır ve bunun da müddeti nihayet üç dört gün kalmıştır. Diğer devletlerin hazırladıkları teklifatı kabul edüp ilebed onların vesayeti altında yaşamaklığı ihtiyar etmektir,". Birincisi yapılmaz ise ikincisine katlanmaktan başka çare yoktur 22). Midhat Paşayı bu kadar ağır ve acı bir arize yazmağa sevkeden âmiller arasında en önemlisi, şüphesiz devletin o zaman içinde bulunduğu iyileştirilmesi imkânsız gibi görünen çok sıkışık siyaset vaziyeti idi. Bosna ve Karadağ isyanları (Temmuz 1875, Sırp ve Karadağ muharebeleri: Haziran 1876)

19) Metin bak : A. Midhat, Üss-i inkılap, II, s. 321.

20) Abdülhamid'in Midhat Paşa'ya 9 Zülkâde 93 tarihli mektubu, bak : Tabsire-i İbret, s. 328.

21) O zaman toplanmak üzere olan İstanbul Konferansı bak: Anot 23.

22) Midhat Paşanın Mabeyin Başkitabetine 11 Zülkâde 93 tarihli arizesi bak: Tabsire-i İbret, s. 329-330.

başlıyan şark buhranı en hâd mertebesine varmış, Avrupanın büyük devletleri bu kargaşalığa bir düzen vermek maksadiyle İstanbulda bir konferans 23) toplamağa karar vermişler ve bunun toplanmasına da üç dört gün gibi pek kısa bir zaman kalmıştı. Konferansta bu buhranın halli için başta Rusya olmak üzere Avrupa devletleri, Osmanlı Devletinin hâkimiyet haklarından ve hattâ istiklâlden bir takım fedakârlıklar yapılmasını istiycekleri anlaşılıyordu. Hiç olmazsa İngiltere ve Fransa gibi hürriyetsever garp devletlerinin teveccühlerini kazanmak ve bu sayede mevcut buhrandan en az bir zararla kurtulmak gayesiyle hükümetin iyi niyetlerini fiilen göstermek, biricik kurtuluş vâdeden yol olarak görülüyordu: meşrutiyeti ilân etmek; Avrupa devletlerine sizin istediğiniz şeyleri işte biz, değil memleketin yalnız bir kısmına, fakat her köşesine şamil olmak üzere kendiliğimizden yapıyoruz demek; Kanuni Esasfyi ilân etmek.

Bu suretle meşrutiyetin nihayet ilânı büyük bir siyasal tehlikenin tehdidi karşısında ister istemez Padişahca da kararlaştıktan epeyce zaman daha evvel, "idare-i umumiye-i Saltanat-i Seniyye için lâzımgelen kanun-i esasf ile meclis-i umumfnin vazaif-i dahiliyesinde vükelâ ve memurin için ittihaz olunacak kaide-i mesûliyete dair yapılacak nizamât lâyhalarının tanzim ve tedvini zımında," 24) Şûra-yi Devlet Reisi Midhat Paşa'nın başkanlığı altında bir komisyon 25)

23) İstanbul Süfera Konferansı diye tanınmış olan bu konferansta evvelâ altı Avrupa Devletinin murahhasları, en kıdemlileri olmak dolayisiyle Rusya Sefirinin evinde Babıâliye yapılacak teklifleri kararlaştırmak ve tesbit etmek maksadiyle 11 birinci kânun 1876 da toplanmışlar ve 22 birinci kânuna kadar müzakerelerine devam etmişlerdir. Ertesi 23. günü Osmanlı murahhaslarının da iştirakiyle 20 İkinci Kânun 1877 ye kadar devam eden konferansın asıl içtimalarında Avrupa devletleri murahhaslarının bütün ısrar ve tehditlerine rağmen başında Midhat Paşa bulunan Osmanlı hükümeti, tekml haklarını müdafaa etmiş ve nihayet Konferans muvaffakiyetsizlikle neticelenerek dağılmıştır. Midhat Paşa'nın burada oynadığı rol pek büyüktür. Aynı Konferansta İngiliz murahhası Salisbury'nin Midhat Paşa'ya yazdığı 18 ikinci kânun 1877 tarihli son mektubundan anlaşılıyor ki Osmanlı mukavemetinin ruhu Midhat Paşa'dır. Diğer Vükela ve rical onun arkasından yürümektedirler. Salisbury'nin adı geçen mektubu ve Midhat Paşanın cevabı, « Tarih Vesikaları » Sayı 3 de tarafımdan neşrolunmuştur. Konferans hakkında daha etraflı malûmat da aynı vesikanın takdimi için orada yazılan satırlarda mevcuttur.

24) Vesika No. 2. Henüz neşredilmemiş olan bu vesikalar T. Tarih Kurumunun Tarih Belgeleri adındaki vesikalar serisinde « XIX. asrın ikinci yarısına ait vesikalar » namıyla çıkarılacaktır; Kısım 1.

25) Bu komisyonu teşkil eden zatlar bak: Vesika No. 3,4,5.

teşkiline irade çıkmıştı (19 Ramazan 93). 24 Eylül 1876 da Babıâlide ilk içtimasını yapan bu komisyona, Midhat Paşa'nın hazırladığı Kanuni Esasî lâyhası esas teşkil etmek üzere bir takım müzakerelerden sonra ilk icraat olarak memlekette Meclis-i Mebusan ve Âyandan teşekkül edecek bir "Meclis-i Umumi", kurulmasına 26) karar vermiş bulunuyordu. Yine aynı komisyona, bir esas nizamname neşretmiş, Meclis-i Umumi toplanıncaya kadar Kanuni Esasî lâyhaları ve diğer nizamata peyderpey müzakere edeceğini tesbit etmişti.

Bu komisyona teşkilinde her ne kadar acele edilmişse de 27) çalışmaları, bilhassa Kanuni Esasî lâyhası tanzimi işi pek yavaş ilerliyordu. Bunun sebebi, yukarıda da söylendiği gibi, Padişahın isteksiz ve mütereddid olması ve hemen her madde hakkında vezirlerinden bir çoklarının fikirlerini sorup bunlardan ayrı ayrı birer lâyha istemesidir. Abdulhamid'in en ziyade Kanuni Esasî'nin padişahlık haklarını tahdid edip etmediği maddesinden kuşkulandığı anlaşılıyor. O tarihlerde Padişaha sunulan birçok lâyhalar arasında bilhassa Namık Kemal Beyinki "hukuk-i Şehinşahilerine dokunulduğu", yolunda "dikkat-i mahsusa-i Şahanelerini", celbediyordu 28). Mabeyin Başkâtibi Said Paşa'nın kaleme aldığı başka bir Kanuni Esasî lâyhası 29) ise esas itibarıyla Fransa Cumhuriyeti Kanuni Esasîsine dayanması dolayısıyla Midhat Paşa'nınkinden pek farklı değildi. Nihayet uzun müzakerelerden sonra Midhat Paşa'nın tanzim ettiği kanun lâyhası biraz tâdil ile kabul edilerek 93 Kanunî Esasî diye tanıdığımız Kanuni Esasî meydana geldi.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Abdulhamid, daha ilk günlerindenberi Kanuni Esasîyi kabulde hükümdarlık haklarına bir nok-

26) Vesika No. 9, 10.

27) Vesika No. 1.

28) Namık Kemal Bey tarafından böyle bir lâyhanın takdim edildiği Üssi İnkılâp, cilt II, s. 198 de söyleniyorsa da ne derece de doğru olduğunu kesin olarak bilmiyoruz. Namık Kemal 12 Ağustos 1294 tarihinde Midilliden A. Midhat Efendiye yazdığı bir mektupta Üssi İnkılâp muharririni arizesinin « yalnız o ibaresini » alarak kendisini Kanunî Esasî aleyhtarlığı ile itham ettiğinden gayet ağır bir lisanla şikâyet ve takbih ediyor; bak: mektubun metni, Hayat Ansiklopedisi, s. 3256- 3257. yine bak: İhsan Sungu, Tanzimat, s. 852. Anlaşıldığına göre Namık Kemal'in bu cümleyi ihtiva eden bir arizesi vardır, fakat hepsini okumadan ne kasdettiğini anlamak güçtür.

29) Metin bak: A. Midhat, Üssi İnkılâp, II, s. 333-335.

sanlık gelir kaygusu ile tereddüt gösteriyor, bunun ilânını mütemadiyen tehir ediyor ve böylece günler, haftalar ve aylar geçtiği halde tahta getirilmesinin ilk şartını, meşrutiyetin ilânını, halâ yerine getirmiyordu. Lâkin vaziyetin pek müşkül ve tehlikeli olduğunu görünce, ister istemez Midhat Paşa'nın ısrarlarına boyun eğmeye mecbur oldu. Hele İstanbul Konferansının toplanacağı günler yaklaştıkça Sadrâzam Rüşdi, Ahmet Vefik, Edhem ve Safvet Paşa'lar da yegâne kurtuluş çaresinin Midhat Paşa'nın arkasından gitmek olabileceğine tamamiyle kanaat getiriyorlar ve Padişahı, bu hususta ikna etmeye muvaffak oluyorlardı. Abdulhamid, bu suretle nihayet katî kararını verdikten sonra en azılı meşrutiyet muhaliflerinden bir kaç kişiyi de İstanbuldan uzaklaştırmak 30) ve Kanuni Esasfnin tam taraftarı olmayıp "bir kere teklifat-i hariciye sırasında böyle bir şey gösterilmek mecburiyeti olmasaydı muvafakatına ihtimal,, 31) olmadığını açıkca söyleyen ve umumiyetle hakkında böyle tehlikeli bir krizi muvaffakiyetle atlatacak bir iktidarda bulunmadığı kanaati beslenen Mehmet Rüşdi Paşa'yı azlederek yerine 22 birinci kânun 1876 da Midhat Paşayı Sadrâzam yapmak suretiyle Kanuni Esasî lehine önemli bir adım atmış oluyor. Bununla beraber Padişah, Kanuni Esasfnin ilânından evvel son bir meclisin içtimasını emretti. İrade ile Damad Mahmud Paşa'nın konağında toplanan bu son meclis, Kanuni Esasfnin resmen ilânına mani olmak veyahut hiç olmazsa biraz daha geciktirmek maksadiyle Saray mensuplarının yapmış oldukları hücumlar ve münakaşalar bakımından çok enteresandır. O zaman Adliye Nazırı olan Cevdet Paşa en evvel ortaya çıkarak madem ki "makam-i mualla-yi Saltanata bir Padişah-i âkıl cülûs etmiştir o halde Kanuni Esasfnin ilânına lüzum kalmamıştır,, sözleriyle Sadrâzama hücum ettiğinde, Midhat Paşa, "Sultan Abdulaziz' in hal'i idare-i mutlakaya mani olacak işbu Kanuni Esasfyi ilân etmek gibi bir maksad-i mukaddeseden ileri geldiğinden eğer sair Vükelâ dahi Mahmud ve Cevdet Paşa'ların fikirlerini terviç ve Kanuni Esasfnin ilânını tastikde tereddüd ediyorlarsa Sadarettten hemen istifa edeceğini,, 32) bildirerek ancak katî ve tehditli bir lisanla işin bozulmasına mani olabilmıştır. Meşrutiyet taraftarı olmayan bazıları Padişahın halk üzerindeki nüfuzunun sarsılacağıın-

30) A. Saip, Abdülhamid'in Evail-i Saltanati, s. 42-43.

31) Mahmut Celaleddin Paşa, Mirat-i Hakikat, II, s. 221.

32) Ali Haydar Mithat, Tabsirei İbret, s. 188 haşiye.

dan endişe ederek Padişah hakkında Kanuni Esasın metninde hiçbir kaydın konmasına razı olmuyorlardı 33). Bazı kimseler ise Midhat Paşa'nın tasarladığı şekilde Sadaret makamının "Başvekâlet,"e çevrilmesine ve böylece Başvekile diğer vekilleri intihap etmek salâhiyetini vermeğe razı değillerdi. Çünkü Midhat Paşa'nın Başvekil sıfatıyla diktatör olacağından korkuyorlardı. "İntihab-i vükelâ selâhiyetinin Başvekâlette bulundurulmak istenilmesi miham-i hal ve akd-i umuru Başvekil olanlara verdirmek gazezine mübtenidir. Midhat Paşa haris-i ikbal olduğundan bu suretle Başvekâlet mesnedine gelüp keyfimeyşe hareket etmek istiyor," deniliyordu. Bu müzakerelerde muhalifler daha birçok güçlükler çıkarıyorlardı. Nihayet bunlar, Kanuni Esasın 31, 32 ve 34 üncü maddelerinden sonra Padişaha fevkalâde bir salâhiyet veren 113 üncü maddeyi 34) ilâve ettirmeğe muvaffak oldular. Midhat Paşa bu maddenin konmamasına ve sonra da çıkarılmasına çok çalıştıysa da elinden bir şey gelmedi. Sonunda Midhat Paşa'nın lâyhası bu tadilât ile kabul olundu ve Kanuni Esasın ilân günü tesbit edildi.

Kanuni Esasın ilânına ancak şimdi rıza gösterilmesine, söylediğimiz gibi siyasal tazyık amil olmuştu. Kanunun kendisi gibi ilân merasiminin dahi mümkün olduğu kadar bütün dünyaya tesirli olacak bir şekilde icrası maksadiyle ilân günü olarak İstanbul Konferansının ilk umumî içtimasının yapılacağı 23 Birincikânun 1876 tarihi münasip görüldü. O gün hava müsait olmamasına rağmen merasim, pek parlak bir surette icra edildi. Mabeyin Başkâtibi Said Paşanın öperek Sadrâzama verdiği mâruf Hattı Humayunu Midhat Paşa, Amedi-i Divan-i Hümayun Reisi Mahmud Beye okutmak suretiyle meşrutiyeti resmen ilân edince her tarafta ve her sınıf halkta hudutsuz bir sevinç uyandı. İstanbulda bütün gece

33) «Layihânın mukaddemesinde vazife-i hükümdariyi tâdad eden mevad Padişahımızın şanını enzar-i nasda tahfif eder, Padişahın nüfuz ve iktidarı tahdit kabul etmez»; M. Celaleddin Paş. Mirat-i Hakikat, II, s. 221.

34) 113. madde: Mülkün bir cihetinde ihtilal zuhur edeceğini müeyyid asar ve emarat görüldüğü halde hükümet-i seniyyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten idare-i örfiye ilânına hakkı vardır. İdare-i örfiye kavanin ve nizamâtı mülkiyenin muvakkaten tadilinden ibaret olup idarei örfiye tahtında bulunan mahallin sureti idaresi nizam-i mahsus ile tayin olunacaktır. *Hükümetin emniyetini ihlâl ettikleri idarei zabtanın tahkikat-i mevsuması üzerine onları memalik-i mahrusa-i şahmeden ihrac ve tebid etmek munhasıran Zati Hazreti Padişahının yed-i iktidarındadır.*

mızıkalı çalınıp şenlikler yapıldığı gibi vilâyetlerin hepsine de meşrutiyetin ilânı telgrafla bildirilerek bu önemli olayın gereği gibi kutlanması emrolundu 35). Diğer taraftan Hariciye Nazırı Safvet Paşa, bir sirküler telgrafla 36) ecnebi devletler nezdindeki Osmanlı mümessillerine Kanuni Esasfın ilânını bildirdi.

Böyle çok nazık bir anda yapılmasına rağmen Babıâlinin bu nümâyişli hareketi, hariçte ve içtima halinde bulunan konferansta Osmanlı devlet adamlarının ümid ettikleri tesiri icra edemedi. Kanuni Esasfın ilânı Paris ve Londra'da devlet adamları tarafından sempati ile karşılanmakla beraber 37) bunun dahi diğer hattı hümayunlar ve ıslahat vaidleri gibi tatbik edilemeyeceği kanaatından ayrılmayıp Osmanlı Devletine karşı takip etmekte oldukları siyaseti değiştirmemişlerdir. Bizzat konferansa gelince, murahhaslar Topkapı Sarayında ilk içtimalarını akdettikleri sırada İstanbul'un muhtelif yerlerinden atılan 101 pare top seslerini işittikleri zaman bir müddet hayret içinde kaldılar. Osmanlı Başmurağhası Hariciye Nazırı Safvet Paşa, aynı zamanda Konferansın reisi sıfatıyla, kısa bir hitabe ile işitilmekte olan top seslerinin memlekette meşrutiyeti ilân etmekte olduğunu ve bu yeni idarenin "tekml akvam-ı muhtelif-i osmaniye'nin hürriyeti şahsiyelerini mütekâfil bulunduğundan bu inkılâb-i mühim karşısında,, artık Konferansın içtimasına lüzum kalmadığını izah etmesi üzerine, pek mahir bir surette hazırlanmış olan bu nümâyiş karşısında murahhasların hayretleri büsbütün artarak salonda uzunca bir sükût başladı. Herkes birbirinin yüzüne bakıyordu. Nihayet Rusya murağhası General İgnatıyef, bu kabil nümâyişlerle Konferansın çalışmasına mâni olunamayacağını beyan ederek ruznamedeki maddelerin müzakeresini teklif etti ve diğer arkadaşları da bunu kabul ettiler. Bunun üzerine Türk murağhasları salonu terk ettilerse de Konferans, evvelce kararlaştırıldığı şekilde mesaisine devam etti.

Konferansta uyanan bu gayri müsait havaya mukabil meşrutiyetin ilânı memlekette büyük bir sevinçle karşılandı. Aralarında

35) Bu hattı humayun Salnamelerin başında basılmıştır; almanca tercümesi bak: Schutthess' Europaeischer Geschichtskalender, XVII, 1876, s. 543.

36) O günlerde çıkan Osmanlı ve ecnebi basınlarındaki yazılara dayanarak meşrutiyetin ilânı gününün kısa bir tasviri bak: A. Saip, Abdülhamid'in Evail-i Saltanatı, s. 45 vd.

37) Bu telgrafın almanca metni bak: Schult. Eur. Gkldr., XVII, s. 544-545.

38) Hariciye Arşivi vesikaları.

samimî bir kaynaşma oluyor gibi görünen her cins ve mezhepten halk, meşrutiyetin babası olarak tanıdığı Midhat Paşa'nın konağına giderek onu alkışlıyor, şükran ve minnettarlığını gösteriyordu. Rum, Ermeni ve Musevî dinî reisleri de Midhat Paşa'yı ziyaretle teşekkür ediyorlar, Paşa ise bunlara ziyaretlerini iade ediyordu.

93 Kanuni Esasını ve bunun mahiyetini tahlil etmeği sonraya bırakarak ihtiva ettiği önemli esasları hülâsa etmekle iktifa edelim:

Kanuni Esası, "memaliki Devleti Osmaniye,, (Madde 1 - 7), "tebaa-i Devleti Osmaniye'nin hukuk-i umumiyesi,, (Madde 8 - 26), "vükelâ-yi devlet,, (Madde 27 - 38), "memurin,, (Madde 39 - 41), "meclis-i umumî,, (Madde 42 - 59), "heyet-i âyan,, (Madde 60 - 64), "heyet-i mebusan,, (Madde 65 - 80), "mahakim,, (Madde 81 - 91), "divan-ı âli,, (Madde 92 - 95), "umur-u maliye,, (Madde 96 - 107), "vilâyat,, (Madde 108 - 111), "mevad-di şetta,, (Madde 113 - 119), namıyla 12 fasıldan ibarettir. Esas maddeleri şunlardır:

Osmanlı Devleti arazisi hiç bir sebeple ayrılık kabul etmez (1) - Devletin payitahtı İstanbul'dur (2) - Osmanlı Saltanatı, Hilâfeti haiz olarak Osmanlı sülâlesinde büyük oğula aittir (3) - Padişah, "hasbel Hilâfe din-i islâmın hamisi ve bilcümle tebaa-i osmaniye'nin hükümdarı ve Padişahıdır,, (4) - Padişahın şahsı gayri mesuldür (5) - Vükelânın azil ve nasbı, devlet memuriyetlerinin tevcihi, ecnebi devletlerle muahede akdî, harp ve sulh ilânı, ordu ve donanma kumandanlığı nizamnamelerin yapılması, Meclis-i Umumînin (heyeti Mebusan ve Âyan) açılması, tatili ve icabında mebusların yeniden seçilmesi şartıyla feshi Padişahın hukukundandır (7) - "Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine her hangi din ve mezhepten olur ise olsun bilâistisna Osmanlı tâbir olunur,, (8) - Bütün Osmanlılar şahsî hürriyete sahiptirler (9-10) - "Devlet-i Osmaniye'nin dini İslâm dinidir; fakat bu halkın asâyişini bozmamak şartıyla Osmanlı ülkelerinde bilinen bütün dinlerin icrası serbesttir (11) - "Osmanlıların kâffesi huzur-i kanunda ve ahval-i diniye ve mezhebiyeden mâda memleketin hukuk ve vezâifinde mütesavidir,, (17) - Türkçe resmî dildir (18) - Herkes memur olabilir (19) - "Herkes usulen mutasarrıf olduğu mal ve mülkten emindir,, (21) - Vükelâya Sadrâzam riyaset eder (27) - Vükelâ mesuldür (30) - Vükelâ-yi devlet kendi Nezaretine ait işlerden mesul olup (31) - heyeti mebusan kendisini muhakeme etmek üzere Divani Âliye sevk edebilir (31) - Vükelâ ile Heyeti Mebusan arasında bir ihtilâf çıktığı takdirde

Padişah, ya Heyeti Vükelâyı değiştirir veya yeniden intihap yapılmak üzere Heyeti Mebusanı fesheder (35) - Vükelâ her iki heyetin de müzakerelerine iştirak edebilir (36) - Mebuslar, vükelâyı istizah için çağırabilirler (38) - Meclis-i Umumi, heyeti âyan ve Heyeti mebusan namıyla iki heyetten teşekkül etmektedir (42) - Her senenin I. İkinci teşrininde içtima ederek dört ay devam eder (43) - Her içtima devresi bir nutk-i humayunla açılır (45) - Her iki heyet azaları mutalâalarını beyan etmekte ve reylerini kullanmakta serbestirler (47) - Yeniden kanun tanzimi veya mevcut kanunların tâdili teklifi vükelânın hakkı olduğu gibi Meclis-i Umumi azasının da bu hususta salâhiyetleri vardır (53) - Teklifler evvelâ heyeti mebusan ve sonra heyeti âyanda tetkik olunur; yürürlüğe girmesi için iradei seniyye çıkar (54) Heyeti Âyan reisi ve üyeleri en çok Heyeti Mebusan âzasının üçte bir mikdarını geçmemek üzere doğrudan doğruya Padişah tarafından tâyin olunur (60) Heyeti Âyan âzalığı kaydı hayat şartıdır (64) - Heyeti mebusan âzası elli bin erkek nufusa bir kişi olmak üzere gizli rey ile seçilir (65-66) - Âyanın her biri kendi intihap dairesinin değil, bütün Osmanlıların vekili makamındadır (71) - Muntehipler mebuslarını mensup oldukları vilayetlerden seçmek mecburiyetindedirler (72) - Meclis iradei seniyye ile dağıldığı takdirde nihayet altı ay içinde tekrar toplanmak üzere seçime başlanır (73) - Heyeti Mebusanın müzakereleri alenidir (78) - Heyeti Mebusan riyaseti, ikinci ve üçüncü riyasetler için heyet tarafından her riyaset için üçer şahıs namzet ayrılır ve Padişah reisleri bunlar arasından tayin eder (72) - Heyeti Mebusan havale olunan kanunları müzakere ile red, tâdil veya kabul eder, Bütçeyi ve karşılıklarını vükelâ ile tetkik ve tâyin eder (80) - Hâkimler azledilemez (81) - Mahkemeler alenidir (82) - "Deavii şeriye mahakimi şeriyede ve deavii nizamiye mahakimi nizamiyede rüyet olunur," (87) - Tekâlifi devletin hiç biri bir kanun ile tâyin olunmadıkça vaz ve tevzi ve istihsal olunamaz (96) - Devletin varidat ve masarifatı bütçe kanununa bağlıdır (97) - Bir Divanı Muhasebat teşkil olunacak ve bu divan senede bir Heyeti Mebusana, her üç ayda bir Padişaha malî durum hakkında bir takrir verecektir (105) - "Vilâyatın usuli idaresi tevsiî mezuniyet ve tefriki vezaif kaidesi üzerine müesses olup derecatı nizamı mahsus ile tâyin kılınacaktır," (108) - Hükûmet ihtiyaç görürse örfi idare ilân edebilir ve "hükûmetin emniyetini ihlâl ettikleri idarei zabitenin tahkikati mevsukası üzerine

sabit olanları memalik-i mahrusa-i Şahanedan ihrac ve teb'id etmek münhasıran Zat-ı Hazret-i Padişahinin yed-i iktidarındadır,, (113)- Bütün Osmanlılar için ilk tahsil mecburdur (114) - Kanuni Esas heyeti vükelâ veya iki meclisten birinin teklifi ile her iki meclisin üçte iki ekseriyeti ve Padişahın tasdiki ile değiştirilebilir (116) - 39).

* * *

Lâkin Kanuni Esasın ilânile bütün mesele halledilmiş değildi. Asıl mühim olan cihet, bunu tatbik etmek, hükümlerine göre teşkilât yapmaktı. İşte bunu müdrik olan Midhat Paşa'nın budan sonraki bütün gayretleri bu uğurda olmuştur. Meşrutiyetin ilânile ümit edildiği gibi Avrupa devletlerine ve Konferansa müessir olunamamış, aksine olarak siyasal durum, 20 ikinci kânun 1877 de Konferansta son teklifler de reddolununca, altı devlet sefirlerinin yerlerine maslahatgûzarlar bırakarak İstanbulu terk etmeleri üzerine, çok daha müşkülleşmiş, âdeta bir çıkmaza girmişti. Bununla beraber Midhat Paşa'da bütün ümitlerin temamilen kırılmış olmadığı anlaşılıyor. Türkler'in İstanbul Konferansında gösterdikleri mukavemet, vatanlarının şerefi ve ulusal haysiyetleri uğrunda her türlü fedakârlığı göze almak hususundaki metanetleri ve nihayet meşrutiyetin ilânı, batı Avrupa'nın hürriyetsever memleketlerinde, bilhassa İngiltere'de büsbütün tesirsiz kalmamış olup buralarda şark buhranını sulh yoluyla halletmenin hala imkân dahilinde olduğu duygusu beslenmekte idi. Bu vaziyetten istifade etmek ve İngiltere ile Fars devlet adamlarının hakiki niyetlerini ve fikirlerini anlamak maksadile Midhat Paşa, istikraz aramak bahanesini ileri sürerek Maliye Müsteşarı Odiyan Efendiyi Paris ve Londra'ya gönderdi. Odiyan

39) Tam metin bak: Düstur, birinci tertip, IV.; Matbaai Âmirede basılmış «Hattı Humayun ve Kanuni Esası»; Felix Bamberg, Geschichte der Orientalischen Angelegenheiten im Zeitraume des Pariser und Berliner Friedens, Berlin 1892, s. 483 de bu Kanuni Esasın memleketin her hususta birbirine zıt unsurlardan teşekkül etmiş bünyesine göre yapılmamış olduğunu ileri sürerek bunun heyeti umumiyesi itibariyle bir intihar hareketi olduğu hükmünü veriyor. Paris ve Berlin muahedeleri arasındaki zamana ait şark meseleleri hakkında altı yüz küsur sahifelik bir tarih yazan bu muharririn aleyhimize olmak üzere birçok taraftarane fikirleri arasında hususiyle bu noktai nazarını büsbütün haksız bulmuyoruz; yani 93 Kanuni Esasının, memleketin başka başka unsur ve geleneklerine dayanan bünyesine birçok hususlarda uygun olmadığını biz de kabul ediyoruz.

Efendinin buralardan göndermiş olduğu raporlar Midhat Paşa için hakikaten cesaret verecek mahiyette idiler 40).

Bir yandan harici işlerin düzelmesi için Kanuni Esasların hükümleri bir an evvel tatbik edilmeğe çalışılırken diğer yandan da yine Kanuni Esaslar mucibince teşkil edilecek Meclisi Mebusanın intihabı için vilayetlere tâlimat gönderildi. Abdülhamid'in cülûsunu takibeden haftalarda Kanuni Esaslar ile birlikte "teşkili mukarrer olan Meclisi Umumînin vazaif-i dahiliyesine ve vükela ve memurin için ittihaz olunacak kaide-i mesuliyete dair yapılacak nizamât lâyiha-larının tanzim ve tedvini zımında,, istenen vasıfları haiz bulunan ricaldan teşekkül edecek bir komisyon kurulması için irade çıktığını ve bu komisyonun Şurayı Devlet Reisi Midhat Paşa'nın riyasetinde toplandığını biraz evvel söylemiştik (sahife 55). Filhakika "Meclisi Umumînin bir an evvel teşekkülü maddesine her taraftan intizar olunduğu cihetle,, bu komisyonun teşkilinde isticlal gösteriliyordu 41). komisyon bütün bu işlerin müzakeresine "en evvel mevki-i fiil ve icraya konulması lâzım gelen madde,, olarak "Meclisi Umumînin suret-i teşkili ,,nden başladı 42). Bu hususta bir "karar alındıktan sonra "iktiza eden âzanın vilâyata işar ile intihap ve celb olunacakları zamana kadar mesail-i sairenin dahi buraca komisyonunda bir taraftan müzakeresile kararları verilmek mümkün,, idi.

Komisyonunda uzun mübahase ve münakaşa mevzularından birisi, Meclisi Umumînin, bütün âzalarının intihap veya tâyin ile teşkil edilmesi meselesi idi. Komisyon âzaları ekseriyetle Meclisin kısmen intihapla ve kısmen tâyin ile teşkiline taraftar olmakla beraber tamamen intihapla 43) ve "kısm-i küllîsinin intihabile,, teşkil edilmesi taraftarı olanlar da yok değildi 44). Sonunda Meclisi Umumînin kısmen intihabı ve kısmen nasbı olması kabul edildi.

Nihayet uzun "mübahase ve müzakere,, lerden sonra müttefikan "Dersaadette teşkil olunacak Meclisi Umumînin iktiza eden

40) Hariciye Arşivi vesikaları arasında: Mission d'Odiyan Effendi à Paris et Londres; Odiyan Efendinin misiyonu hakkında kısaca bak: Tabsire-i İbret, s. 192, 193.

41) Vesika No. 2, 19 Ramazan 93, 8 birinci teşrin 1876.

42) Vesika No. 6; 26 Ramazan 93, 15 birinci teşrin 1876 tarihli komisyon mazbatası.

43) Vesika No. 15.

44) Vesika No. 13, 14, 15, rey pusulaları.

nizamât-ı esasiye ve dahiliyesi bir taraftan tetkik ve tanzim olunmakta bulunduğundan anların husul ve tekarrübüne kadar bu seneye mahsus olmak üzere meclis-i mezkûr âzasının suret-i intihap ve tâyinine dair "bir muvakkat tâlimat kaleme alındı 45). Hükûmlerinin hemen yürürlüğe konulması kararlaştırılan ve bu hususta irade istihsal olunan 46) yedi maddelik bu tâlimatnameye göre Meclisi Umumi, birinin adı Meclisi Âyan ve ötekinin adı Meclisi Mebusan olmak üzere ayrı ayrı iki heyetten teşekkül edecekti. Meclisi Mebusanın âzası "sunuf-i ahali tarafından usulü üzere intihap olunan vekillerden,, mürekkep olacaktı ; fakat intihap nizamâtının yapılması zamana muhtaç olduğundan Meclisin mümkün olduğu kadar çabuk toplanabilmesi için bu seneye mahsus olmak üzere esasen ahalinin intihap etmiş olduğu vilâyetlerdeki İdare Meclisleri âzaları tarafından mebusların intihabı "bilvasıta ahali tarafından intihap olunmuş hükmünde olarak ,, bu senelik işe başlamak için muvafık görülüyordu. Hükûmet merkezinde ise buna uygun bir usul ile seçim yaptırılacaktı. Bu senelik Meclisi Mebusanın âzası 120 kişi olacak ve bunlardan her birine içtima devresinin devamı müddetince üçer bin kuruş maaş ve maaşları nisbetinde kanunî harcırah verilecekti. Yalnız kendi intihap dairelerinin değil, bütün milletin vekili olacak olan mebusların " âsar ve harekâtı cümlenin mevsub ve mutemedi olmak için şahsî ve zatlarının beynennas hüsn-i sîret ve ahlâk ile mâruf ve muttasıf olması ve devletin lisan-i resmisine vakıf olması ve sinen yirmi beş yaşından aşağı bulunmaması ve müddet-i ömründe hiç bir cinayetle veya politika cünhasile mahkûm olmuş olmaması ve memlekette az çok emlak sahibi bulunması ,, lâzımdı. Bütün "sunuf-i teba ve ahali ,, yi temsil edeceklerine göre her vilâyetin mevki ve ehemmiyetine ve takribî nüfusunun miktarına göre bu 120 mebustan yetmiş müslim ve ellisi gayri müslim olacaktı 47).

Komisyunun listesinde gösterilen 70 müslim mebusa, bilâhire irade ile yapıldığı arşivdeki vesikalardan anlaşılan 10 müslim me-

45) Vesika No. 10 ,Meclisi Umuminin sureti intihabına ve tâyinine dair tâlimatı muvakkate ; bu muvakkat tâlimat Takvimi Vakayı, tertibi evvel, N. 1844 de ve yine Karakoç Serkis, Tahşiyeli Kavanin, cilt, II S. 34 36 da neşrolunmuştur.

46) Vesika No. 8 ve 9.

47) Her vilâyetten çıkarılacak müslim ve gayri müslim mebusların sayıları bak: Vesika No. 11, Meclisi Mebusan için Dersaadet ve vilâyetlerden intihap olacak âzanın adedini gösteren cetvel.

bus daha ilâve edilmiş ve bu suretle mebusların adedi 120 den 130 a çıkarılmıştır 48). Bundan da Mecliste devletin esasını teşkil eden islâm unsurun daha büyük bir ekseriyetini temin etmiş olmak gayesi güdülmüş olsa gerektir.

Aynı zamanda İstanbul mebuslarının seçimi için ayrıca 23 maddelik bir beyanname tanzim edilerek neşredildi 49). Buna göre nefsi şehir ve mülhakatı yirmi intihap dairesine taksim olunacak 50) ve 1877 senesi martının yedisine (19 mart) tesadüf eden salı günü (27 Safer 93) ilk içtimanı yapacak olan Meclisi Mebusana "yalnız bu seneye mahsus olmak üzere Dersaadet ve mülhakatından beşi müslim ve beşi gayri müslim olarak on mebus intihap edilecekti.

Hazırlıkları bu derece ilerleyen Meclisi Umumînin açılışını, bütün bu işlerin esas ruhu ve muharriki olan Midhat Paşa, maalesef görememiştir. İstanbul Sefirler Konferansının dağılması üzerine Sad-razamın, ilân edilen meşrutiyetin Avrupalıların ağızlarını kapatmak için "sırf bir nümayişten ibaret olmadığını gerek harice ve gerekse dahildeki hıristiyanlara karşı fiilen isbat etmeğe yarıyacak her tedbiri almakta olduğunu görüyoruz. Bu meyanda Harbiye Mektebine gayri müslim talebenin de kabulünü temin edecek bir irade istihsaline çalışıyordu. Abdülhamid ise, etrafına toplamış olduğu Midhat Paşa düşmanlarının da telkinleri ile, bu ve buna benzer arizeleri cevapsız bırakıyordu. Esasen Midhat Paşa aleyhinde birçok entrikalar 51) dönüyor, Padişaha sık sık jurnallar verilerek onun Osmanlı Hanedanını yıkmak, Cumhuriyet tesis ederek kendisinin devlet reisi olmak emelinde olduğu ileri sürülüyordu. Abdulhamid, meşrutiyetin ilânından sonra Midhat Paşa lehinde cereyan eden bütün nümayişleri ve hadiseleri büyük bir dikkatle takibetmiş ve

48) Bak: Vesika 11 e haşiye ve No. 15, 16.

49) Vesika No. 17. Heyeti Mebusanın birinci senesi içtimaiyesi için Dersaadet ve mülhakatında intihap olunacak mebusların sureti intihabına dair beyanname.

50) Vesika No 10, madde 6; bu dairelerin ayrı ayrı isimlerini ihtiva eden defter bak: K. Serkis, Tahşiyeli Kavanin, cilt II, s. 43 - 59.

51) Midhat Paşa aleyhinde çevrilen entrikalar ve onun memleket dışına çıkarılmasına sebep olan hadiseler hakkında bak :Mahmut Celaleddin Paşa, Miratı Hakikat, cilt I ,S. 265 vd. ; başka bir görüş.

Midhat Paşanın gerek dahilde ve gerekse memleket haricinde kazandığı şöhretten, onun Namık Kemal ve Ziya Beyler gibi hükümdar tarafından daima şüpheli nazarlarla bakılan kimselerle temas halinde olmasından kuşkulanmağa başlamıştı. Bununla beraber Midhat Paşa, her halde meşguliyetinin çokluğundan olsa gerek, aleyhinde çevrilen entrikalardan ve kendisine hazırlanmakta olan elim âkibetten habersiz olarak, Padişaha arizelerini kabul ettirmek için mütemadiyen ısrar ediyor ve bu hoş gitmeyen hareketleriyle hükümdarının büsbütün şüphelerini arttırıyordu. Bu sırada Saraya yaranmak maksadiyle bir takım yolsuz hareketlerde bulunan Maliye Nazırı Galip Paşayı Sadrâzamın "arzu-yi Şahane," hilâfına olarak kabineden uzaklaştırması, fakat buna rağmen Padişahın ona tekrar yüksek ve ehemmiyetli bir memuriyet vermek istemesi, Abdulhamid ile Sadrâzamın ötedenberi serin olan arasını daha fazla açmağa sebep oldu. Midhat Paşa daha birkaç taktir ile yine eski taleplerini tekrar edip fakat mütemadiyen sükûtle mukabele görünce nihayet mâruf olan 30 ikinci kânun 1877 tarihli son taktirini Padişaha takdim etti 52). Bunda son derece cüretle ve gayet ağır lisanla meşrutiyeti ilân etmekten maksadın ne olduğunu ve meşrutî bir hükümdarın vazifelerini Padişaha bir defa daha hatırlatmakla 53) Midhat Paşa'nın artık her şeyi göze almış olduğunu görüyoruz. Filhakika epeyi zamandan beri tasarladığı plânı tatbik etmenin, yâni Midhat Paşa gibi hükümdarın şahsiyetini gölgede bırakan tehlikeli bir Sadrâzama uzaklaştırma zamanının geldiğine ikna edilen 54) Abdulhamid, adı geçen taktiri verdikten sonra

52) Metin bak: A. H. Midhat, Tabsirei İbareti. S. 394-396.

53) «Evveâl Zat-i Mülükânelerine ait olan vazife-i hükümdaranenizi mutlaka bilmelisiniz. Zira bilcümle harekâtınızdan millet nazarında mesul olacaksınız. Bununçün vükela-yi devlet ve memurin-i hükümet icra-yi vezaifinden emin olmalıdır ki dörtyüz seneden beri milletimizi denaete alıştırıp devleti duçar-i tedennî eden müdahinlikten yakayı sıyrılalım . . . Milletimizin menafiine muzır olan en ufak hususta bile size itaat etmekte mâzurum. Çünkü mesuliyetim ağırdır ve hem vicdanımdan korkarım . . . Henüz dehşetli zelzelelerden mahv ve inkıraz derecesini savuşturan bina-yi devleti tâmire çalıştığımız sırada siz âdeta yıkmak istiyorsunuz . . .»

54) Bu son taktir saraya geldiği gün Damat Mahmut Paşanın tâlimatı üzerine zevcesi Cemile Sultan saraya giderek kardeşi Abdülhamid ile görüşmüş, Sadrâzamın kendisi ve Hanedanı için ne büyük bir tehlike olduğunu tesirli bir lisanla hükümdara tasvir etmiştir. Aynı gece Sarayda Damat Mahmut, Redif,

artık ne Sadarete ve ne de Saraya uğramıyan Midhat Paşa'yı, hiç bir şey sezdirmeden birçok defalar haberler göndererek Saraya getirtmek istiyordu. Beyhude yere yaptığı bu teşebbüslerden sonra nihayet Başmabeyinci Sait Paşayı 5 şubat 1878 günü Sadrâzam nezdine göndererek selâmlariyle birlikte bütün takrirlerini kabul ettiğini tebliğ ettirdi. Bunun üzerine aleyhine alınan tertibata vakıf olmiyan Sadrâzam, Sait Paşa'nın ikna edici sözlerine kanarak beraberinde Saraya gitmeğe razı oldu. Burada Sadrâzama mahsus odada bir müddet bekledikten sonra yanına gelen İngiliz Sait Paşa, Sadaret mühürünü teslim etmesini ve iradei seniyye mucibince hemen Dolmabahçe Sarayı önünde istim üzere duran İzzeddin vapuruna binmesini tebliğ etti. Midhat Paşa, düşürüldüğü tuzağın ancak şimdi farkına varıyordu. Bu kadar tahkir edici bir muamele karşısında bile metanetini hiç bozmayarak emre itaat etti 55).

49 günlük bir Sadareten sonra böylece Midhat Paşa'nın lâıyk olmiyan bir tarzda memlekettten uzaklaştırılması yalnız meşrutiyet için değil, bütün Türk tarihi için büyük bir faciadır diyebiliriz. Çünkü çok muhtemeldir ki Midhat Paşa mevkiinde kalmış olsaydı memleket belki de 93 harbinin facialarından hiç olmazsa kısmen korunmuş kalabilecekti.

Kendi ısrariyle Kanuni Esasıye ilâve edilen 113 üncü maddeye dayanarak Abdulhamid, Mithat Paşa'yı memleket harici edip Sadaret mühürünü aynı günün akşamı Şûrayı Devlet Reisi Edhem Paşa'ya verirken 56), Midhat Paşa'nın hürriyetperverler nezdindeki şöhretini büyük bir tehlike olarak saymakta, bu hadise üzerine İstanbul'da bir isyanın baş göstermesinden korkmaktadır. Bu ihtimali göz önünde tutan Padişah, İzzeddin vapurunun süvarisine 24 saat Çekmece önünde demirli beklemesini ve bu müddetin bitmesine kadar Saraydan bir haber gelmezse kendisine verilmiş olan zarfı açarak ondaki tâlimata göre hareket etmesini emrediyordu. Fakat korkulan isyandan eser görünmediğinden yeni bir haber alamıyan İz-

Cevdet, İngiliz Sait ve Çerkes Nusret Paşalar Padişahın iradesile bir meclis akdederek Midhat Paşa'yı tevkif ve memleket dışına sürmek için plânlar hazırladılar. Bak: Ahmet Saip, Abdülhamid'in Evvâli Saltanatı, s. 119, 120.

55) Uzunca tafsilat bak: Mahmut Celaleddin Paşa, Mirati hakikat, cilt 1, s. 266-280.

56) Sadaretin Edhem Paşaya tevcihi hakkında hattı Hümayun bak: Ahmed Midhat, Üssi İnkılap, cilt II, S. 385 vd.

zeddin vapuru süvarisi, ertesi günü zarfı açınca Emanetini Brindizi'ye bırakmakla muvazzaf olduğunu öğreniyor ve bu vazifesini ifa etmek için Marmaranın mai sularını yara yara hedefine doğru ilerlerken, babasının yokolmasıyla yetim, hatta üvey babaya kalan henüz doğmuş meşrutiyet çocuğunun beşiği İstanbul, üzerine kâbus çökmüş bu tezatlar diyarı, tantanalı sarayları ve ahşap kulubelelerle, geniş caddeleri ve dar sokaklarıyla, Tanrıya yakınlaşmak ister gibi göklere yükselen minareleri, mütevazi mescitleri ve loş medreseleriyle, bir keşmekeşi andıran mütenevvi ve muammalı hayatiyle ufuklarda kayboluyordu.

Hiç bir tarafta fiilî bir tepgi görünmemekle beraber Midhat Paşa'nın bu suretle nefyedilmesi şüphesiz ki memleketteki hürriyet taraftarlarına çok büyük bir tesir yaptığı gibi esasen meşrutiyeti de şimdiye kadarki tanzimat hareketleri şeklinde samimî olmayıp sırf Avrupalıların gözlerini boyamak kasdiyle yapılmış bir nümayiş addeden ecnebileri, hayal inkisarına düşürüyordu. Avrupa basını ötedenberi Midhat Paşa hakkında takdîrîkâr lisan kullanmıştı. Şimdi ise onun gördüğü muamele, Osmanlı hükûmetine karşı beslenen itimadı derin surette sarsıyordu. Birçok devlet adamları ve bizzat hükümdarlar, bu haberi alınca teessüfleri ile birlikte Türkler hakkındaki kanaatlarını açığa vuruyorlardı. Fransa Cumhuriyeti Reisi Thières, "Sultana bu işi, Türkiyenin en büyük düşmanı tevsiye etmiştir," diye bağırdığı gibi İngiltere Kraliçesi Viktorya: "Türkler galiba intihara hazırlanıyorlar," ve nihayet Avusturya İmparatoru Franz Joseph: "Ya Rab! Bu Türkler ne kadar ıslahat kabul etmez bir millettir," demişlerdir 57).

Midhat Paşa'nın bu âkibetinden en çok sevinen, muhakkak ki onun yokluğunu emellerine en ziyade uygun addeden Rusya olmuştur. Hakikaten Ruslar, Midhat Paşa'nın Osmanlı hükûmeti başından ayrılması hadisesini Tanrının kendilerine bir lûtfu saymışlardır.

Her ne olursa olsun vaziyetin, Midhat Paşa'nın sürgüne gönderilmesi ile neticelenecek bir inkişaf göstermesi, bütün iyi niyetlerine ve büyüklüğüne rağmen onda siyasî hassasiyetin noksan olduğunu bize göstermektedir. Hakikaten büyük işler görececek bir

57) Avrupa basınından naklen bak: Ahmed Saip, Abdülhamid'in Evaili Saltanatı, s. 125.

inkilâp adamı olmak vasfı muhakkak ki onda tam değildir. Eğer tam bir siyasî adam olsaydı, Machiavelli prensiplerine uymağa bile lüzum kalmaksızın, gayesine ulaşmak için kendine tehlikeli olabilecek asıl niyetlerini son dakikaya kadar saklar, hedefe varmak için her vasıtayı meşrû adderek her şeyden evvel kendi mevkiini kuvvetlendirdikten, muvaffakiyetinden tamamen emin olacak bir duruma girdikten sonra harekete geçerdi. Osmanlı tarihinde saati saatına uymıyacak kadar ittıratsız karakterli hükümdarları idare etmesini, kendine bağlamasını ve neticede muvaffak olmasını bilen Sadrâzamlar yok değildir. Köprülü Ahmet Paşa ile IV. Mehmed arasındaki münasebetler bunun canlı bir misâli olarak gösterilebilir. Yukarıda bahsi geçen son tahririni yazmakla Midhat Paşa, her halde ileriye görür bir siyaset adamı gibi değil, sağlam seciyeli, merd ve hatta saf denebilecek bir adam gibi hareket etmiştir. Vakıa o, birinci derecede Kanuni Esasıya dayanmak, bütün icratında bundan kuvvet ve salâhiyet almak istiyordu. Fakat birinci derecede hükümdarın şahsına dayanarak, onun itimadını kazanarak iş görmekten istinkâf edecek zaman henüz gelmemiştir. İşte Midhat Paşa'nın her halde bu ciheti takdir edemediği anlaşılıyor. Ancak bu hükmü verirken Midhat Paşa'nın içinde bulunduğu şartları, ödevinin ağırlığını ve müstâceliyetini göz önünde tutmamız icabeder. Başka bir çare bulamamış olması çok mümkündür. Lâkin muhakkak olan bir şey varsa o da Paşa'nın kendisine hazırlanan tuzağın farkına varmamış olduğudur ki hakikî bir siyasî adamın hiç olmazsa bunu sezmesi ve icabeden mukabil tedbirleri almağa çalışması gayet tabiidir. Midhat Paşa'nın böyle bir tuzağa, affedilip ta Avrupa'dan dönünce ikinci bir defa daha düşmüş olması keyfiyeti de yukarıdaki hükmümüzü kısmen olsun desteklemektedir.

Türkiye'de meşrutiyetin ilânını (Debidour 58), Malet 59), Seignobos 60) ve Felix Bamberg 61) gibi bir takım garp müverrihleri, sırf Avrupa'nın tazyiki altında vukua gelmiş bir hâdise olarak telâkki etmişler ve Türklerin bunda samimî olmadıklarını

58) Debidour, Histoire diplomatique de l'Europe, II, s. 490-500;

59) Lavis et Rambaud, Histoire Générale, XII, s. 465.

60) Seignobos, Histoire Politique de l'Europe Contemporaine, II, s. 885;

61) Felix Bamberg, Geschichte der Orientalischen Angelegenheiten..., s. 479-480. Daha ziyade Rus müdahalesine mani olmak maksadiyle diğer Avrupa devletlerinin himayesinin temin edilmek istendiğini ileri sürer.

ileri sürmüşlerdir. Halbuki bu, esas itibariyle doğru olmaktan çok uzaktır 62).Hele böyle bir isnad, Midhat Paşa için bahis mevzuu bile olamaz. Onun samimliğine en ufak derecede bile şüphe etmek kabil değildir, hattâ onun bu samimliği "âdeta sâfiyet derecesine," 63) varmıştır. Midhat Paşa'nın tâ Tuna vâililiğinden beri meşrutî bir idare tasavvur etmekte olduğunu bildiğimiz gibi, vâililikleri vesair devlet vazifelerinde ne kadar liberal ve demokrat esaslar dahilinde hareket ettiği de gün gibi aşikârdır. Esasen o, gerek memleket içinde ve gerekse hariçte temin ettiği bütün şöhretini, bütün hürriyetsever ve iyi niyet sahibi kalplere işlemiş olup hakkında beslenen bütün sevgiyi hep bu hususiyetine borçlu değil midir? Bütün bunlardan sarfınazar etsek bile onun hükümdara yazdığı 30 İkinci kânun tarihli takriri, meşrutiyete samimî olarak ve bütün mevcudiyetiyle bağlı bulunmasaydı, her tehlikeyi ve felâketi göze alarak kaleme almasına imkân var mıydı? Aynı takirde bir hükümdara karşı misli belki de bütün dünyada hiç görülmemiş derecede ne kadar cüretli ve samimî bir lisan kullanıyor?:

"Meşrutiyeti vaz ve ilândan muradımız istibdadı ref ve Zat-ı Şahanenizi vezaifinizde ikaz, vükelâ-yi devletin vezaifini tâyin ve milletimizin meyanında müsavat-ı kâmileyi temin edip el birliğiyle ve gerçekten mülkün ıslâhına çalışmaktır.

Otuz senedenberi neşredilip te icra olunmayan Hatt-ı Hümayunlar gibi şimdiki Hatt-ı Hümayun-ı Mülükâneleri buhran-ı hazırın indifanından sonra bile hükümsüz kalmıyacaktır. Zira Kanuni Esastıy ilândan muradımız yalnız mesele-i şarkiyenin hüsn-i tesviyesine medar olmak ve *Avrupaluların aleyhimize açılan ağızlarını kapamak için nûmayişten ibaret bir hiyle değildir...* Vükelâ-yi devlet ve memurin-i hükümet icra-yi vazifeden emin olmalıdır ki dört yüz seneden beru milletimizi dalâlete alıştırıp devleti dūçar-ı tedenni eden müdahinlikten yakayı sıyralım... Milletimizin menafiine muzır olan en ufak hususta Size itaat etmekte mâzurum. Çünkü mesuliyetim ağırdır. Hem vicdanımdan korkarım, hem de vatanın saadet ve selâmetini temin için vicdanımla müteahhidim. Fakat korkarım ki bu efkâr ve efalden dolayı ileruda devlet bendenizi müttehem ve mesul tutsun... Ne çare ki en ziyade korktuğum bilâhire vicdanı-

62) Bu iddianın cerhi: Yusuf Akçura, zamanımız Avrupa siyasî tarihi, cilt, VI, s. 472-474.

63) Yusuf Akçura, aynı eser, cilt VI, s. 258.

mın bendenizi mahcup edip mesul tutmasıyle milletimin tân-u tevbihine uğramaktır. İşte bu dehşettir ki Zat-ı Şahanelerini tasdi için bendenize cüret veriyor...

Padişahım! Osmanlular kendu kendularını ıslah ve idare iktidarını haiz olmalıdırlar. Usul-i meşveretle idare olunan bir millette nizam nedir bilir misiniz?... Bir vezir de hem vicdanı ve hem milleti nezdinde kendini mesul bilmelidir. *Ümid ve iftihar ederim ki vicdanımın bendenizi mesul tutabileceği bir harekette bulunmadım; fakat milletin bendenizi mesul tutmalarına çalışmalarını isterim, hem bu hale fahırlenurum...* „

Midhat Paşa'nın kaleminden çıkmış olan bu cümleler, başka hiç bir delil olmasa bile, onun meşrutiyete ne derecede bağlı olduğunu isbata kâfidir. Bütün hareketlerinde vicdanının bu kadar kaydı altında bulunan, bu kadar derin bir mesuliyet hissi taşıyan bir adamın iyi niyetinden şüphe edilmesine imkân ve ihtimal yoktur. Meşrutiyet ve Kanuni Esasf işinde tam mânasiyle samimî olduğunu göstermesi itibariyle vicdanının derinliklerinden kopup gelen bu sözlerden daha kuvvetli bürhanlar olabilir mi?

Abdulhamid ile kendi şahsiyetini gölgede bırakan Sadrâzamı arasındaki mücadele, genç ve haris bir hükümdarın olgun bir Başvekilinin vesayeti altından kendini kurtarıp hükümdarlık salâhiyetinin tam zevkini ilk hevesli günlerinde almak mücadelesi olmak bakımından, tarihte ilk defa görülmüş bir şey değildir. Bunu bir çok misalleri arasından biz yalnız en yakınlarından biri olan genç Alman İmparatoru II. Wilhelm ile Bismarck arasındaki mücadeleyi alabiliriz. Şüphesiz ki İmparator, 1890 senesinde Bismarck'ı uzaklaştırmak ve onun prensiplerinden ayrılmakla memleketini birinci umumî harp felâketine sürüklemek yolunu tutmuştur. Abdulhamid de, Midhat Paşa'yı uzaklaştırmakla her halde büyük bir felâketin, 93 harbinin hazırlanmasına çok yardım etmiştir. Aradaki fark, bu felâketin Almanyanın başına ancak bir rubu asır kadar zaman sonra gelmişken Abdulhamid'in devletinin üzerine hemen birkaç ay sonra çökmüş olmasıdır. Bundan başka iki hükümdarın akibetleri arasında da dikkate değer bir benzerlik görüyoruz: Taliin ne kadar garip bir tecellisidir ki birbirinin şahsan pek dostu olan bu iki hükümdardan Abdulhamid, milletinin arzusu ile tahtını bırakmak mecburiyetinde kaldıktan sonra memleketinin mukadderatı henüz taayyün etmeden birinci dünya harbinin karanlık günlerinde vefat

ettiği gibi, yine milletin arzusu ile tacını ve hatta memleketini terketmek zorunda kaldıktan sonra II. Wilhelm, memleketinin halen geçirmekte olduğu ikinci dünya harbinin büyük imtihan günlerinde istikbalin nasıl olacağı henüz belli değilken dünyaya gözlerini kapamıştır.

* * *

Abdulhamid, Midhat Paşa'yı memleket dışına sürdükten sonra bundan sadece memlekete zararlı bazı hareketlerde bulunduğu hakkında jurnallar verilmiş ve hakkında neşriyat yapılmış olan Midhat Paşa'nın şahsını kastedtiğini göstermek maksadiyle Meclisi Mebusanın bir an evvel toplanmasını istiyordu. Filhakika seçim, daha Midhat Paşa'nın Sadâreti zamanında mümkün olduğu kadar çabuk icra edilmiş ve her taraftan "peyder pey," devlet merkezine mebuslar gelmeğe başlamıştı 64). Aynı zamanda Âyan Heyeti teşkil edildi ve Mebusan Heyeti Reisliğine "vükelayı kudemâdan," Ahmet Vefik Efendi tâyin olundu ve keyfiyet gazetelerle ilân edildi. Meclisin açılış töreni evvelâ Ayasofyada Padişahlara mahsus dairede yapılacağı kararlaştırılmıştı. Fakat Abdulhamid, böyle kalabalık bir günde İstanbul tarafına geçmek istemediği ve açılış merasiminin Padişahın huzurunda icra edilmesi matlup olduğu cihetle devlet erkânı, vükelâ ve bazı sivrilmiş ümeranın burada "iktibas-i envar-i tevfiyat eylemeleri için," Beşiktaş Sahilsarayının Divanı Hümayun mahallinde 65) yapılması münasip görüldü 66).

İlk Osmanlı Meclisi Mebusanının açılacağı gün yaklaştıkça İstanbul, bu mebusları görmek merakı saikasıyla Avrupa'dan gelen birçok kimselerle doluyordu. Bu ziyaretçiler arasında tabii olarak bütün dünyanın belli başlı gazete muhabirleri de bulunuyordu. Aynı muhabirlerin her gün İstanbul'dan memleketlerine gönderdikleri

64) Vesika No. 18.

65) Dolmabahçe Sarayının Muayede Slonu.

66) «... Çünkü bu meclis veli nimet-i bîminnetimiz şehinşah-ı asalet-iktinah Efendimiz Hazretleainin esas-ı devlet ve temin-i hukuk-ı saadethal-i millet hakkında bizzat ve bilhassa ihsan ve inayet buyurdukları kanun-i esasinin mukteza-yi mehasin intimasinden olmak üzere teşekkül eyleyeceği cihetle erkân ve âzasının vükela ve daiyan ve bazı mütemeyyizân-i ümera ve bendegân ile beraber huzur-i feyiznuşur-i Hazret-i Hilafetpenahide iktibas-i envar-i tevfiyat eylemeleri için resm-i küşadın Beşiktaş Sahilsaray-ı âlisinde Divanı Hümayun mahallinde icrası...»; Vesika No. 18.

haberlerle Osmanlı payitahtında olup bitenler hakkında bütün dünya aydınlanıyordu.

Böyle bir hava içinde nihayet aylardanberi sabırsızlıkla beklenen 19 Mart Pazartesi günü geldi. Bütün resmî daireler tatildi. Sabahın saat beşinden itibaren halk bu büyük hadiseyi görmek için Beşiktaş Sarayına doğru akın akın gidiyor, sarayın etrafında müthiş bir kalabalık kalinde toplanıyordu. Vükelâ, devlet ricali, askerî ümera, ulema, sefirler ve sefaretler erkânı, ecnebi muhbirler Sarayın salonunda kendilerine ayrılan yerlere yerleşiyorlardı. Salonun garp tarafına, yüzü doğuya çevrilmiş olmak üzere o günlük Topkapı Sarayından buraya getirilmiş olan Padişahın İrandan gelme altın tahtı konulmuştu. Tahtın sağ tarafında vükelâ, Meclisi Âyan azaları, bunların arkasında Osmanlı camiasının dinî reisleri, Şûrayı Devlete ve Adliyeye mensup zatlar duruyorlardı. Sol tarafta Şeyhülislâm, Şerif Hüseyin Paşa, Kadıaskerler, arkalarında askerî ümera yer almışlardı. Bunların yanında o zamanki ecnebi Sefirleri ve Elçileri bulunuyorlardı. Bu zatların her biri resmî davetli olup büyük üniforma taşımakta idiler. Tahtın karşısında Meclisi Âyan azaları (67) ile o zamana kadar İstanbul'a gelmiş bulunan mebuslar bulunuyordu. Arka safta Hassa Hademesi bir yarım daire şeklinde dizilmişlerdi (68).

Merasim vakti (saat iki buçuk) gelince tahtın üzerindeki örtü kaldırıldı. Saray Başteşrifatçısı Kâmil Beyin açtığı Padişaha mahsus odanın kapısından çıkan Abdulhamid, Hassa Hademesinin alkışlariyle kalabalığın arasından geçerek tahtına oturdu; üniforma üzerine siyah bir pelerin almış, sağ elinde açılış nutkunu tutuyor ve sol elini kılıncına dayamıştı. Tahtın sol tarafında büyük üniforma giymiş veliahd Reşad ve şehzade Kemaleddin Efendiler yer almışlardı. Bütün salonu derin bir sükût kaplamıştı. Padişah elindeki kâğıdı Sadrâzama verdi. Edhem Paşa bunu öptükten sonra Mabeyin

67) Âyan âzalarının isimleri bak: Hakkı Tarık Us, Meclis-i Mebusan 1293-1877, İstanbul 1940, s. 2.

68) Hakkı Tarık Us, aynı eser, s. 4-6. O zamanki heyet-i vükela, erkân ve rütbe sahipleri, sefirlerin ve elçilerin isimleri verilmektedir; yine 8 mart 1293 tarihli Vakıf, Basiret ve Hakikat gazeteleri, aynı tarihli bütün İstanbul gazetelerinde bu merasime dair oldukça etraflı yazılar vardır. Yine bak: Ahmed Midhat, Üssî İnkılap, cilt II, s. 218 vd. Mahmud Celaleddin Paşa, Mirat-i Hakikat, cilt I, s. 272, 273.

Başkâtibi Said Paşa'ya uzattı. Başkâtip de öptükten sonra yüksek sesle Padişahın bu açış nutkunu okumağa başladı. Nutuk bitince atılmağa başlanan 101 pare top sesleri, Meclisin küşadını ilân ediyordu. Okunması yarım saat kadar devam eden bu uzun nutkun içinde o zamana kadar neşredilen Hattı Hümayunlardan fazla bir şey yoktu 69). Burada uzun bir tariht mukaddemeden sonra son zamanlarda devletin uğradığı felaketten, maliyenin perişanlığından ve hali hazırdaki elim vaziyet karşısında devleti inkirazdan kurtarmak maksadiyle Kanuni Esastıy ilân etmek mecburiyetinde kalındığından bahsediliyor ve nihayet bu seneki içtimada Meclisin yapacağı işler tâyin 70) edildikten sonra Sırbistan ve Karadağ meselelerine ve İstanbul Sefirler Konferansına temas ediliyor ve bu konferansın bir iş göremeden dağılması teessüfle kaydediliyor ve nihayet "mâmafi her zamanda maksadımız hukuk-ı istiklâlimizin muhafazası mesleğinde devama mâtuf olduğundan harekât-ı atiyemizde dahi yine bu meslek nokta-i nazar ittihaz olunacaktır," diye sona eriyor.

Nutuk okunurken ayakta durduğu halde pek meyyus, sıkılmakta ve sabırsızlanmakta olup hiç etrafa bakmaksızın mütemediyen önündeki mebusları çatık kaşla süzen ve eliyle sık sık sakalını okşayan Abdulhamid 71), okuma bitince ecnebi hükümdarlarınca yapılması bir teamül haline gelmiş olduğu şekilde mebuslara hoş geldiniz diye hiç bir iltifatta bulunmaksızın ve kısa bir selâmdan başka hiç bir hareket yapmaksızın hemen salonu bırakarak odasına çekiliyor ve böylece merasim bitmiş oluyordu. 72).

69) Nutkun metni bak: Hakkı Tarık Us, Meclis-i Mebusan, s. 7-10. Ahmed Midhat, Üssi İnkilâp, II, s. 389 vd.

70) « Bu seneki içtimanızda meclisinizin nizamât-ı dahiliyesini ve intihap kanunnamesini ve vilâyat ve idare-i nevahi kanun-ı umumîsi ve devair-i belediye kanunu ve usul-i muhakemat-ı medeniye ile mehakimin teşkilâtı ve hükkâmın suret-i terakki ve tekaütleri ve umum memurinin vezaifi ve hakk-ı tekaüt kanunnameleri ve matbuat ve divan-ı muhasebat kanunlarıyla sene-i sabıkanın bütçe kanun layihaları liecelil-müzakere meclisinize havale olunacağından işbu kanunların sırasıyla müzakere ve mütalaası ve kararlarının itası nezdimizde matlub-ı katidir».

71) Times, Le Temps, Figaro gazetelerinin muhbirlerine göre bu gazetelerden ve bilhassa 22 mart tarihli Le Temps dan naklen, Ahmed Saip, Abdulhamid'in Evaili Saltanatı, S. 155.

72) Merasimi gösteren temsili bir resim bak, H. Tarık Us. s. 8-9

Padişahın bu açılış nutkuna usulü üzere Meclisi Âyan Reisi Server Paşa ve Meclisi Mebusan Reisi Ahmed Vefik Efendi (çok geçmeden Paşa), gerek muteber Âyanın ve gerekse Meclisi Mebusanın cevaplarını göndermişlerdir 73).

Meclisi Mebusanın ilk içtimalı, ertesi 20 mart 1877 salı günü bu maksatla hazırlanan Nafia ve Ticaret Nezareti divanhanesinde yapılmıştır. Mecliste işe evvelâ tahlif resmi ile başlanmış ve sonra nizamname mucibince Meclise iki reis vekili, dört kâtip ve üç müdür intihap olunmuştur. Bu ilk içtimada Osmanlı İmparatorluğu dahilinde yaşayan 10 cins milletten mebusların adedi, 69 u müslüman ve 46 sı hıristiyan ve musevî olmak üzere 115 kişiden ibaretti.

93 Meclisi Mebusanı namıyla mâruf olan bu meclis, memleketin en buhranlı zamanlarında iki içtima devresi yaşamıştır. Bu içtimalarında, memlekette ilk defa olmasına rağmen hayli bir olgunluk gösterip ümitleri hilâfına Avrupalı müşahitlerin ve ecnebi gazete muhabirlerinin hayranlık ve takdirlerini kazanmış 74) ve birçok meseleler hakkında kararlar vermiş 75), hülâsa değerli bir faaliyet göstermiş olan Meclisin müzakere safhalarını ayrı ayrı tâkip edemeyeceğiz 76) ve zarurî olarak ancak elimizdeki vesikaların müsadese nisbetinde birkaç söz daha söylemekle iktifa edeceğiz.

73) Bu cevapları 24 mart 1877 tarihinde Sadrâzamla birlikte Server Paşa ve Ahmet Vefik Efendi Mabeyne getirerek kendilerini kabul eden Padişaha takdim etmişlerdir. Metinleri bak: Hakkı Tarık Us, Meclisi Mebusan, s. 13-19; Ahmed Midhat, Üssi İnkilap, II, s. 400 vd. 407 vd.

74) Meclisi Mebusan Reisi Ahmet Vefik Paşanın kapanış nutku, H. Tarık Us, Meclisi Mebusan, s. 400 ; yine Avrupa gazetelerinden naklen: Ahmet Saip Abdülhamid'in Evaili saltanatı, s. 169-171.

75) Bu içtima devresinde meclisin tetkik ettiği kanunlar hakkında oldukça etraflı mâlumat bak: Ahmet Midhat, Üssi inkilap, II, s. 219-248.

76) Bu müzakereler çok enteresan ve heyecanlı mevzular üzerinde cereyan etmiş olmakla beraber biz burada bunlara girişemeyeceğiz. Çünkü elimizdeki malzeme bu değerli mevzuu hakkile işlemeğe kâfi gelecek derecede zengin değildir. 1939 senesinde Tanzimatın yüzüncü yıl dönümü münasebetile neşredilecek olan eser için bu 93 Meşrutiyeti mevzuunu seçip İstanbul'da Başvekâlet Arşivinde tetkikat yaparken elime geçen ve şimdi burada istifade ettiğim vesikaların kifayetsizliği üzerine Meclisi Mebusanın zabıtlarını o zamnki gazetelerden aramağa başlamış ve bir müddet çalışmışım. Müzakere safhalarını hakkile takip edebilmek için bu zabıtların tamamına ihtiyaç vardır. Halbuki bunları toplamak uzun zamana ve büyük zahmetlere mutevakkıf bir işdir. O günlerde sayın Hakkı Tarık Us'un bu işe himmet ettiğini ve bütün zabıtları mümkün

Meclis muntazam bir surette celselerini akdederek kendisine verilen vazifeleri yapmakla meşgulken devletin siyasi durumu git-tikce vehamet kesbetmiş ve 23 nisan 1877 tarihinde Rusyanın Osmanlı devletine karşı harp ilân etmesiyle senelerden beri devam edegelen buhran nihayet patlak vermişti. Meclis normal çalışmalarına devam ederek bu seneye mahsus olmak üzere 19 marttan itibaren üç ay devam etmesi kararlaştırılmış olan birinci içtima devresinin sonu gelmek üzere idi. "Devletçe görülecek lüzum üzerine vaktinden evvel küşad veya müddet-i muayyen-i içtimanın tenkisi veya tezyid olunması „ iradeye mütevakkıf 77) olmakla evvela Meclisin tam vaktında kapanması kararlaştırılmış ve bu hususta irade de çıkmıştı 78). Meclis-i Umumînin son içtimasında ve her iki heyetinde Padişahın bir tezkiresi okunacaktı. Bu tezkerede Padişah, " nazar-ı dikkat ve temyizlerine muhavvel ve bi-dayet-i tesisat cihetiyle birçok mevad-di mühimme-i vakıfayı muhtevi olan kavanin ve nizamâtı ve bunları bir taraftan usul-i umumiye dairesinden çıkılmamakla beraber diğer taraftan ihtiyacat-ı memlekete tevfiik eylemekte iktidar-ı sahih ibraz eylemiş olmaları memalik-i Mahrusanın usul-i meşrutiyete kabiliyeti hakkında minel-kadim rasih olan efkâr-ı isabat-asar-ı Mülûkânelerinin isabetini teyid „ ve mebusların hal-i hazırdaki gaileler arasında " devlet ve memleketlerinin menafi-i meşruasını hissiyat-ı mümtaze-i vatan-perverane ile ve her birinin yekdiğerine tekaddüm eden ve müsabakatla muhafaza eylemeleri kendilerinin hamıyyet ve muhabbet-i vataniyelerini isbat eylemekle „ gerek Meclis-i Mebusanda ve gerekse Meclis-i Âyanda sarfettikleri mesaiden dolayı âzaları

olduğu kadar noksansız olarak neşr edeceğini işidince büyük bir sevinç duyarak etüdümü onların neşrinden sonrasına tehir etmiştim. Bu eserin birinci cildi 1940 senesinde çıktı ve biz bunu şükranla karşılarken vâd buyurdıkları diğer iki cilt için de himmetlerini esirgemeyeceği umidini besliyoruz. Bu birinci cilt kıymetli ilaveler, tashihler ve tavzihlerle beraber yalnız birinci içtima devresini ihtiva etmektedir. Bu cilt işlense bile diğer ciltler de elimize geçmeden ilk Meclis-i Mebusanımızın faaliyeti hakkında bu güne kadar yapılmışlardan farklı tam bir etüt yapmak imkanı yoktur. Yeni hiç bir şey ilave etmeden mevcudu tekralamak ise şüphesiz makasımızdan uzaktır. Şu halde şimdilik bu değerli mevzua girişmekten vaz geçerek elimizdeki henüz çıkmamış vesikalara da dayanarak Meclis hakkında daha bir kaç söz söylemekle iktifa etmek meburiyetinde kalıyoruz.

77) Vesika No. 20.

78) Vesika No. 21,22.

takdir ve bundan memnun olduğunu söyledikten sonra gelecek içtima devresinde umumî idarenin ıslahına ait olmak üzere mebuslar heyetine birçok mühim kanunlar havale edileceğini ve bu sebepten gerek gelecek sene ve gerekse ilerki seneler için yapılacak seçimlerde yine “ memleketin saadet-haline lâzım olan esbabı taktir edecek , ve kendilerine havale olunacak mühim vazifeleri yapmağa “ liyakatlarını isbat edecek , kimselerin intihap edilmesini, muntehiplerin “ efkâr-ı vatanperverenelerinden , beklediğini ilâve ediyor 79). Padişahın verdiği tâlimat üzerine Mabeyin Başkâtibi tarafından yazılan bu tezkire 80) ile evvelce her iki heyette okunmak üzere Sadrâzâmın “ bâzı havas , ile müzakeresi neticesinde yazmış olduğu tezkere müsveddesi 81) arasında hayli büyük farklar görürüz. Bu müsveddede daha ziyade Meclis âzalarının bilhassa malt meseleler üzerinde çalışmalarına en fazla göze çarpar derecede ehemiyet verilmiş olmasına mukabil Abdülhamid’in hazırlattığı tezkire, birinci derecede her şeyin başı ve meşrutiyetin yaratıcısı kendisi olduğu, bütün işlerin kendi isteği ile yapılmış olduğu intibahını bırakmakta ve asıl bu cihetlere önem verilmek istendiği görülmektedir. Abdülhamid’in meşrutiyeti ne gibi şartlar altında ilân ettiği ve Meclisi hangi amillerin tesiriyle toplamağa mecbur kaldığı, arzusu hilafına hükümdarlık hak ve salahiyetlerini tahdid etmekte olan Meclisin önüne nasıl bir ruh haleti içinde çıktığı yukardanberi vermiş olduğumuz izahattan bilindikten sonra bahs ettiğimiz vesikanın satırları arasında bütün bunlara karşı samimî olmıyan haris bir hükümdarın kendi şahsını ön safhaya atmakta olduğunu seziyoruz. Hakikaten Abdülhamid, Meclisin verdiği kararların hiç birini tasvibe ve böylece bunların kanuniyet kesbetmesine yanaşmıyordu 82).

Bu suretle Meclisin tatili 19 Haziran salı günü olarak kararlaştırılmışken “elde olunan bâzı mevad-di mühimme müzakeratının ikmalî zımnında,, aynı günden itibaren on gün daha uzatılması için yeni bir irade çıktı 83). Bu uzatılmanın sebebi, daha evvel Meclisi Me-

79) Vesika No. 25.

80) Vesika No. 23.

81) Vesika No. 24.

82) Bak: Schulthess' Europaeischer Geschichtskalender, eilt 18, 1877, s. 409.

83) Vesika No. 26.

busanın kabul etmiş olduğu, fakat Meclisi Âyanın reddettiği bütçeyi tamamlamaktı 84). Gerçekten on gün sonra, yani 28 Haziran 1877 perşembe günü, elli altıncı celsesini akdederek birinci içtima devresine Meclisi Mebusan Reisi Ahmet Vefik Paşanın kısa bir nutku ile nihayet veriliyordu 85).

* * *

İkinci içtima devresi için seçim, aynen birinci devredeki usul ile yapılmak zorunda kaldı. Kanuni Esasfnin kırk üçüncü ve yetmiş birinci maddeleri mucibince Meclisi Umumf her sene ikinci teşrin başında açılacak ve mart başında kapanacak ve mebusların intihabına da ikinci teşrinden en az dört ay evvel başlanacaktı. Gerçi Meclis, geçen içtima devresinde "intihab-ı mebusan," kanununu tâdilen kabul etmişti. Fakat bu kanunun hakkile tatbik edilebilmesi, nevahi daireleri teşkilâtı kanunu lâyihasının yürürlüğe konulmasına bağlı idi. İntihap kanununa göre mayıs ayında nüfus defterlerinin tanzimine başlanacak ve Haziran sonuna kadar bu iş bitirildikten sonra Temmuz başında seçime girişilecekti. Halbuki bu kanun Meclisten ancak Haziran ortalarında çıktığından intihabata esas olacak defterlerin tanzimine vakit kalmamıştı. Buna ilâveten nevahi daireleri teşkilâtını hali hazırdaki harp gâileleri icinde meydana getirmenin de imkânı yoktu. Bütün bu vaziyeti gözönünde bulundurarak işin gereğini müzakere eden Encümeni Meşveret, "Kanuni Esasfnin en büyük bir eseri olan Meclisi Umumfnin," açılmasını tehir etmek caiz olmayacağından geçen içtima devresi için bir defaya mahsus olmak üzere yapılan tâlimatın mebuslar seçimine müteallik hükmünün bu defa da tatbikine karar verdi. Yalnız bu kerre içtima devresi, ilk defaki gibi marttan hazirana kadar değil, Kanuni Esasfye uygun olarak ikinci teşrinden marta kadar dört ay olacaktı 86). Ancak bu usul yalnız bu seferlik cari olacak ve "gelecek senenin intihapları kanuni umumisine tevfiikan," yapılacaktı 87).

84) Hakkı Tarık Us, Meclisi Mebusan, I, s. 390.

85) Kapanış nutku bak: H. T. US, aynı eser, s. 400.

86) Bak: 14 Şaban 1294, 24 ağustos 1877 tarihli meclisi mahsus-ı vükela mazbatası, vesika No. 27.

87) Vesika No. 28-29; heyeti mebusanın ikinci sene-i içtimaiyesinde Dersa-adet ve mulhakatından intihap olunacak mebusların suret-i intihabına dair beyanname: vesika No. 30.

imza etmiş olan devletlerin tavassutuna müracaat etmiş, bundan bir netice çıkmayınca buhranın tâ başındanberi Türkiye'ye karşı dostça bir siyaset takip etmekte olan İngiltere'nin münferit tavassutuna baş vurmak zorunda kalmış ve nihayet bir mütareke ve musalaha akdetmek için Edirne'de müzakerelere girişmişti 96). Siyasal durum bu merkezde iken gerek bu müzakerelerin ve gerekse vükelâ beyninde verilen kararların usulen Mebuslar ve Âyan Heyetine bildirilmesi lâzımgeldiği ileri sürülüyordu. Halbuki halen içinde bulunulan fevkalâde hallerde bunların vakit ve zamanı gelmeden Meclise arzı "âlemin hiç bir tarafında caiz,, değildir deniliyordu. Binaenaleyh esasen Meclisin içtima müddetini uzatmak veya Meclisi vaktinden evvel tatil etmek Kanuni Esasla mucibince Padişahın selâhiyetinden olduğundan Meclisin muvakkaten tatili ittifakla tensib olunuyordu 97). Ancak bu mazbatada Meclisin *muvakkaten tatil* edilmesinin münasip olacağı sarahatla söylenmekte olmasına mukabil Abdülhamid, 13 Şubat tarihli fesih iradesinde "fevkalâde bir politika buhranı,, içinde normal mesaiye imkân yokken bile vazifelerini yapmağa gayret eden Meclisi Mebusan ve Âyandan memnundur ve her iki heyeti de taktir etmektedir; fakat "kaldı ki bugünkü günde ahval-i umumiyenin kesbeylediği şekil ve suret her devlet-i meşrutada meri-yül cereyan olan usul ve teamül ile dahi karin-i vusuk olduğu üzere Meclisi Umumînin temami-i cereyanı vazifesine müsait olmadığından... Heyeti Âyan ve Mebusanın mücerret ahval-i hazır-i fevkalâde muktezasınca bugünden itibaren tatili,, ni, gelecek senelerin içtimaları hususunda hiç bir kayıt koymadan emretmektedir 98).

İşte ancak iki kısa devre içtima edebilen ilk Osmanlı Meclisi Mebusanının akibeti l.. Bundan sonra Abdülhamid, kendisine bir defa zorla kabul ettirilmiş olan *Meşrutiyet* ve *Meclis* sözlerini artık işitmek bile istememiş, bu kelimeleri ağıza alanları şiddetle takip etmiş ve böylece istibdat idaresine bütün şeametile başlamıştır,

96) Bu hususta bak: B. S. Baykal, 93 harbi esnasında muhtelif tavassut ve sulh şayia ve teşebbüsleri, Belleten, Sayı 19, S. 366 vd.

97) Meclis-i Umumînin feshine dair 10 safer94, 13 şubat 1877 tarihli mazbata bak: vesika No. 36.

98) Mabeyin Başkâtipliğinden Sadarete irade-i seniyyeyi mübellig tezkere, bak: vesika No. 36.

tâ ki otuz sene sonra kendisine yine zorla meşrutiyet kabul ettirilinceye kadar..

Meclisin dağıtılması üzerine umulmadık bir vaziyet karşısında kalan bazı mebuslar, kendilerini Abdülhamid'in memurları tarafından takip edilmek tehlikesine mâruz görüyorlar ve başlarının çaresine bakmak zarureti duyuylordı 99).

* * *

Bu suretle 93 meşrutiyetinin ve Meclisi Mebusanının oluşunu, elde edebildiğimiz malûmat ve vesikalara göre mümkün olduğu kadar toplu bir şekilde mütalâa etmeğe çalıştıktan sonra bu olayın ıslahat tarihimizdeki yerini tesbit etmeğe çalışalım :

Bir bütün olarak mütalâa etmemiz en doğru olacak olan ıslahat tarihimizi, bir takım safhalara ayırmak işimizi kolaylaştıracağı gibi aynı zamanda mevzu da buna çok müsait olduğundan sunf bir taksim yapmış olmak mevkiine düşmeyiz. Islahatın başlangıcını daha eski zamanlarda aramamız icabederse de, Osmanlı tarihinde ilk defa olarak ciddî surette Avrup'ayı örnek alarak ıslahat yapmak teşebbüslerini ancak XVIII. asrın birinci yarısında III. Ahmet devrinde görüyoruz. Sonra asrın sonlarına doğru III. Selim hükümdar olunca Avrupa örneğine göre ıslahat yapılmağa daha fazla bir önem ve hız veriliyor. Ancak II. Mahmut devri de dahil olduğu halde yapılan bütün bu ıslahat teşebbüslerinde en ziyade göze çarpan cihet askerî ve kısmen de içtimat sahalardaki ıslahat olmuştur. 1826 tarihinde bunca senelerdenberi her türlü ıslahata en büyük engel teşkil eden bir unsurun, Yeniçerilerin, ortadan kaldırılması ile devlet bünyesinin her sahasında daha serbest bir şekilde ıslahat yapılmak imkânı meydana gelmiş oluyordu; hakikaten de gerek dahilî hâdiseler ve gerekse haricî olaylar esaslı surette ıslahat yapmak lüzumunu günden güne daha zarurî kılıyordu. İşte devletin sarsılmış temellerine muhkem bir destek teşkil edecek derecede kuvvetli bir şahsiyet sahibi olan II. Mahmud zamanındaki cereyanlar, nihayet onun ebediyete göçmesinden pek az bir zaman sonra, 3 - İkinciteşrin - 1839, tarihinde Gülhane meydanında Tanzimatın ilânına müncer oldu. Her ne kadar memlekette elân kuvvetli olan muhalefet ve bundan daha küçük bir engel olmıyan bilgisizlik,

99) Schulthess, Eurup, Geschtklndr. , cilt 19, 1878, s. 459.

hakikaten işe yarar elemanların noksanlığı karşısında bu ıslahat hakkıyla tatbik edilmemişse de bundan sonra devletin bilhassa haricî itibarı nisbeten yükselmiş ve İngiltere ile Fransa gibi o zamanın en büyük iki devleti ile müttefik olarak Rusya'ya karşı yapılan muzaffer Kırım Harbinin neticesinde 1856 Paris muahede-siyle Osmanlı İmparatorluğu, resmen Avrupa'nın medenî devletleri ailesine girmiştir. Şüphesiz devleti nmemleket dahilinde Gülhane Hattı-Hümayununun tamamen tatbiki taahhüdünü üzerine alması mukabilinde. Fakat bütün bunlar ve bundan sonraki ıslahat hareketleri devletin bünyesini bir türlü sağlamlaştırıyor, aksine olarak daha büyük bir süratle inhilâl gününün yaklaştığı zannolunuyordu. Bu vaziyet karşısında, her sahada alınan tedbirlerde Avrupa örnek ittihaz edildiğine göre devlet şeklinde de Avrupa'yı nümune almak, yani meşrutî bir devlet şekli kurmak ihtiyacı günden güne daha fazla derecede duyuluyordu. İşte yazımızın ilk kısımlarında izah etmiş olduğumuz gibi Abdülaziz'in hal'i, bundan sonraki hâdiseler ve nihayet meşrutiyetin ilânı, esas fikir itibariyle bu ihtiyacın patlak vermesi, bu ihtiyacı en derin bir surette duyan zümrenin verdiği nihai kararın fiiliyat sahasına konmasıdır diyebiliriz. 93 meşrutiyetini biz her şeyden evvel son kurtuluş çaresi olmak üzere bulunmuş, *devlet şeklini de Avrupalılaştırmak* teşebbüsü olarak anlamalıyız. Vakıa bu teşebbüs akamete uğramıştır, fakat esas fikir ve gayenin bu olduğunu söylersek hata etmiş olmayız. Şu halde diyebiliriz ki 93 meşrutiyeti, ıslahat tarihimizde III. Selim'in cülûsu, Yeniçerilerin ilgası, Tanzimat'ın ilânı gibi *bir merhaledir*. ıslahat tarihimiz içinde Tanzimat, bir takım hususiyetleriyle muayyen ve aynı ruh haletini taşıyan kendi başına *bir devre* olduğuna göre 93 meşrutiyeti *bu devrenin sonunu* ve hattâ az çok revolusyoner mahiyeti itibariyle *yeni bir devrenin başını* teşkil etmektedir. Gülhane Hattı, Padişaha ikna suretiyle kabul ettirilmişken Meşrutiyette ikna mümkün olmayınca zora baş vurulmuş, metod itibariyle Tanzimat, yukarıdan aşağı bir ıslahat hareketi olduğu halde Meşrutiyet, bir Hükûmet darbesi neticesinde, aksine olarak aşağıdan yukarıya bir mücadelenin neticesi olarak kabul ettirilmiştir. Filhakika Tanzimat devrini bir *istibdat devri* takip ediyor. Fakat 93 Meşrutiyetiyle başlayan yeni bir cereyan, bu sefer Tanzimat devrindekinin aksine olarak yukarıdan aşağı değil aşağıdan yukarıya, milletten hükümdara ve hükûmete karşı, bu istibdat ile

mücadele ediyor, tâ ki 1908 de zaferi elde edinceye kadar. Böylece Meşrutiyet, 93 ten beri uzun ve çetin bir mücadeleden sonra ancak 1908 de tahakkuk ettirilebiliyor ki, bu Meşrutiyet devri de yalnız Osmanlı ıslahat tarihinin değil aynı zamanda Osmanlı Devletinin de tarih sahifelerini, büyük dünya sarsıntılarının ağır ve ezici darbeleri altında, kapıyan son devir olmuştur.

TERCÜMELER:

TİMURİLER TARİHİ HAKKINDA MENBA TETKİKİ *)

WALTER HINZ (Berlin)

Almancadan çeviren:

MEHMET ALTAY KÖYMEN

I

“*Uluğ Bey ve zamanı*„ 1) adlı eserinde, Wilhelm Barthold, Şâh-Ruh'un hâkimiyeti zamanında telif edilmiş olduğu için, bilâ tereddüt “Şâh-Ruh anonimi„ adını verdiği, British Museum'da mevcut anonim bir kronikten de [bak, Ch. Rieu Or. 159,] 2) istifade etmiştir. Bu Londra yazması, sadece eserden bir parça olduğundan, müellifinin tâyini imkânsızdı; önsözü ihtiva eden bir miktar yaprağın eksikliğinden başka, nihayette de, esas yazının nereye kadar devam ettiği hususunda bir ipucu vermeyecek kadar noksanlık vardır. Önsözde, telifin sebebi hakkındaki en mühim kısım yoktur; yalnız varak: 8 b, şu başlığı ihtiva ediyor: *Sebeb-i te'lif-i kitab*; fakat müteakip sahifeler kaybolup gitmiştir.

Ch. Rieu, Şâh-Ruh ve Baş Kumandanı Şâhmelik'in icraatını mufassalan ve süsleyerek tasvir etmesinden ve yine bu hükümdarın fermanlarından harfiyen iktibaslarda bulunmasından, meçhul kronikçinin 3), Şâh-Ruh'un zamanında bir saray memuru

*) Z D M G, cilt: 90 (1936) cüz: 2, s. 357-398.

1) Aslında, 1918 Petrograd'da, *Zapiski Rossijskoj Akademii Nauk po Istoriko-filologičeskomu otdeleniju* (Rus ilim akademisi muhtıraları, tarihî filolojik kısım) III. üncü seri, cilt: XIII. No. 5 de intişar etmiştir. Bununla beraber, lüzumu takdirinde, müracaatlar için bu eserin tarafımdan hazırlanarak 1935 de *Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes* (cilt : XI, No. 1, Leipzig) de neşredilmiş olan Almanca tercümesi tercih edilmiştir.

2) Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum, cilt: 1 Londra, 1879, s. 180.

3) Aynı eser, s. 181,

olmasının ve Kraliyet Divanına mensubiyetinin çok muhtemel olduğu neticesine varıyor. Barthold da, müellifi tâyin etmeğe teşebbüs etmiş ve bu hususun temini için de, işe Timur Tarihine ait menbalara bir kuşbakışı ile başlamıştı; bu hususlar, biraz ileride kısaca izah edilecektir.

Timur'un Tarihi hakkında baş menba olarak görünen biricik kronik, Yezd'li Giyâs ud-Dîn Ali'nin kroniğidir 4). Bu adamın şahsiyeti hakkında malûm olan şey, bizzat kendisinin, kitabında verdiği malûmattan ibarettir. Bir gün, doğduğu şehir olan Yezd'e, Timur'un itimadını haiz olanlardan biri (bu kimsenin ne adı ne de buraya geldiği an malûm değildir), geldiği zaman, Giyâs ud-Dîn Ali, ona, biri Farsça, diğeri Arapça olmak üzere telif ettiği iki risaleyi takdim etti. Bu risalelerin muhteviyatı hakkında hiç bir şey bilmiyoruz, fakat kendi ifadesine göre, müellif o zamana kadar bilhassa "Ulûmu Diniye," ile iştiğal ettiği için, bu risalelerin, bu ilim şubesine ait olması muhtemeldir.

1

Timur, bu risaleleri tetkik ettikten sonra Giyâs ud-Dîn Ali'yi bazı seferlerinin, bilhassa Hind seferlerinin tarihini kaleme almağa memur etti. Bu tanzifin, Hindistan'a hücumundan (1398) evvel mi veya sonra mı vukubulduğu tesbit edilemiyor; keza Giyâs ud-Dîn Ali'nin, orduya aşağı yukarı bir harp muhabiri olarak mı refakat ettiği, veyahut da verdiği malûmatın esaslarını diğerk her hangi bir kimsenin ifadeleri mi teşkil ettiği aynı derecede gayrı malûmdur; nihayet, mesaisini ikmal etmek üzere, Semerkand'a mı çağırıldığı, yoksa eskisi gibi Yezd'de mi kaldığı hususları da tamamen şüphelidir. Bütün görünüşe göre, tarih eserinin - 1402 senesi olması tahmin edilen - hitamından biraz sonra ölmüştür 5).

Timur'un emrine göre, eser, bir farsça önsözle, Timur'un

4) Barthold'un teşvikile, *Teksty po istorii Srednej Azii* (Orta Asya tarihine ait metinler), (ilk sayı) da: *Dnevnik Pochoda Timura V Indiju Gias-ad-dina Ali* adile L. A. Z i m i n tarafından (Petrograd 1915) neşredimitir.

5) *Teksty s. XXXV* ve 13; *ZVO (Zapiski Vostocnago Otdelenija Imperatorskago Russkago Archeologiceskagoc Opscestva)* (Petresburg Rus imparatorluk arkeoloji cemiyetinin şark şubesi muhtıraları) XV, s. 219 ve dv.

daha önceki savaşlarının kısa bir fasıl içine sıkıştırılmış bir tasvirini ve Hindistan'daki harp faaliyetlerinin mufassal bir ruznamesini (Tagebuch) ihtiva edecekti; usluup, basit ve kolay anlaşılır olacaktı.

Bu planın aksine olarak, Giyâs ud-Din Ali, kitabında Timur'un Muzafferi'lere karşı yaptığı mücadeleye hususî bir fasıl tahsis etti (kitabın Zımın tarafından yapılan neşrinin 29 ve müteakip sayfaları). Hint seferinin tasviri 43 üncü sayfadan başlar. *Cāng-nāmā-hâ şerh dihād* (s. 13, satır 7) notu, müellifin bu kısımda dahi yazılı menbaları kullanmış olduğunu kat'i olarak gösterir. s. 50, satır 1 de, hakim Nâsır ud-Din Omer'in, muharebeye iştirâk etmek suretiyle telif ederek Prens Halil ibn Mitrânşâh'a ithaf ettiği "Hint fetihleri ruznâmesi", [*Rûznâmâ-yi fütühât-i Hindûstân*] adlı bir eser zikrediliyor. Bu ruznâmenin Giyâs ud-Din Ali'nin *Rûznâmâ-yi gazavât-i Hindûstân* adlı eseri için bir esas teşkil edip etmediği, veyahut Giyâs ud-Din Ali'nin hakim Nâsır ad-Din Omer'le beraber Timur'un Hint seferi Kronikçileri arasında bulunup bulunmadığı hususunda bir hüküm vermek zordur.

Giyâs ud-Din Ali'nin Kroniğinin, Timur'un hâkimiyetini tasvir eden fakat onu memnun etmeyen ve bu sebepten Nizâm Şâmî'nin aşağıda zikredilecek olan eseri ile halledilmiş, veyahut daha iyisi telâfi edilmiş olan bir tarihi yazmak hususunda ilk teşebbüs olduğuna kat'i nazariyle bakılabilir. Timur'un memnuniyetsizliği, Nizâm Şâmî tarafından bol bol -şüphesiz her türlü mükellef usluupdan ictinap etmek suretiyle - istifade edilmiş olan Giyâ ud-Din Ali'nin bu Kroniğinin muhteviyatına karşı itirazlardan ziyade ağdalı usluubundan ileri geliyordu.

2

Yukarıda da söylediğimiz gibi Timur'un arzularının taminine, ancak, telifi işini, 804 (1401-02) de Nizâm ud-Din Şâmî'ye havale ettiği Kronik kâfi geldi. Şâmî, Irak-ı Garb'in Timur vasıtasıyla fethedilmesi senesi olan 1393 senesinde Bağdat'da yaşıyordu ve bu şehirde, Timur'un " Halı öpme „ şerefine lâyük gördüğü ilk kimse idi. 6 Nisan 1404 de " Hülâgû Tahtı „ nın

(yani İran Moğolları İmparatorluğunun), Timur'un torunu Ömer ibn Mitrânşah'a tevcihi esnasında, hutbeyi Nizâm Şâmf okudu 6).

Nizâm Şâmf'nin eserine, Zafer-Nâme adını, bizzat Timur verdi; takriben iki senede telif edildi, zira eserin muhtevası 806 Ramazanının ortasında (13 Mart 1404) biter. 1393 senesinden, yani Bağdat'ın işgalinden önceki hadiseleri Nizâm Şâmf, şahsî müşahadesine göre değil, fakat şifahî veya tahriiri menbalara göre tasvir edebilmiştir. Bununla beraber 1402 de, elinde yalnız Giyâs ud-Dîn Ali'nin Timur'un takdirine mazhar olmayan mezkûr eser değil, aynı zamanda ihtimal daha başka müteaddit harp ruznameleri de bulunuyordu 7). F. Tauer tarafından iki cilt halinde yapılan bir tabı, (cilt: I. Farisî metin; Cilt II: methal, tavzihat, fihrist) kısa bir zamanda Monografie Archiv Orientalniho'da neşredilecektir x).

814 (1411) senesinde, Hâfız-i Ebrû, Şah-Ruh'un emri üzerine bu Kroniğe,-Timur'un ölümüne kadar (18 Şubat 1405) devam etmek üzere- bir zeyil yazdı. Bu zeyil, İstanbul yazmalarına göre, F. Tauer tarafından Archiv Orientalni'de (Cilt: VI. Prag 1934, s. 429-65) neşredilmiştir.

3

Kerman'lı Şeyh Muhammed Zengî Acem adlı bir kimse, Timur'un sağlığında, onun icraatı hakkında *Cûş u-Hurûş* ünvanını taşıyan bir destanî şiir-kroniği telif etmişti. Bununla beraber Şeyh, 1403 senesinde, eserini ikmal edemeden Tiflis civarında Kûra'da boğuldu ve yarım eserinden, şimdiye kadar hiç bir kopye, malûm olmamıştır 8).

Timur tarihine ait olup bizce ismen malûm muasır menbalar meyanında, Timur'un kâtipleri tarafından Uygur dil ve

6) M, Barthold, *Ulug Bey ve zamanı*, s. 47; (Almanca); ZN (*The Zafar-namah by Maulânâ Sharfuddin Ali of Yazd, edited by Maulawi Muhammad İlahdâd*, cilt: 1, Calcutta 1887; cilt II. aynı yer 1888) II, 571,

7) ZVO, XVII, 04. *Teksty* s, XXVII.

x) Bahsedilen bu eserin IX. cildi yani farsca metin kısmı Monografi Ar. Or. V. cildi olarak 1937 de Beyrut'da tabedilmiştir.

8) ZN II, 533-34; ZVO, XV, 188, XVII 04-05; Hândemîr (Habîb us. Siyer, taş basması), Tahran 1271-1855, III, 177.

yazısı ile telif edilmiş olan *Tarih-i Hânî* adlı manzum kronik ile Hândemîr tarafından bahsedilen Mevlânâ Saft ud-Dîn Huttelânî'nin Türkçe kroniği de vardır 9).

4

Uluğ Bey hakkındaki risalesinde, Barthold, yalnız iki kopyesi malûm olan umumî mahiyette bir tariht eserden de istifade etmiştir. (*British Museum yazması, 15, O. 66 r. Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum, III. s. 1062-64* -ve Petersburg Akademisi Asya Müzesi 566 bc numaralı yazması). Barthold, bu esere, müellifinin Timur'un torunu İskender İbn Omer-Şeyh ile sıkı münasebetinden dolayı kısaca "İskender anonimi,, adını vermiştir 10).

Barthold daha sonra Devletşâh'ın bir notuna istinaden, bu anonim, Natanz'lı Muîn ud-Dîn'e 11) ait olduğunu tesbit etti 12).

Barthold, daha sonraki bir tetkikinde, *Munteheb ut tavarîh-i Muînî* namı altında İskender'e değil Şâh-Ruh'a ithaf edilmiş değişik bir nüshası, Pariste (Bibliothèque Nationale, Supplement Persan No. 1651) bulunan bu kroniğe tekrar dönmüştür 13). Bu yazmadan, Çin'deki son Mogol İmparatoru hakkında -tereddütsüz hayali addedilebilecek - ifadelerde bulunan E. Blochet de istifade etmiştir 14).

Şu halde, biz, *Muîn ud-Dîn-in* kroniğinin bir birinci telifinden (*İskender için*), bir de ikinci telifinden (*Şah-Ruh için*)

9) ZVO, XV, 188, XVII, 051; ZN, I, 23; Hândemîr, Hint tabı (1847 tarihli) III, 91; *Revue du Monde Musulman*, cilt: 28, Paris 1914 s. 245,

10) Uluğ Bey ve zamanı «Almanca tercümesi» s. 245.

11) *Opredelenie «Anonima İskendera» («İskender Anonimi» nin tâyini) Doklady Akademii Nauk Sojuza Sovetskikh Socialisticeskich Republik (USSR ilimler akademisi haberleri) B, No. 6, Leningard 1927 s. 115-16.*

12) *The tadhkiratu'sh Shu'ara (Memoirs of the Poets) of Dawlatshâh bin alâ ud-Dawla Bakhtishah al Ghâzi of Samarqand, edited by Edward G. Browne (Persian Historical texts, vol. I.) London-Leyden 1901 s. 371, satır 14.*

13) *Es ce ob Anonime İskendera* (tekrar İskender anonimi hakkında), *İzvestija Akademii Nauk Sojuza S.S.R.* (USSR ilimler akademisi haberleri), seri VII, humanist ilimler bölümü, 1929 yılı, No, 3, s. 165-180,

14) *Introduction à l'Histoire des Mongols de Fadl Allah Rashided-Din* (Gibb Memorial Series, cilt: XII), London-Leiden 1910 s. 74 76,

bahsedebiliriz. Birincisi 816 (1413-14) de Fars'da İskender'in sarayında meydana gelmiştir; ikincisini ise, müellif, Şâh-Ruh'a 7 Teşrinievvel 1414 de garpten avdetinden, yani İskender'in azlinden sonra Herat'da takdim etti.

Birinci telifte İskender'in lehine olarak Şâh-Ruh'u küçük düşüren bütün yerlerin (Lûristan Atabeyleri, Fars Muzaffertleri ve bilhassa Timur tarihi hakkındaki fasıllarda olduğu gibi), ikinci telifte değiştirilmiş olması icap ettiği kendiliğinden anlaşılır.

Şâh-Ruh'un "tabiatında mevcut bir nebze şecaatı yeğeni İskender'e medyun olduğu ve yine münhasıran İskenderin tesiri ile hakimiyeti elde etmeğe çalıştığı", yolunda birinci telifte geçen ifadeyi misal olarak dermeyan edelim 15). Bu sebepten Şâh-Ruh için can sıkıcı olan bütün yerler, Paris yazmasında yani II. ci telifte dikkatli bir tarzda yok edilmiştir. Öyle ki birinci telifle bir araya getirilmedikçe gayrı vazih olarak kalıyor. Meselâ Şâh-Ruh'un Mâzandarân'da aldığı idari tedbirler hakkında II. ci telifde verilen malûmat meyanından, birinci telifte İskender hakkında söylenmiş olan her şey çıkarılmıştır; bunun yerine, birinci telifte İskender'in Garbî Türkistan'a muvasalatının tabii neticesi olarak tasvir edilen hâdiseler bildiriliyor. Böylece, II. telifte bu aynı hâdiseler, Şâh-Ruh'un muvasalatının tesiri neticesi olarak görünüyor.

İskender 21 sene Fars Eyaletini mükemmel bir tarzda idare ettikten sonra 1413 senesinde hükümdarı ile arasında, nihayet İskender'in sukutu ile neticelenen bir gerginlik husule geldi. Şâh-Ruh, Mâzenderân'da kışlamak, ve ilkbaharda "Karakoyunlu 16) hükümdarı Kara Yusuf'a karşı sefer etmek üzere 15 teşrinievvel 1413 de Herat'tan hareket etti. İskender, maksattan haberdar edilmiş olmasına rağmen Şâh-Ruh'un sefer planlarını, kendine müteveccih addetti. Ve açıktan açığa isyanla cevap verdi. Bu sebepten 4 Nisan 1414 de, Şâh-Ruh, Mâzenderân'dan İskender'e karşı yürüdü, Mayıs sonu veyahut Haziran başlangıcında İsfahan surları altında mağlup edildi ve uzun bir muhasaradan sonra 20 temmuzda esir edildi ve Şâh-Ruh tarafından, bu hadiseden sonra İsfahan'ı tekrar ele geçiren kardeşi (İskender'in)

15) *Uluğ Bey ve zamanı*, «Almanca tercumesi» sahife 49 not 3,

16) Bk. W. H i n z, *Irans Aufstieg zum Nationa ltaat im 15 Jahrhundert*, Berlin und Leipzig 1936, s. 127.

Rüstem'e teslim edildi. Rüstem, İskender'i daha aynı gün kör ettirdi. Şâh-Ruh, Herat'a avdet edince, yukarıda da dediğimiz gibi, Muftn ud-Dfn Natanzî, Kroniğinin, bu sırada bitmiş olan ikinci telifini kendisine takdim etti.

İhtimal daha ilk telifde, *Munteheb ut-tevârîh-i Muînî* ünvanını taşıyan bu tariht eserinin bir kısmı, L. Zımın tarafından haşiyeli Fransızca tercümesi neşredilmiştir 17).

5

Çok defa Muftn ud-Dfn'in Kroniği ile karıştırılan 18), umumî bir tarih eseri de Muhammed İbn Emîr Fazlullah Müsevî'nin eseridir. L. Zımın, daha 1914 de bu iki Kroniğin (Muftn ud-Dfn ile Müsevî'nin Kroniklerinin) birbirinden farklı olduklarına işaret etmişti; fakat o da tarihlerini tamamen birbirine karıştırmıştır 19).

Telifine, 1428 Nisan veya Mayısında başladığı Müsevî'nin Kroniğinin adı *Tarih-i Hayrât* 20) dır. Eser, elimize üç muhtelif yazma halinde geçmiştir, en eskisi (1440 tarihli) Oxford'da Bodleiana 21) de, eskilikçe ikincisi British Museum 22) da bulunmaktadır.

Başlıklarında görülen aykırılıklar, -şimdi zikredilen bu ilk eseri birbirleriyle münasebettar addetmesine rağmen- Rieu'nün, bir ve aynı eser olduğunu anlamamasından ileri gelmektedir. 1397-1404 senelerine ait hadiseleri mevzu bahis eden bir fasıl üzerinde Barthold tarafından icra edilen bir mukayese, pek ufak farklardan sarfınazar, tam bir mutabakatın mevcudiyetini meydana koymuştur. 1490 tarihli üçüncü bir yazma, İstanbulda

17) *Les exploits d' Emîrzâde Omar Cheikh fils de Timour, a Kachghar, en Fergana et en Mongolie, (Revue du Monde Musulman) cilt: 28, Paris 1914 s. 243, 258.*

18) W. B a r t h o l d, *Turkestan v epochu mongolskago masestvoija (Mogol istilâsı zamanına kadar Türkistan) cilt: II, St. Petersburg 1900, s. 55 ve 57; ZVO, XVII, 06 ve dv.*

19) A.a.O. (*Revue du Monde Musulman*) s. 246.

20) W. B a r t h o l d, *İstoriik Musevi kak Avtor تاریخ خیرات (Tarih-i Hayrat müellifi olarak müverrih Müsevî) JAN, Petrograd 1915 s. 1365-68.*

21) H. E t h è ve E. S e c h a u, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the Bodleian Library, Part I., Oxford 1889, No. 32 s. 21.*

22) Ch. Rieu, CPM, Supplement, London, 1895 s. 270, No. 423.

Tarhan Hatice Sultan kütüphanesinde bulunmaktadır 23).

Bodleiana katalogunda bu Kronik *Asahh ut-Tavârih* ünvanını taşıyor. Bu yanlış ismi vermede kabahat, doğrudan doğruya W. Ouseley'e racidir. Zira o, *Travels in varions countries of the East* (Cilt I., s. 295) adlı eserinde " 1427 de telif edilmiş mükemmel tariht bir eser „ diye *Asahh ut Tevârih* adlı bir yazma zikreder. Filhakika, Bodleiana yazması, Ouseley koleksiyonundan değil, bilakis Elliot koleksiyonundan çıkmıştır; lâkin, Ouseley'in bu notu, Sachau ve Ethé'yı yanıltmıştır. Zira *Asahh ut Tevârih* adı yazmanın başında geçmekle beraber, bu adı ifade etmediği ve adının daha ziyade *Tarih-i Hayrat* olduğu vaziyetten istintaç edilebilir.

Kroniğinin önsözünde, Müsevî menbalarını sayıyor (British Museum yazmasında, varak 1 b); sonunda bu saydıkları meyanında muasırı Hâfız-ı Ebrû'nun olup, kendisine, sefelerine ait Kroniklerin ihtiva ettiği bütün mevzuların hülâsası olarak görünen eserini de zikrediyor 24). Müsevî, Hâfız-ı Ebrû'nun bu eserinden, ezcümle Timur zamanı hadiselerinin tasviri esnasında, istifade etmiştir; büyük Semerkand camiinin inşasını tasvir ederken, Hâfız-ı Ebûr'nun coğrafi -tariht risalesindeki hemen hemen aynı ifade tarzına rastlayorzuz 25).

Timur'un hâkimiyetine ait hadiseler, Müsevî tarafından oldukça kısa mevzu bahis edilmiştir; buna mukabil, Timur'un torunu Muhammed Sultan'la İskender Sultan arasında 1400 senesinde vuku bulan çarpışmayı tasvir eden kısım nisbeten daha mufassaldır. Musevî'nin bu tasviri, Şeref ud-Dî'n'in saray Kroniği *Zafer-Nâme'* den epeyce farklıdır 26).

23) Bak: F. T a u e r *Archiv Orientalni* cilt III., Prag 1931, s. 102, No. 41.

24) Hâfız Ebrû'nun tariht eseri hakkında F. T a u e r'in *Archiv Orientalni* (cilt IV, Prag, 1932, sa: 250-56) daki şu makalesine: *Vorbericht über die Edition des Zafernâme von Nizam Şâmî und der wichtigsten Teile der Geschichtswerke Hafis Abur's* (Nizam Şâmînin Zafernamesinin ve Hafız Ebur'nun tarihi eserinin en mühim kısımlarının neşri hakkında önsöz) ve ayrıca W. B a r t h o l d'a (E I, II, 225-26; ZVO, XVIII s. 0138-0144, bak).

25) Baron Victor von Rosen için çıkan Festschrift'deki W. Barthold metni (*Al-Muzaffariya: Sbornik statej ucenikov profesora barona Viktora Romanovica Rozena*), St. Petresburg 1897, s. 14).

26) ZN, II, 221 ve dv.

British Museum'daki yazmanın son faslı, müstensih tarafından değiştirilmiş ve Şâh-Ruh'un zamanına kadar getirilmiştir; halbuki Oxford yazması içinde bulunan bir orjinal telif (*Urfassung*), - burada, Müsevî'nin hakikaten aynen takip ettiği *Zafernâme* gibi Timur'un ölümünden sonra, hadiseleri Halil'in tahta culusuna kadar tasvir etmektedir. Sonra bunu (tıpkı *Zafer-Nâme*'de olduğu gibi) Timur'un ölümü üzerine söylenmiş şiirler ve kendisinin meziyetlerinin hikâyesi takip eder 27).

6

Timur'un ve haleflerinin tarihine dair ilk kaynaklar hakkında yaptığımız bu kuşbakışından sonra, başlangıç noktasına, yani Barthold tarafından Şâh Ruh anonimi adı verilen Kroniğe dönüyoruz. Bu Kronik, Timur'un ölümünü takip eden hadiseler için, şüphesiz baş menbaı teşkil eder. Pek meşhur ve mufassal *Zafer-Nâme*'nin müellifi Şeref ud-Dîn Ali Yazdı, bu Kroniğe istinad etmiştir 28). Malum olduğu veçhile, Timur, harp ve sulh zamanlarında yanında daima, bütün vukuatı kaydeden Fars ve Uygur kâtipleri bulundururdu. Kaydedilenler, Timur tarafından sık sık kontrol edilirdi; şüpheli hallerde, hadiseleri bizzat görenlere sorulur ve yahut yazılı raporlar talep edilirdi; hatta hususî elçiler vasıtasıyla. Şeref ud-Dîn Yazdı'nın bu kayıtları, Nizâm Şâmi'ninkilerden, hem de büyük mikyasta, daha fazla itimada şayandır, çünkü Yazdı, Şâmi'nin eserinde istifade etmekle kalmamış, onun eserinde bulunmayan teferruatı da dercetmiştir.

Barthold, bu *Zafer-Nâme*'nin anonim Şâh-Ruh Kroniği ile olan münasebeti hakkında şunları söylemiştir 29): “ Muhtelif hadiseler, son zikredilen eserde, Şeref ud-Dîn'in *Zafer-Nâme*'sinden daha doğru anlatılmakta ve izah edilmektedir. Or. 159, un bu yazmasından (Anonim yazmadan) istintac edilebiliyorki, - Şeref ud-Dîn'in eserine istinaden farz edilebileceği gibi-Timur'un ölümünden sonra harbi Çine kadar devam ettirmek maksadı güdülmüyordu; Belki teşebbüsün en yakın hedefinin tahakkuk ettirilmesi,

27) ZN, II, 715 ve 729.

28) Daima ZN şeklinde kısaltılmıştır; Hind tabı, şimdiye kadar münteşir biricik tabıdır, lâkin tamamen tenkitsiz olması itibariyle kâfi görülmebilir; bir defa ZN'in Hintce adları doğru tabedilmemiştir.

29) ZV0, XXIII, s. 20-21.

yani Orta Asya Moğollarına bir darbe indirilmesi düşünülüyordu.,, Daha sonra Barthold, *Zafer-Nâme* ve anonim Kronikten müteakbil iki parçayı bir not halinde dercediyor ki bundan bu iki menbain yekdigeriyle olan sıkı münasebeti, yani *Zafer-Nâme*'nin anonim Kroniğe tâbiyeti tebarüz ediyor.

Anonim eser müellifinin teşhisi hakkında, Barthold, müellifin yukarıda zikredilen *Giyâs ud-Dîn Ali Yezdî*'nin oğlu *Şehâb ud-Dîn Muhammed Munşî*'nin şahsında aramak icapettiği faraziyesini ileri sürüyor (30). Filhakika Hint seferi hakkındaki bu son anonim Kronikte, Taşkent yazmasının müstensihî tarafından *Şehâb ud-Dîn*'in - Timur'un son muharebelerini yani Suriye'nin ve Anadolu'nun fethi ile *Şâh-Ruh*'un muharebelerini ihtiva etmek üzere - babasının eserine devam etmeğe karar verdiği işaret olunuyor. Bu Kroniğin ne zamana kadar uzanacağı hususunda olduğu gibi müstensihînin bu notunun zamanı hususunda da bir kayıt yok; fakat her halde, *Şâh-Ruh*'un zamanı mevzuu bahistir.

Şehâb ud-Dîn'in tarihî eserinin itimada şayan bir kopyesi bulunmamıştır. Şimdiye kadar yalnız A. Zeki Velidi (31) (Bu makalenin yazıldığı sırada Bonn'da idi) bir Türkistan yazmasında - keza *Zafer-Nâme* unvanını taşıyan - bu Kroniğe ait bir kayıt buldu ki, yukarıda da söylendiği veçhile, Barthold bunu *Şâh-Ruh* anonimi ile birleştirmek istemiştir.

7

Bununla beraber, Barthold'uu bu telâkkisi artık tutunamaz.

Filhakika, İstanbul'da "*Lala İsmail Efendi* „ kütüphanesinde, 304 numarada "*Şâh-Ruh Anonimi* „ nin tam bir yazması bulunmaktadır (32). (Hiç bir hususî unvan taşımayan) bu Kronik müellifinin adı *Tâc Selmânî*'dir ve ağlebi ihtimal *Şirazlıdır*. 176 varak tutan ve Bursalı Mehmet ibn İmam tarafından Şaban 988 ortasında (Eylül 1580 sonu) güzel bir nesih ile yazılmış olan bu yazmadan

30) *Teksty* s. XXIII.

31) *ZVO*, XXII, 310.

32) Bak: F. Tauer, *Les manuscrits persans historiques des Bibliothèques de Stamboul; Troisième Partie, (Archiv Orientalni, cilt III., sayı: 3, Prag 1931, s. 478 No. 414)*. Prof. Zeki Velidi sayesinde, bu eserin bir nüshasının da Ayasofya (No: 3028-3029) bulunduğu öğrenilmiştir ki Tauer'in adı geçen makalesinde de derecedilmiş bulunan bir parçası Fatih (4305) dedir.

istifade edebilmek imkânını, H. Ritter'in dostluğuna borçluyum. "Anonim,, eserin Barthold tarafından *Uluğ Bey ve Zamanı* adlı eserinde (bilhassa s. 80) dercedilen parçası ile yapılan bir mukayese, aynı ve bir tek eser karşısında bulunduğumuzu itiraza mahal bırakmıyacak bir tarzda meydana koymuştur.

Müellifi hakkında, yeni olarak, ancak bizzat kendisinin, tariht eserinde bildirdiği şeyler malûmdur. Bu ifadeye göre, Tâc Selmânî, 800 senesinde (24 Eylül 1397) Şiraz'dan Semerkand'e, Timur'un nezdine gelmiştir. Burada, hükümdarın, Yesi'de (Türkistan Şehri) Şeyh Ahmet Yesevî'nin türbesine hediye ettiği sancağın üzerine bir kaside kaleme almak vazifesiyle tanzif edildi. Tâc Selmânî nihayetinde *Ser-i alem-et* (= 800) (29 a) kelimeleriyle bir tarih düşürerek -şüphesiz sun'î olmıyan - bir şiir yazdı. "Zamanın kasavet dolu teşevvüşüne rağmen,, Tâc Selmânî, Timur öldükten sonra da hepsi 807 (1405) tarihini ihtiva eden bir sıra şiirler yarattı (34 b); bu münasebetle, kendisini "Sarayın âciz hâdimi,, olarak gösterir.

Bunu takip eden zamanda da, Şâh-Ruh'un divanında kaldı. Tâc Selmânî, 29 Nisan 1410 da, - bu suretle Şâh-Ruh'un Semerkand'i kat'î olarak fethetmek üzere hareketinden on gün önce kendisinin de iştirak etmiş olduğu, Herat'ta icra edilen bir Saray içtimandan bahsediyor, ona göre bu içtimada şunlar mevzubahis olmuştur (4 b - 0 a): annesi ölünce, Fars Atabeği Şah Muzaffer, hayatında insanlar için farzolan namazı ihmal etmemiş bir kimsenin, musalla'da imamlık yapmasını istedi. Bütün aramalara rağmen, bu evsafa hiç bir imam bulunamayınca, hükümdar bir seccade istedi ve imamlık vazifesini bizzat deruhte etti. Bundan, herkes, Şah Muzaffer'in, hayatında Allahın insanlara emrettiği ibadeti asla ihmal etmediğini anlayacaktı. Tâc Selmânî aynı şeyin, dindâr Şâh-Ruh için de bir hakikat olduğunu ilâve ediyor.

Şâh-Ruh'un, oğlu Uluğ Bey'i naip olarak bırakmış olduğu Garbi Türkistan'a karşı yaptığı muzaffer zaferden avdetinden takriben bir ay sonra, yani 1410 senesi Eylülü başlangıcında, Herat'ta aktedilen bir saray toplantısında yine Tâc Selmânî de vardı, zira bu toplantıda, Şâh-Ruh doğrudan doğruya ona dönmüş ve kendisini, Timur tarihinin, bu zamana kadarki mabadini kaleme almağa memur etmişti (10 a ve müteakip). Şâh-Ruh'un, bununla Nizâm

Şâmî'nin *Zafer-Nâmesi*'nin bir devamını telif ettirmeği, -tıpkı bir sene sonra (1411) yine Nizâm'ın yukarıda bahsettiğimiz kroniğini, Timur'un ölümüne kadar tamamlattırmağa Hâfız-i Ebrû'yu memur etmesi gibi- düşündüğü kati şekilde tavazzuh ediyord.

Şâh-Ruh, "Tâc Selmânî," den (7 b-9 a) müşriklığın aleyhine olarak islâmîlığın terakkisini de mânidar bir tarzda tebarüz ettirecek olan, Timur'un ölümünden sonraki hâdiselerin bir tasvirini istedi. Eser iyi bir uslubla telif edilecek, vazih ve kolay anlaşılır olacaktı; aşırı mukayeseler ve süslü seciler olmayacaktı. (Bu talimatla Rieu'nün netice hakkındaki mülâhazasını mukayese ediniz 33): (*Uslûbu Vassâf'ın uslubu gibi, içine arapça ve farsça şiirler ve darbimesellerin serpiştirilmiş bulunduğu fevkalâde ağdalı ve suni bir nesirdir*). Tâc Selmânî evvelâ, bu vazifenin icrasına hakikaten muktedir olup olmadığı hakkında endişeler izhar etti. Bununla beraber, kabul etti, fakat pek muhtemeldir ki bu, Timur'un ve Şâh-Ruh'un baş kumandanı olup eserini yazarken malûmatından istifade ettiği Şâhmalik'den gördüğü himaye sayesinde olmuştur. (Varak : 114 a; Tâc Selmânî, onu diğer bir yerde (12a) "Farsça bilen bir Türk „ آن ترک زبان فارسی دان diye zikrediyor.)

Tam olan İstanbul yazması eksik olan British Museum yazması ile karşılaştırıldığı zaman, bu sonuncu eserin tam eserin ancak 2-5 ini teşkil ettiği meydana çıkıyor. Filhakika eksik nüsha, tam nüshaya şu şekilde tetabuk etmektedir :

Tâc Selmânî :	Anonim, Or. 159.
Varak : la-4a	Varak : la-8b
„ : 4b-34b	--
„ : 35a-100b	Varak : 9a-119b
„ : 101a-176b	--

Londra yazması, takriben, Timur'un ölümünü müteakip husule gelen umumî karışıklık ve heyecanın tasviri ile başladığı halde (varak 10-17), tam yazmada bu fasla gelinceye kadar daha 12b-34b varakları bulunmaktadır. Bu kısım başka Kroniklerde bulunmayan muhtelif tafsilâtı ihtiva etmektedir. Meselâ, Timur'un, torunu Uluğ Bey'e karşı beslediği hususî temayül şu suretle aydınlatılıyor: "Şâm'ın (1401) işgali esnasında, Tatarlar tarafından fevkal-

33) CPM I, 181.

âde kıymetli bir kılıç ele geçirildi. Timur, bu kılıcın üzerine sevgili torunu Uluğ Bey Bahadur için bir itihaf (*dédicace*) hakkettirdi ve kılıcı, Suriyeden avdetinden sonra, o zaman 8 yaşında olan çocuğa hediye etti,, (13b-14a).

Tâc Salmânî, varak 15 de, Uluğ Bey'in, " Kân-i Gül 34) yurdunda yapılmış „ olan düğününün tasviri münasebetiyle, 807 Rebiülevvel (7 Eylül 1404) tarihli izdivaç mukavelesinin metnini aynen dercediyor. Düğün şenlikleri mufassalan tasvir edilmiştir. (23a-15b). Sonra şu şekilde devam ediyor:

" Bundan sonra Timur, vakti münasipde (yani yıldızlarla tayin edilen bir zamanda) Moğol memleketini Çin hudutlarına kadar torunu Uluğ Bey'le diğer Prenslere tevcih etmeğe karar verdi. Bundan maksadı, sayısız fetihlerine bu sahaları da ilâve etmektir. Zira Uluğ Bey'i, diğer bütün ahfadından daha çok seviyordu ve diğer bütün Prenslere, kendi hisselerine düşen Prenslükleri daha önce tasarruf etmekte buldukları için, Uluğ Bey'in de şimdi büyük bir sahayı alması lazımdı. Bu maksadla Timur, Garbî Türkistan'dan, Irakı Acemden ve kadınlarıyla, çocuklarıyla ve sürüleriyle tebdili mekâna tabi tutulmuş olan küçük Asya'dan toplanacak 20.000 süvariden mürekkep bir ordunun Şeyh Nur ud-Dîn, Şâhmelik, Rüstem Barlas ve diğerleri gibi ordu şeflerinin kumandası altında, fethedilecek sahayı, tahtı tasarruf ve idaresine almak için Uluğ Bey'in emrine verilmesi yolunda bir emirname isdar etti. Bundan sonra, Timur, yıldızların uygun düştüğü bir zamanda, 807 Cemaziülulâ (5 Teşrinisani 1404) de Moğollara karşı harp etmek üzere hareket etti,, .

Varak 25b-31b, Aksulat yahut Otrar kışlağını tasvir eder; 1404-05 kışının soğukları o kadar sertti ki, bir defa Timur'un çadırında evrak mühürlenirken, yaş mühür donarak kâğıda yapıştı; Moğolistan'ı istilâ için 3 ordu direğinin rekinin tasviri de aynı varaklardadır 35).

Şu tafsilât da başka kaynaklarda yoktur: Timur, Aksulat'dan hareket ettiği zaman, kendisi ile birlikte ordunun arasında bulunan Prenslere ve Prenseslere, kendisine Yesi'ye (Türkistan), Şeyh Ahmet

34) Zeki Velidî'nin bildirdiğine göre böyle okumak lâzımdır; Barthold Kân-i gel şeklinde yazıyordu.

35) bak: W. Barthold, *Uluğ Bey ve zamanı* s. 65-68.

Yesevi'nin türbesine kadar refakat etmeleri- böyle bir hac, uğur getireceği için- talimatını verdi. "Biz buradan Moğollara karşı yürüyeceğiz, siz ise Semerkand'a dönünüz,, (30a). Fakat Yesi yolu üzerindeki Otrar'da, 18 Şubat 1405 de Timur'un mukadderat saati çaldı, öyle ki Prensesler ve Prensler, haclarını eda etmeden önce dönmeğe mecbur oldular.

Buradan itibaren, iki yazma, son hadise olarak Belh hakimi Pîr Muhammed'in ilerlemesi, Halil tarafından 23 Şubat 1406 da yenilmesi, ve bu haberin Uluğ Bey ve Şâhmelik vasıtasıyla Herat'a yayılmasını ihtiva eden Londra eksik yazmasının hitama ermesine kadar tekrar birbirlerine tevafuk etmektedirler ve bu, İstanbul yazmasının 100 b varakına tekabül eder, İstanbul yazmasının geri kalan 76 varakı ise, Timuriler tarihi hakkında yeni ve doğrudan doğruya muasır bir menba teşkil eder.

Yazmanın geri kalan bu kısmının muhteviyatını teferruatıyla dermeyan etmek, çok uzun olur. Biz, bu kısımda muhtelif taht varisleri arasında yani bizzat Timur tarafından vasiyetname ile halef nasbedilen Pîr Muhammed, Türkistanın filî hâkimi olan Halil Sultan, Horasan Hükümdarı olan Şâh-Ruh ve Mezopotamya'da bulunan Prens Mitrânşâh ve Ebû Bekir arasında çıkan hâkimiyet münazaalarının bütün teferruatıyla tasvirini bulmaktayız. Hepsi de birbirlerine karşı muhtelif cephelerde mücadele halinde idi. Bu sayısız kavgalar ve entrikalar içinde daha büyük ehemmiyeti haiz olanı, 22 Şubat 1407 de Pîr Muhammed'in öldürülmesi idi. Kâtil Pîr Ali Tâz hakkında, T â c S e l m â n f, diğer menbalardan daha mufassal malûmat veriyor. Abd'ur-Rezzâk Semerkandî'ye göre, bazı zarurî sebeplerden dolayı Pîr Ali Tâz'ı bizzat Pîr Muhammed yükseltmişti 36). Buna mukabil T â c S e l m â n f bu hususta şu malûmatı veriyor (139a-141a):

"Prens Halil Sultan, aşağılık bir adam olan Pîr Ali Tâz'a muhtemelen bir sât gönderdi. Babası Menel-Timur, türlü türlü rezil hareketlerinden dolayı, müteveffa Emir Hüseyin tarafından (Çagatay Emiri Kazagan'ın torunu) ölüme mahkûm edilmişti. Timur, sonradan 12 yaşındaki çocuğuna karşı bir alâka duymuştu. Vaktiyle, babasının kumandanı bulunduğu bin kişilik bir kuvveti (*hezârâ*) kendisine tevdi etmekle Pîr Ali'ye olan teveccühünü gösterdi.

36) Aynı eser, s. 90, not 4.

Timur'un ölümünden sonra, Prens Halil'in yukarıda bahsedilen elçisi gelerek, efendisi Pfr Muhammed'i bertaraf etmesi için ikna edinceye kadar onun maiyeti erkânından idi. Maiyetinde bulunduğu Pfr Muhammed'e karşı bu işi yaptığı taktirde, (Pfr Ali Tâz) Pfr Muhammed'in bütün malını alacak ve onun bütün arazisi kendisine ik'ta olarak verilecekti. Pfr Ali münasip bir fırsatı elde edince, Timur tarafından nasbedilmiş taht varisini, alçakcasına öldürdü ve Pfr Muhammedin haremını aldı.,

Yazma, Garbî Türkistan'ın Şâh-Ruh ve müttelikleri tarafından katl olarak fethedilmesine hemen tekaddüm eden hadiseler hakkında verilen malûmatla nihayete eriyor. 29 Mart 1409 tarihinde Prens Halil'in esareti haberi Semerkand'a vasil oldu (176a); bunun üzerine Prens Muhammed Cihângır (Timur'un torununun çocuklarından biri) mutemet kimselerle beraber "hazine ve mağazaların kapısını mühürlemek ve ortadan sıvışmış olanların mal ve mülkünü müsadere etmek,, üzere gönderildi (176b). Tâc Selmânî'nin eseri bu sözlerle bitiyor; bu suretle bu kroniğin tavzifiyle telifine kadar geçen takriben birbuçuk senelik bir müddet, (tavzifi Eylül 1410), nazarı itibara alınmamıştır.

II

Profesör İ. Krackovskij'nin dostane lütüfkârlığı sayesinde bu senenin Mayıs ayı başlangıcında (1936) *Zapiski Instituta Vostokovedeniya Akademii Nauk* (İlmler akademisi Şarkiyat Enstitüsünün muhtıraları, Leningrad 1936, s. 5-42 den ayrı basım) Wilhelm Barthold'un - besbelli ki terekesinden çıkan - *Novy istocnik po istorii Timuridiov* (Timuriler Tarihi hakkında yeni bir menba) adlı bir risalesini ele geçirmeğe muvaffak oldum. Yukarıda söylenenleri tamamlamak üzere Barthold'un bu makalesinin Almanca tercümesini aşağıya alıyorum.

Yazmanın Tavsihi

Leningrad Devlet Umumî Kütüphanesinin yazmaları arasındaki Farsça yazmalardan, görünüşe göre, yegâne olan bir yazma (Pers. Serija 201-eski fihriste göre III, 2, 10-) hususî bir ehemmiyeti haizdir. Fihristte *Tavârih-i Enbiyâ ve Mulûk* (Peygamberlerin ve Kralların kronikleri) namı altında gösterilmiş bulunuyor. Fakat besbelli ki bu ad, metinden değil bilâkis beyaz varaklardan

birinin serlâvhasından iktibas edilmiş ve sahibi tarafından veyahut da okuyucularından biri tarafından dilediği şekilde tesbit edilmiştir. Fihristte, ne müellifin adı ve ne de yazmanın menşei ve zamanı hakkında hiç bir şey söylenmiyor.

Yazmanın ebadı, 24X16 santimetre ve metnin ebadı 18X11,5 santimetredir; 20 satırlık 338 varaktan ibarettir. Başı ve sonu noksandır, öyle ki ne müstansihin adı, ne de istinsah tarihi kayıtlıdır. Yazı tarzına göre bir netice çıkarmak icabederse, yazmanın 16 ıncı asra ait olduğu ileri sürülebilir.

Baştan ancak bir veya iki varak noksandır; elimizdeki metnin ilk sahifelerinde; -serlevhaları saymak suretiyle- kitabın muhteviyatı bildirilmektedir. Birinci varak da geçen ilk kelimeler şunlardır:

سیرین (37) سعيد و مسيب و سعيد جبر و شعبي

Kitap altı kısma bölünmüştür: 1) Adem'den Nuh'a kadar ilk atalar; 2) mutad olduğu veçhile dört tabakaya ayrılmış olan İran kralları: Pişdâdiyân, Keyâniyân, Eşkâniyân ve Sâsâniyân; 3) beş tabakaya taksim edilmiş olan Peygamberler ve Halifeler: Ehli sünnet Halifeleri, Şif İmamları, Emevîler, Abbâsîler; 4) 10 tabakaya bölünmüş olan sultanlar: Saffârî'ler, Sâmânî'ler, Gaznevî'ler, Buveyhî'ler, Deylemî'ler (Ziyartler) ve Gilan sultanları, Selçukî'ler, Gûrî'ler, Rum Selçukî'leri, Hârezmşâhlar, İsmailîler (Mulâhide); 5) Türkler (hususile Moğullar); bu meyanda Fars, Irak ve Lur Atabeyleri de zikrediliyor; 6) Timur ve Timur'un ölümünden sonra bu kitabın telifi zamanına kadar (*tâ rûz-i tahrîr-i in kitâb*) geçen hadiseler.

Birinci (varak: 4 a) ikinci (varak: 9 a) ve üçüncü faslın (varak: 65 b) başlangıçları, metinde vazıhan farkediliyor. Üçüncü fasılda, varak 186 d a -Abbâsîler hakkındaki mebhasda- siyasî tarihe ait hadiselerin tasviri sona eriyor; varak: 187-202, -kronolojik sıraya sıkı bir şekilde riayet etmeksizin- evliyaların (Heiligen) ve âlimlerin biyografisini ihtiva ediyor; lâkin, araya sokulmuş olan bu parçanın (Intercalation) ne başı ne de sonu vardır; tekrar siyasî tarihe ait hadiseler mevzubahsediliyor, fakat 4 üncü kısmın yalnız sonu, yani Selçukîlere ait hadiselerin ortasından başlayan varaklar mevcuttur. Bundan sonra, Gûrî'lerden (213 b), Rum Selçukîlerinden (215 a) ve İsmailîler (216 b) den bahsediliyor. Hârezmşâh'lara ait

37) Tabiatıyla buna tekaddüm eden varak (عمد) kelimesiyle biter.

bahis noksandır. Varak 218 b, den itibaren, -bununla beşinci kısmın başladığına işaret edilmeksizin - Çingiz Hân tarihi mevzubahsediliyor. Çingiz Hân'ın haleflerinden, ancak Ügedey zikrediliyor. Bunun tarihinden sonra (221 b), Hülâgû'nun (222 b) ve İran Mogollarının tarihi başlıyor. Bunu, daha ileride, Fars Atabeyleri (228 b), Kerman Prensleri (229 b), küçük (230 b) ve büyük Lur (232 a) Atabeyleri Muzafferler (234 a), Celâyirler (247 b) ve Hormüz adası Prensleri (250 a) takip ediyor.

Timur tarihi, varak 251 a dan başlıyor; lâkin, 6. cı kısmın başladığı burada da söylenmemiştir. Timur'un tarihi, tabiatıyla Şeref ud-Dîn Yazdî'nin *Zafer-Nâme*'sine istinaden tasvir edilmiştir. *Zafer-Nâme*'de olduğu gibi, 38) bu kronikde de Timur, Seyyid Bereke'nin ayak ucuna defnedilmek arzusunu izhar etmektedir (*ve merâ zîr-i pâ-yi Seyyid Bereke defn kunîd: 293 a*); Şeref ud-Dîn'in eserinde olduğu gibi, 39) Timur'un defni hikâyesini, Buhârâlî İsmetü'llâ'in şüphesiz Şeref ud-Dîn'deki gibi tam değil - uzun bir şiiri takip ediyor; bizim müellifin eserinde, son beyit şöyle diyor:

عاقبت درخاک رفت ازواج تخت سروری
تا کند پیش از همه تدبیر ملک آن سری (40)

Halbuki Şeref ud-Dîn'in eserinde, (3) kafiyesiyle bittiği için, husust bir şiir nevi arzeden daha 11 beyit dercedilmiştir.

Tahmin edilebileceği veçhile, Şâh-Ruh'un hakimiyetine (1405-1447) ait hadiseler hakkında, muasır olmak itibariyle, yazılı kaynaklara tabi olmiyan müellifin verebildiği malûmat büyük bir ehemmiyeti haizdir. Sona doğru (varak 332 b ve dv.) Şâh-Ruh'un torunu Muhammed Hân'ın "saltanatının başlangıcından," bahsediliyor. Malûm olduğu üzere, isyankâr hattı hareketinden dolayı, Şâh-Ruh'un, Garbe, bu Prese karşı de husust bir sefer ter-

38) ZN (*The Zafarnamah by Maulana Sharfuddin Ali of Yazd*), neşreden Maulawi Muh. İlahdad, cilt: I., Kalküte, 1887, ciltII, aynı yer 1888 II, 719. Bak: ZVO (*Zapiski Vortocnago Otdelnija Imp. Russkago Archeologiceskago Obscestva-St. Petersburg İmparatorluk arkeoloji cemiyeti Şarkiyat bölümü muhtaraları*) cilt XXIII, s: 26 ve dv.

39) ZN, II, 715

40) Bu beyit, ZN' in 718, ci sahifesinde bulunmaktadır.

tip etmesi lüzumu hasıl olmuştu 41). Tasvir, 1446 senesi hadisele-
rine kadar uzanıyor ve bu Leningrad yazmasında, cümle ortasında
nihayetleniyor; metnin son sözleri, şu başlığı ihtiva ediyor: "Şâh-
Ruh'un Irak'a seferi hakkında malûmat,; Fakat başlığın tekabül
ettiği metin noksandır. Eserin son kısmının, 1447 senesi Martından
sonra ve 1452 senesi kânunusânisinden evvel yazıldığına hükmo-
lunabilir: 12 Mart 1447 Pazar günü ölen Şâh-Ruh'dan yani önce
ölmüş birinden bahsettiği gibi, 1452 Kânunusani başında öldürül-
müş olan 42) Sultan Muhammed'den, yani henüz hayatta bulunan
birinden de bahsediyor.

Eserin Müellifi

Eserin, Şâh-Ruh'un hâkimiyetini tasvir eden kısmında, müelli-
fin kendinden bahsettiği ve ismini bildirdiği bir tek yer vardır.
Şâh-Ruh'un oğlu ve Sultan Muhammed'in babası Baysunkur'un 19
Kânunuevvel 1433 Cumartesi günü vukubulan ölümünü 42a) tasvir
ederken, müellif şunu ilâve ediyor (varak: 312b) "Ölümünden son-
ra defni için başka hiç bir yerde görülmemiş yükseklikte bir bina
inşa edildi; bu korniğin müellifi Ca'ferî ibn Muhammed al-
Huseynî, bu prensin matemiyile şu şiiri yazdı,„. Bunu, sonu şöyle
biten bir şiir takip ediyor (313a):

"Ca'ferî, şimdi sözün nihayet bulsun;
Ruhuna hediye olarak dua edilsin,„

Bilindiğine göre, biricik kopyesi Berlin'de bulunan, Hârezm
tarihine ait eserlerden birinde yani Mengit Baba Cân b. Huday-
berdi kroniğinde, Tarih-i Ca'ferî adlı bir esere de işarette
bulunulmaktadır ki bizim müellifin eserinin kasedildiği şüphesiz-

41) *W. Barthold: Uluğ Bey ve zamanı*, W. Hinz tarafından yapılan
Almanca tercümesi (*Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes* cilt XXI,
No. 1) Leipzig 1935 s.179-80.

42) Bu hususta Devletşâh'daki (*The Tadhkiratu' sh-Shu'arâ-« Memoirs of
the poets"-of Dawlatshah bin ala ud-Dawla Bakhtishah al Ghazi of Samarqand*,
edited by *Edward G. Browne*, *Persian Historical texts*, Vol. I, Lond-
re- Leiden 1901 (s. 41, satır 2) şöyledir: Zü'l-Hicce 835; Haftanın günü ay
tarihine uymuyor. Aynı yerde, "Zü'l-Hicce 835; ayının ortası" ndan bahseden
şiir de vardır. Bir Pazar günü, bu bahsedilen ayın 16 sında yâni 9 Kânunusani
1452 de vardı.

42a) Abdur-Rezzâk Semerkandî de (Leningrad Üniversitesi yazması No;
157, vr. 243a) verilen tarih, Cemâziyülevvel 837 dir; Bak: Eİ, I, 621.

dir 43). Kendisi ve eseri hakkında şimdiye kadar daha fazla malumata rastlanamamıştır.

Bu suretle, yazılı haberler itibariyle zaten fevkalâde bol olan Timurler zamanı için bir tarihî menbaa daha sahip bulunuyoruz. Daha önce, başka bir yerde de izah ettiğim gibi 44), burada da, müdekkiklere "materyal yokluğundan değil, bilâkis muhelif kütüphanelere dağılmış bulunan ve tenktdî bir tetkike ve herşeyden önce tenkitli tab'a ihtiyaç gösteren madde bolluğunun güçleştirici bir tesir yaptığı,, Şark Tarihinin kısa devirlerinden biri mevzuubahistir. Muhteviyatı itibariyle ehemmiyeti, materyal'in miktarına tekabül etmeyebilir; 15 inci asır müverrihleri, ufuklarının genişliği ve edebî ifadelerinin mükemmelliği itibariyle seleflerinden yâni 13 ve 14 üncü asır müverrihlerinden 45) daha geri olabilirler; yalnız bir ve aynı mevzu üzerine yazılmış muhtelif kroniklerin ifadelerini birbirini ile mukayese edebilmenin, münferit menbaları tetkik hususunda (onların kıymetlendirilmelerinden sarfınazar) ehemmiyeti vardır. Bu zamanın hemen hemen her müverrihi, selefinin yaptığı işi bir daha yapmayı ve Ademden başlamayı lâzım ve zarurî addederlerse de yine, onların hemen hemen hepsi, eserlerini, kendi zamanlarına kadar ğetirmişlerdir.

Bu sebepten Timur devrinin müstakbel müdekkiki, mahiyeti ve tasvir ettiği şeyleri itibariyle ne kadar az ehemmiyeti olursa olsun, Ca'feri'nin bu eserini ihmal edip geçemez. Müellifin, faaliyetlerini bütün tafsilâtiyle ve diğer kronikçilerin aksine olarak hakkında daha müsait kalem oynattığı Sultan Muhammed b. Baysunkur'un şimdiye kadar bildiğimize göre- biricik müverrihi olduğu tebeyyün edince, bu yazmanın son varakları hususî bir ehemmiyet arzeder. Fakat müellifin kendi muasırlarından bahsettiği yerlerde de, görünüşe göre, başka menbaların ihtiva etmediği şayanı dikkat malûmat vardır.

43) Bizim nüshanın, ya Hârezm de veyahut da bir hârezmli tarafından satın alınmış olduğunda şüphe yoktur. Beyaz varakalara, Hârezm tarihi hakkında yani 1804 senesinde İnaklı İltazar Han'ın vekili olan Muhammed Emîn Hanın hükümdarlığının başlangıcından, 1846 senesinde tahta cülûsuna kadarki zaman hakkında yapılan kayıtlar bunu göstermektedir.

44) *Mir Ali Şir. Sbornik k pjatisotletiju so dnja rozdenija*(Mir Ali Şir. doğuşunun beşyüzüncü yılını kutlulama *Festschrift'i*) Leningrad 1928 sa. 100.

45) E. G. B r o w n e, *A. History of persian Literature under Tartar Dominion*. Cambridge 1920, sa. 424.

Ca'ferî'nin eserinde, ruhaniler ve âlimler hakkında verilen malûmatın ne kadar yer işgal ettiği tamamen vazih değildir; her halde, bunlar hakkında verilen malûmat da müellifin zamanına kadar uzanmaktadır. Ruhanîlerden son olarak Şeyh Ömer Lur dercediliyor. Eserde, hakkında şöyle denmektedir. (varak: 193b): "Ruht alemin büyüklerinden idi ve Kâbede nurlandırılmışdı. Takriben 20 yıl, Kâzerûn dağlarında (Farsda) ömür geçirdi; ancak Prens İskender, onu halk arasına getirdi. Daima oruç tutardı. Orucu bozarsa, ancak suda halledilmiş arpa unu ile bozardı. Birisine birşey arız olunca, elini dokunurdu ve bu suretle fenalık zail olurdu. Tab'anın yüklerini hafifletmek için, saraya gitti. 836 (1432-33) senesinde öldü.

Hormüz Tarihi Hakkında

Ca'ferî'nin Kroniği, Hormüz Prenslere husust bir fasıl tahsis eden nadir İran umumî dünya tarihleri meyanındadır 46). Hormüz veya Cerûn adası, bir zamanlar, muhtelif adalardan mâda gerek İran ve gerekse Arabistan sahillerindeki üsleri de içine alan müstakil bir hükümdarlığın merkezi idi. Hind ve Çin'le yapılan deniz ticareti sayesinde hükümdarlarının elinde büyük vasıta ve imkânlar bulunuyor ve bu sebepten ücretli kıt'alardan mürekkep oldukça kuvvetli bir kuvvet çıkarabiliyordu; karada bulunan en kuvvetli Prenslere bile, Hormüz'ün istiklâline dokunmak iktidarını gösteremiyorlar, bilakis pek az bir vergi ile iktifa ediyorlardı. 1396 senesinde torunu Muhammed Sultan'a, Hormüz'ü iktâ' eden Timur, böyle bir kaideye alışmak mecburiyetinde kaldı. Hormüz senede topu topu 300.000 47) dinar yani takriben 75.000 Mark ödeyordu;

46) Timur devri müverrihlerinden Mu'in ud-Dîn Natanzî («İskender Anonimi» Asya Müzesi yazmaları varak: 191a-193b) de, Hormüz hükümdarlarına, hususî bir fasıl ayırıyor. 14 üncü asırda 30 sene saltanat süren Prens Tûrânşâh da (görünüşe göre 1348-78), *Şâh-nâme* namı altında mensur ve manzum bir Hormüz tarihi telif etti; Portekiz Teixeira (Pedro Teixeira, *Belaciones d'el origen, descendencia y succession de los Reyes de Persia, y de Hormüz*. Amberes-Antwerpen 1610; İngilizce tercümesi: W. F. Sinclair, *The Travels of Pedro Teixeira*, Londra 1902) bu eserden istifade etmiştir. Hormüz'e dair yazılan yazılar hakkında, *Enzyklopädie des Islam* (II. 345 ve müteakip) deki Hormüz maddesine bak; bundan mada E. Sachau, *Ein Verzeichniss Muhammedanischer Dynastien* (İslâm sülâlelerinin bir fihristi) Berlin 1923, s. 24 (Müneccim başıya göre) ve E. Zambauer Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'Histoire de l'İslâm, Hannover 1927, s. 260.

47) Bu zamanda Dinar'ın kıymeti hakkında bak: *Mir-Ali-Şir* s. 116.

buranın hükümdarı, daha önce, dört sene - tabiatıyla Muzafferiler hanedanı'nın sukutu neticesi olarak- hiç vergi vermemişti; şimdi ise bütün dört senelik haracı bir kısmını nakit para, inci ve kumaş vermek suretiyle peşin ve bakiyesini de veresi olarak ödemeğe âmade olduğunu bildirdi 48). Kronikçi Mu'in ud-Dîn Natanzî'nin sefere muvaffak olmamış nazariyle bakması gayet tabiidir; tariht eserinde, Muhammed Sultan'ın, bir yeri elde edemediği için, geri döndüğünü bildiriyor 49). Timur'un meşgul olduğu Hormüz Prensi Muhammed şâh hakkında Ca'ferî'nin verdiği malûmat, Muzafferiler devrine aittir; Muhammed şâh'ın emrinde, külliyetli askerî kuvvet bilhassa deniz kuvveti-bulunduğu şu ifadelerden anlaşılıyor (varak: 250b) :

“Bütün adalara50)-Kays, Culfâr, Kışm, Baraft, Bahreyn'e Kettf,- Kelkât'a ve Omman'a kadar Arabistan sahiline valiler nasbetti; Vîrâb emiri ile aralarında düşmanlık hasıl oldu; bu sebepten, 300 gemi gönderdi ve yakalattı.

Cerûn'a pek muhtelif sahalardan insanlar geldiler, ondan hediyeler aldılar. Fars ve Kerman Sultanlarına, her sene birkaç eşek yükü sarısabır, amber ve inci gönderirdi. „

Muhammed Şâh, 30 sene yaşadı; saltanatı zamanında, sahilde Hormüz Prenslерinin makberleri (Grabstätten) inşa edildi; kendisi de, hanedânının müessisi ve seyyah ibn Babtuta'nın muasırı olan Kutb ud-Dîn'in makberine defnedildi 51).

Muhammed Şâhın halefi 52), oğlu Kutp ud-Dîn Firûzşâh oldu; zamanında, veziriâzamlık makamını, Ali Bağdâdî işgal ediyordu. Prens en yaşlı oğlu Seyf ud-Dîn, veziri öldürdü ve babasını çekilmeğe ve Kışm adasına geçmeğe mecbur etti. Seyf ud-Dîn, Ca'ferî de zikredilen Hormüz prenslerinin sonuncusudur. 820 (1417-18) den 840 (1436-37) tarihine kadar 20 sene saltanat sürdü. Ca'ferî'nin

48) ZN, I., 811.

49) Asya Müzesinin 566 bc yazması, varak, 193a: بر آنکه بجای نرسد باز کردید

50) Bazı isimlerin telâffuzu şüphelidir.

51) *Voyages d'Ibn Batoutah. Texte arabe accompagné d'une traduction* par C. D e f r é m e r y et le Dr. Sanguinette, Paris 1853, cilt : II., sa: 240.

52) Mu'in ud Dîn Natanzî'ye göre, Muhammed Şahın halefi, prens İskender'in harçgüzari olan oğlu Behmen Şâh idi.

verdiği malûmat, bu prensler ve onların saltanat tarzları hakkında çok vazih bir fikir vermektedir:

Sultan Seyf ud-dîn Mehâr Hakkında Malûmat

Hakimiyeti eline alınca, Türklerden, Lar'lılardan ve Târim 53), lılardan mürekkep hepsi de ücretli büyük bir ordu topladı. Saltanat şekli, babalarının ve dedelerinin saltanatından bambaşka idi. Kıt'alara birçok arazi dağıttı, hükmünün geçtiği muhtelif mahallere -Kettf'e, Bahreyn'e, Kelkât'a, Vîrâb'a, Omman'a, Culfâr'a, Hormüz'e 54), Menûgân'a 55) e ve sahil kalelerine 56) - valiler (hokkâm) gönderdi ve hudutsuz kudretini kurdu. Bir müddet sonra, babası Fîrûzşâh, haccetmek üzere Kâbeye gitmesine müsaadesini rica etti; bütün hazırlıklar yapıldıktan sonra, bütün maiyetile Necd ve Lehsâ üzerinden büyük Kâbeye doğru yola koyuldu; cömertliği sayesinde birçok fakirlerin hac ifa etmesi mümkün oldu. Hac seyahati bittikten sonra, yerine avdet etti ve Kışm adasına yerleşti. Seyf ud-Dîn'in saltanatı, 820 senesinde başladı; takriben 20 sene devam etti. Bu müddet zarfında, Çin'den müteaddit defalar, Çin mahsulleri ve büyük miktarda dokumalarla birlikte Cunk (Dschunken), lar geldi. Onlara, türlü türlü inciler sattı, mukabilinde hazinelerini doldurduğu birçok altın , gümüş, kumaş ve porselen işleri aldı.,

Seyf ud-Dîn, Hormüz'de fîlen 840 (1436-37) senesine kadar saltanat sürdü. Azli hakkındaki teferruat, Semerkandlı Abdur Rezzâk'da vardır 57). Kardeşi Fahr ud-Dîn Tûrânşâh, babası Fîrûzşâh ile anlaşarak, isyana teşebbüs etti. Seyf ud-Dîn'in içinde yaşadığı seleflerini gölgede bırakan haşmet, vergilerin yükselmesine sebep olduğu için, halk âsiler tarafını tuttu. Tûrânşâh, gemiye bindi, yola koyuldu. Bedevflerin yardımı ile ordu topladı. Bütün Hormüz imparatorluğu -gerek adalar ve gerekse sahil üsleri- âsilerin eline

53) Lâr ve Târim, Farsda kâin iki saba adıdır. Mevkileri hakkında, bak G. le Strange. *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1930, s. 291 ve dv.

54) Burada, kayalık sahildeki eski Hormüz kasdedilmiştir.

55) Bu şehrin adı, ekseriya Menûgân şeklinde de yazılmıştır.

56) Bu nevi kalelerden yedi tane vardı; ZN (I. 809- 10) ve Abdur-Rezzâk, da münderiçtir: 1) Teng-i Zindân; 2) Kûşken; 3) Şemil; 4) Mînâ (Mînâb); 5) Menûcân (Menûgân); 6) Terzak; 7) Tâziyân.

57) Leningrad Üniversite Kütüphanesi yazması, No. 157 varak 248a ve müteakip.

geçti; Seyf ud-Dîn kıymetli şeylerini yanına alarak, 3 Mayıs 1437 de vasil olduğu ve 12 Hazirana kadar kaldığı Herat'a gitti. Abdur-Razzâk, Şâh-Ruh'un sarayında, Hormüz prensine gösterilen dostane kabulü tasvir eder, kendisine flt yardım vadedildi ve isyanı bastırmak üzere, Fars ve Irak kıt'alarına talimat verildi.

Bununla beraber, Tûrânşâh, Hormüz'ü tehdit eden tehlikeyi, müzakerelerle bertaraf etmeğe muvaffak oldu. Bunda, tabiatıyla esas rolü, daha önce Seyf ud-Dîn'in yaptığı gibi, Hormüz hazinesinden takdim edilen hediyeler oynadı; bundan maada, müteaddit hâkimler, müftüler ve o zamanki Hormüz ricali Herat'a gönderildi. Tûrânşâh, elçileri vasıtasıyla, Seyf ud-Dîn, Mekke ve Medineye müteaddit defalar hac etmek üzere gitmiş olan babasını (ki Şâh-Ruh'un nazarında, fevkalâde bir meziyet olabilirdi) 58) şiddetle rencide ettiği ve tebasına zulüm yaptığı için, isyanın gayrı kabili ictinap olduğunu anlattı; yıllık haracın tediyesi hususunda, Tûrânşâh vecibelerini, seleflerinden daha sadıkane ifa edecekti. Bunun üzerine sefer durduruldu; bir muahede imzalandı, buna göre Seyf ud-Dîn'e, iklimi diğer Hormüz kalelerinden daha iyi olan bir tek Terzak kalesi tahsis edildi 59).

Verilen bu malûmat, Hormüz prenslerinin, karanın en kuvvetli hükümdarı ile yaptıkları müzakerelerle, ehemmiyetlerini ne dereceye kadar muhafaza edebildiklerini vazıhan gösteriyor. Mu'în ud-Dîn Natanzî'nin verdiği tafsilât vazıhtır. Buna göre, Muzaffertler hanedanının müessisi Muhammed (1395 senesinde azledilmiştir) Hormüz sahasını "hile ve gadir,, yolu ile tahtı tahakkümüne almağa, tabif beyhude yere, müteaddit defalar teşebbüs etti. Adaya hiçbir silâhlının -hattâ, mukavele mucibince haracı tahsil etmek üzere gönderilen elçi bile olsa - bırakılmaması bir âdet halini aldı (bu maksatla gelen elçilerin de silâh ve teçhizatı alınır ve ancak ayrılırken geri verilirdi). Kronikçi, bu ihtiyat tedbiri sayesinde hâkimiyetin, bugüne kadar bu sülâlenin elinde kaldığını ilâve ediyor 60).

Baysunkur oğlu Sultan Muhammedin tarihi hakkında

Tamamen yeni malûmat, tahmin edileceği veçhile, Ca'ferî'nin kroniğinin, ancak, Sultan Muhammed'in tarihine ait olan kısmında

58) Aynı eser, varak 248a ve dv.

59) Aynı eser, varak, 250b.

60) Aşya Müzesi Yazması, No. 566b, varak, 193a.

bulunmaktadır. Yukarıda da bildirdiğimiz gibi, Sultan Muhammed, Kânunsani 1452 de ölmüştür; Abd ur-Rezzâk 61)'a göre, 43 sene yaşadı, şu halde ihtimal 1418 de doğmuştur. Büyük kardeşi Alâ'-ud-Devle, 1417 62) de küçük kardeşi Eb'ül-Kasım Babur, 1422 63) de doğmuştur. Yalnız Ca'feri, Sultan Muhammed'i-babası Baysunkur gibi-*Giyâs ud-Dîn* lakabile zikrediyor; diğer menbalarda, Sultan Muhammed *Kutb ud-Dîn* lâkabını taşıyor. Baysunkur'un 1433 de vukubulan ölümünden sonra, ismen kendine ait olan fakat fiilen kendisi tarafından idare edilmeyen sahaların varidatından mürekkep muazzam bir servet kaldı 64). Devletşâh, bu varidatı 600 *Tumân*- yani birbuçuk milyon Mark-olarak gösteriyor. Baysunkur'un halefi olarak, en büyük oğlu Alâ'ud-Devle, hükümdar ve " Divanı Alf'nin Reisi „ ilân edildi; geri kalan iki kardeşine, irst hisselerine göre para tazminatı verildi 65).

Sultan Muhammed, 1442 senesinde, Şâh-Ruh'un Garbe yaptığı sefere iştirâk ettiği zaman siyaset sahnesinde görüldü. Bu sefere Seftd-rûd'un bir kolu olan Şâhrûd'un sahilindeki Rüstemdâr sahasının hakimi Keyûmers'in isyankâr hattı hareketi sebep olmuştu; Keyûmers, o zaman, Şâh-Ruh'un hiç bir valisi bulunmayan Rey'e bir askerî kıta göndermişti. Keyûmers'e karşı icra edilen harp hareketlerini, ve yine onunla yapılan müzakereleri, diğer menbalardan daha mufassal tasvir eden Ca'feri, Şâh-Ruh'un harp hedefi olarak Fîrûzğûh'u gösteriyor, bu seferin yapılmasına, ezcümle Keyûmers'e karşı mücadele esnasında Yusuf Hoca'nın mağlubiyetinin ve emir Abd ul-Ali'nin ölümünün de tesiri vardır. Son olarak Meşhed'den Hoca Melik Semnânt gönderildi; Keyûmers mazeretler beyan etti, bununla beraber elçiyi serbest bırakmıyordu; Abd ur-Rezzâk 66)'a göre, Şâh-Ruh, Nişabur'dan pek az ilerlemesine rağmen, harp devam etti; burada Keyûmers'den kâfi tarziye aldı ve bunun üzerine seferi durdurdu. Ca'feri'ye göre, başında Sul-

61) Leningrad Üniversite Kütüphanesi, No. 157, varak 293b. Buna göre, o, *Mir-Ali-Şir* de yanlış olarak dendiği gibi (s. 109), 1442 senesinde artık küçük yaşta değildi.

62) *W. Barthold, Uluğ Bey ve zamanı*, s. 178 (Hâfiz-i Ebrû ve Abd ur-Rezzak'a göre).

63) Aynı eser, s. 181.

64) Devletşâh (Browne tabı) s. 351, satır 23.

65) Leningrad Üniversite kütüphanesi yazması, No. 157 varak 244a.

66) Aynı eser, varak 257b.

tan Muhammed'in bulunduğu öncü kıt'ası, hemen hemen Semnan'a kadar vardı. Herat'a avdetten önce, Şâh-Ruh (Ca'feri'ye göre) Sultan Muhammed'e Kum'u, Sultâniyye'yi, Hemedânı, Kazvin'i, Rey'i (Abd ur-Rezzâk'a göre) Sultaniyye ile beraber Kazvin ve Rey'i iktâ etti; ne beriki ne öteki *variante*'de, İran İmparatorluğunun (Perserreich) Baysunkur'a ait biricik şehri olan Kâşân zikredilmemiştir 67). Ca'feri'ye göre, Kâşân şehrine hudut olan saha, bundan pek kısa bir müddet evvel ölen Yusuf Hoca'dan sonra, artık kimseye tevcih edilmedi; ölümünün, Keyümers'le yaptığı mücadele esnasında vukubulduğu muhakkaktır.

Irakı Acem valisi olmak itibriyle Yusuf Hoca, Abd ur-Razâk'da, 68) ancak daha önce mühim hadiseler hakkındaki haberler meyanında zikrediliyor; 832 senesi başlangıcında, (Teşrinievel 1428) *Karakoyunlu* Türkmen Prensi emir İskender ibn Karayusuf'un Sultaniyye'yi işgal ettiği ve Yusuf Hoca bin İlyas Hoca (Sultaniyye, Ebher, Kazvin ve Zen-Cân valisi) yi esir ettiği haberi, Herat'a vasil olmuştu. Şâh-Ruh kıtalarının müzafferiyetinden sonra Yusuf Hocanın esaretten avdet ettiği, yeniden vali nasbedildiği ve 1442 senesine kadar hayatta kaldığı hakkında Abd ur-Rezzâk'da hiç bir şey söylenmiyor. Ca'feri'ye göre, emirleri arasında Ebu Said İbn Fîrûzşâh ve Sa'âdet Hândşâh da sayılan Sultan Muhammed'in yanında Yusuf Hocanın oğulları da bulunuyordu; Prens (Sultan Muhammed), kendisinin iâşesi için, bir haylı tumân aldı. Sonra, Kum'a vasil oldu; Abd ur-Rezzâk'a göre, emir Fîrûzşâh, ihtimal Nişabur'dan itibaren, Bistam'a kadar kendisine refakat eder.

Sultan Muhammed, malûm olduğu üzere, Yezd'lı Şeref ud-Dîn Ali'ye teveccüh göstermişti; (bunu takip eden zamanlarda onun bu teveccühüne mukabele etmek fırsatını bulacaktır) 69). Kum'a muvasalatından sonra, Prens, kronikçiye, nasıl bir at, bir katır ve 5000 Kebekdinarı (takriben 1250 Mark) gönderdiği, Ca'feri'de teferruatıyla anlatılmıştır. Sonra Şeref ud-Dîn Ali bir tah-tirevan içinde Kum'a getirildi. İhtimal yine Yezd'den Prens Pâyende adlı karısı da getirildi; Sultan Muhammed, karısını Kâşân'dan karşıladı ve onu bahara kadar (1443) kaldığı Kum'a götürdü. Sultan Muhammed'in 1446 senesine kadarki faaliyeti, Abd ur-

67) Devletşâh, s. 351, satır 25.

68) Leningrad Üniversite kütüphanesi yazması, No. 157, varak 235b.

69) *Mir-Ali-Şir*, s. 110.

Rezzâk'dan ve diğer kroniklerden oldukça daha mufassal bir tarzda, şüphesiz 850 senesi seferinde (28 Nisan 1446) İsfahan'a yapılan sefere kadar her hangi bir tarih vermeksizin, tasvir ediyor. En mühim harp hadiselerinin-Sultan Muhammed tarafından Kâşân'ın fethi gibi-tarihi bile noksandır. Abd ur-Rezzâk (henüz 846 tarihinde = 1442-43) Sultan Muhammed'e karşı mahallî hükümdarlardan yalnız Hoca Hüseyin Hemedânî'nin serkeşlik gösterdiğini anlatıyor; lâkin, müteakiben, ancak 849(1445-46) senesinde geçen hadiseleri bildiriyor 70).

Ca'ferî'ye göre, Sultan Muhammed, 1443 senesinde evvela Keyûmers'e karşı yürümek istedi, fakat ondan itaat teminatıyla beraber hediyeler aldı. Diğer taraftan ise, babası makamında olan amcasını, kısa bir müddet evvel öldürüp, hâkimiyeti gasbetmiş olan Hoca Hüseyin Hemedânî, Sultan Muhammed'in huzuruna çıkmaktan imtina etti. Prensin gönderdiği elçiyi, Hemedân'da alakoydu; kendine nasihat etmek üzere gönderilmiş olan emir Sa'âdet'e de aynı muameleyi yaptı; bunları yaparken, bu sahanın en kuvvetli kalelerinden biri olan bilhassa *Gâvrûd* 71) kalesine güveniyordu. Fakat bu hususta yanılmıştı. Hemedân ordusu muharebe meydanında, Sultan Muhammed tarafından mağlup edildi; Hoca Hüseyin, Hemedân'a geri kaçtı; fakat kapılarını kapanmış buldu; *Gâvrûd* kalesine giden yol üzerinde takipcileri tarafından yakalandı; Hemedân'a götürüldü ve orada kan intikamını alma ayetine (*Kur'an* 2,173) istinaden, kendisinin öldürdüğü amcasının oğlu tarafından öldürüldü. Hemedân Seyyit'leri, hakimleri, Şeyhleri ve asilleri sedakatlerini göstermeğe şıtap ettiler; Nehâvend, Burûcerd ve Hurremâbâd ile beraber bütün Hemedân mıntakası muhariplik şöhretini, bir darbe ile bütün Azerbaycan'a, İraka, Farsa, Horasan'a ve Garbî Türkistan'a yaymış olan Sultan Muhammed'in eline geçti. Sultan Muhammed'in bu müstakil hareketinin Şâh-Ruh tarafından tamamen tasvip edilmediği hakkında, Ca'ferî bir şey ilâve etmiyor; Hoca Hüseyin'in hattı hareketi, kendisinin memnuniyetsizliğini mucip oldu ise, Herat nezdinde şikâyet'te bulunması gerektiği, Prense anlatıldı; Hoca Hüseyin'i dahi esir edildikten sonra, Herat'a

70) Leningrad Üniversite kütüphanesi yazması, No. 157, varak 258a ve 268b.

71) Bu kalenin vaziyetini, vazihan tanımak mümkün değildir; görünüşe göre, diğer menbalarda zikredilmemiştir.

göndermesi icabederdi. Büyük baba ile torun arasındaki münasebetlerin bulanması böyle başladı.

Ca'ferî'ye göre, Sultan Muhammed, Hemedân'da ancak iki üç gün kaldı ve Keyûmers'e karşı, Fîrûzkûh'a yürüdü. Harp harekâtı, dağlık sahalarda vuku buldu: Keyûmers, kaleyi muvaffakiyetle müdafaa ediyordu; Ca'ferî'nin ifadesine göre hüküm vermek icabederse, Sultan Muhammed tarafından bir kale dahi fethedildi. Lâhicân ovasında, Keyûmers, oğullarıyla birlikte kaleden bir çıkış yapmağa teşebbüs ettiği zaman mağlûbiyete duçar oldu: Oğullarından bazıları esir edildi; ölü itibariyle zayıtı takriben üçyüz kişiye balığ oldu. Bundan sonra, ordu Demâvend sahası istikame-tinde yürüyüşüne devam etti, bu suretle Sultaniyye'ye avdet edildi. Sultan Muhammed'in Keyûmers'le olan mücadelesinden, görünüşe göre, başka hiç bir menbada bahsedilmemektedir; Abdur-Rezzâk'ın eserinde, 1446 senesinde Sultan Muhammed'e karşı sefere çıktığı esnada Şâh-Ruh'un gösterdiği faaliyetten bahsedilirken, dolayısıyla bu sefere dair de bir kayıt vardır 72). Buna göre, Şâh-Ruh, Nişabur'dan Lâhicân'a, oradaki mahallî hükümdar Emir 73) Nasır Kiyâ'ya, Muhammed Sultan'ın emri ile kalelerden birine karşı teşebbüs edilen bir harekât esnasında Ahmet Moğul "Sultaniyye Emirlerine,, yaptığı yardımdan dolayı teşekkürlerini ifade etmek üzere, bir elçi göndermişti. Nasır Kiyâ, kendisinin ancak Reşt Emiri Muhammed ile uzlaşarak hareket ettiğini, ve bu teşekkürü kendisine iblâğa amade olduğunu bildirdi. Elçi bu cevapla Şâh-Ruh'un nezdine avdet etti. Bu esnada Şâh-Ruh, Semnan'a dadar nüfuz etmeğe muvaffak olmuş idi; şimdi ise, ordugâhında ikamet eden müverrih Abdur-Rezzâk'ı Reşt'e gönderdi. Herat'tan kulağına, Şâh-Ruh'un hastalığı ve pek yakında umulan ziyâ şâyiaları geldiği zaman, Sultan Muhammed kendisini bütün Garbî İrânı tahtı itaate alabilmek ümidine kaptırmıştı. Abdur-Rezzâk'a 74) göre, valileri halka zulum yaptıkları ve zenginleri yağma ettikleri için,

72) Leningrad Üniversite kütüphanesi yazması, No. 157, varak 270a.

73) E. Zambauer *Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'Histoire de l'Islam*, Hannover 1937., sa: 139.

74) Leningrad Üniversite kütüphanesi yazması, No. 157, varak 269a.

tan Muhammed'e, sadece Sultaniyye ve Kazvin'i tevcih ettiğini ilân etti; Irakı Acemin mütebaki sahalarının işlerine müdahale etmekten menedildi. Bu sebepten Prensten geri kalan mıntakaları almak üzere Prensın varidatı, masarifatına tekabül etmiyordu 75). Şâh-Ruh, Sul-Buharalı Hoca Şems ud-Dîn Muhammed gönderildi 76). Buna mukabil Ca'ferî bütün kudret, büyük babasının arzu ve iradesini hiç nazarı itibara almayan Sultan Muhammed'in elinde bulunduğu için, şüphesiz halli tamamen imkânsız olan bu meseleye Hoca'nın tavzifinden, hiç bahsetmiyor. Genç Prensın parlayan yıldızının bütün nazarları üzerine ne kadar fazla çektiğini, ancak Ca'ferî'nin mufassalan bahsettiği Isfahan hadiseleri vazihan gösterir.

Isfahan'ın divanının bazı ricali (Hoca) uzun zamandanberi Herat'ta bulunuyorlardı; memleketlerine bırakılmaları için, vezir Hâf'lı Giyâs ud-Dîn Pîr Ahmed'in önünde, Isfahan'dan, ehemmiyetli bir meblâğ toplamağı, imza ile teahhüt etti. Para toplama vazifesi bil-hassa Emir Muhammed Kûzî'ye havale edildi.

Fakat Isfahan'a avdet ettikten sonra, Hoca'lar halisane niyetle para toplamanın mevzubahs olamayacağı kanaatine vardılar, aralarında müzakerelerde bulunduktan sonra Sultan Muhammed'e haber göndermeğe, hallerinin ümitsizliğini arzetmeğe karar verdiler. Avdetinde, elçi beraberinde, Prens tarafından verilmiş hılatlar ve teşvik edici mektuplar getirdi. Mektuplarında onlara, kendisi yakinen bir ordu ile Isfahan'a muvasalat edeceğini derhal söz verdikten sonra, heyecanlanmamalarını tavsiye ediyordu.

Isfahan o zaman, her hangi bir Timuriler Prensının tabi prensliğini (Teilfürstentum) teşkil etmiyor, bilâkis Isfahandaki Subaşı evvelâ kardeşi Hândşâh, daha sonra (onun ölümünden sonra) yine kardeşi Mahmut Şâh olan Başemir (emirülümera) Fîrûzşâh'ın (kendisi 846 (1444-45) de öldü) idaresinde bulunuyordu. Bu sırada Mahmut Şâh ağırca hastalandı; bunun üzerine, Sultan Muhammed'in

75) Bu tafsilât, Hândemîr'in *Habib us-Siyer*'inde (Tahran taş basması, 1271-1855, III., sa. 204) vardır.

ودست تصرف بیجہات جمعی از اہل تمول دراز فرمود

76) Bütün bu tafsilât dahi, *Habib us-Siyer*'da vardır. Abd ur-Rezzâk, aynı hadiseleri, 857 senesinde vukû bulduğunu söylüyor, (Leningrad Üniversite kütüphanesi No. 157, varak 260b), halbuki yukarıda da gördüğümüz gibi, bunda, Hemedân hadiseleri, 849 senesinde vukubulmuş bildiriliyor.

maiyetindeki Hândşâh'ın bir oğlu olan emir Sa'adet, Isfahan'a hasta amcasının nezdine gitti. Bundan biraz sonra, Mahmut Şâh öldü. Böylece Prense tabi bir şahsiyetin, Isfahan Subaşı (*dârûgâ*) sı olmasından, Sultan Muhammed'in taraftarları pek memnun oldu 77). Yalnız, Sa'adet Şâh-Ruh'a haber gönderdi ve kendisinin Isfahan emirliğini tasvip etmesini rica etti. Bu rica filen isaf edildi. Fakat buna Prensler pek gücenmişti; ihtimal bu hal, Prens Sultan Muhammed'in, Isfahan'a karşı, Sefer 850 (28 Nisan 1446) da yaptığı seferi tâcil etmesine yardım etti. Emir Sa'adet, Prens yaklaşmış haberini alınca, ailesi ile birlikte Isfahandan kaçtı; yanında Isfahan'da yerleşmiş olan Emir Ali Gulbârt de bulunuyordu.

Sultan Muhammed, mukavemete tesadüf etmeksizin, Isfahan'ı işgal etti ve *Nakş-i Cihân* 78) kalesinde tahta cülûs etti. Firâriileri takip etmek üzere, bir askerî kıta gönderdi; Ali Gulbârî öldürüldü, Sa'adet yakalanarak, Isfahan'a geri getirildi ve hapsedildi. Her türlü para ödeme mükellefiyeti, resmî bir beyanname ile Keenlem-yekûn ilân edildi; hiç bir kimse, diğer birinden bir dinar dahi istemiyecekti. Muhtelif şehirlerden Sultan Muhammed'e itaat etmeleri talebedildi; böyle bir mektup (*épitre=istimâlet-nâme*) Yezd'de, Minberden okundu; halk, muvafakat ettiklerini bildirdi ve Yezd Subaşısı (Emir Celâl ud - Dîn Çakmak'ın oğlu emir Şems ud-Dîn Muhammed) hediyelerle Isfahan'a hareket etti. Bundan mada, Eberkûh, Kermân ve Erdistan, onun hakimiyetini ilân ettiler. Isfahan'da, sâbık tahsildar Muhammed Kûzî, firar etmesinden şüphelenildiği için nezaret altına alındı; Emir Sa'adet'in, mahpusluğu devam ediyordu. İki Türkmen Prensi, yani "Karakoyunlu,, Karayusuf'un iki oğlu olan Sultan Muhammed ile Emir Kasım, Sultan Muhammed nezdine, Isfahana geldiler. Lâyık oldukları şerefle kabul edildiler.

Bu esnada, Şâh-Ruh toplanan vergileri getirmek üzere, *Yasâvul Şâh* Mahmud'u İran'a gönderdi; Şah Mahmud hemen mukabil tedbirler alınmıyacak olursa, Sultan Muhammed'in yalnız bütün Irak'ı

77) Abd ur-Rezzâk'a göre (varak 269a) şöyle :

وامیر سعادت خواند شاه بنده ودولتخواه است

78) Müteakip zamanlarda, N a k ş - i C i h â n, Isfahan'ın esaslı bir mahalli mahiyetini aldı (bugün Meydân-ı Şâh). Timur (ZN, I. 621 ve Timuriler tarihinde N a k ş - i C i h â n tabirinin, tabiatıyla, başka bir mana ve ehemmiyeti vardır.

(Acem Irakı) değil, aynı zamanda bütün Horasan'ı fethedeceği kanaatine vardı. Yasâvul, Herat'a bu haberlerle döndü. Bundan bir az sonra, Şâh-Ruh'u, meşrû hakimiyeti tekrar tesis etmek üzere tedbirler aldığı Irak'da görüyoruz ki görünüşe göre işler fevkalâde güçlükler çıkmadan yürüyor ve Sultan Muhammed'in kıtalarının muvaffak olamadığı yerlerde, Şâh-Ruh'un gönderdiği nâmeler (*épitre*) muvaffak oluyordu. Yezd'e Subaşı olarak, emir Çakmak, Eberkûh'a Subaşı Tarhan avdet ettiler; her ikisi de eski nizamı tesis ettiler; hatta *Yasâvul* Şâh Mahmud, Şiraz'a gitti.

İsyanı bastırmak üzere, Herat'ta büyük bir ordu toplandı. Sefer tertibi hususunda en çok, büyük Prenses Gevher Şâd ısrar ediyordu; onun fikrine göre, Prens Sultan Muhammed öyle cezalandırılсын ki, akibeti, diğerlerine bir ihtar olsun. Böyle bir hattı hareket ittihazını, Devletşâh da büyük Prenses'e atfediyor. Onun tasvirine göre, Şâh-Ruh, Irak'ı bu torununa (Muhammed Sultan'a) terk etmeğe daha fazla mütemayildir. Hükümdarlık hanedanının şerefini vikaye maksadiyle, seferin " Kara-Koyunlu „ Karayusuf'un oğlu İsfendiyar'a yani Bağdad'a müteveccih olduğu şayiası yayıldı 79). C a' f e r' i' ye göre Azerbaycan seferindekinden (1434) iki misli fazla asker cemedildi. Ordunun ileri yürüyüşü, Şâh-Ruh'un hastalanması yüzünden, daha başlangıçta güçleşti ve tehir edildi. Hareketin tam tarihi verilmemiştir. Daha Pul-i Sâlâr mevkiinde (Hert-rûd'un geçildiği yerde), hükümdarın hastalığı kendini iyice belli etti. Bûşeng'de, Şâh-Ruh biraz düzelineye kadar, iki üç gün kaldı. İleri yürüyüş, Câm ve Semnân üzerinden Rey istikametinde vuku buluyordu; öncü kıtasının başında, Emir Nizam ud-Dîn ibn Firûzşâh, Eb'ül-Gazi Gönültaş ibn Alfke Gönültaş ve Sultan-şâh *Barlas* bulunuyordu; Abd ur-Rezzâk 80) de aynı emirlerden başka birde Sultan Bayâzıt *Barlas* zikrediliyor. Öncü kıtası " 30.000 süvari „ den ibaretti.

Bu esnada, yaya kıtalarının ve "30.000 81) süvariden,, mürekkep bir ordunun başında bulunan Sultan Muhammed, Şirâz'ı muhasara etti. Buna sebep olarak da, Sultan Muhammed'in, her taraftan hediyeler aldığı halde, yalnız bu hareketiyle kafa tuttuğunu gösteren

79) Devletşâh, (Browne tabı) sa. 406.

80) Leningrad Ünivesite kütüphanesi yazması, No. 157, varak 270a.

81) 30.000 sayısı o kadar çok tekrür ediyor ki, vakıalara tekabül etmeyen sabit bir miktar olarak kabul etmek lazımdır.

Şîrâz'dan almayı gösteriliyor. Üstelik, Prens, Şîrâz'ı itaat altına alacak olursa, bütün imparatorluğun tahtı hâkimiyetine gireceğini söylemişti. Şîrâz seferi Sultan Muhammed'in daha önceki seferlerinden- bu teşebbüsün, hânedanının diğer bir azasına ait olan bir sahayı fethetmeyi ifade etmesi itibariyle-farklı idi. Şâh-Ruh'un Abdul'lâh ibn İbrahim Sultan adında 19. Mart 1433 de 82) doğmuş olan diğer bir torunu ve Sultan Muhammed'in yeğeni, 1435 denberi, Fars hükümdarı telâkki ediliyordu; bu prensin küçüklüğü yüzünden Şeyh Muhibb ud-Dîn Eb'ül Hayr, naip tayin edilmişti 83). Abdur-Rezzâk, Fars işlerinden 845 (1441-42) senesinde bahsediyor 84). Şeyh, bu eyalette zalimane saltanat sürüyor ve halkın kanını emiyordu; Prens, varidattan bir dinar bile almıyordu. Şâh-Ruh, bundan haberdar olunca, Şeyh'i azletti ve yerine emir Sıdî'yi nasbetti. Yalnız bu adam zalimlikte bir kıl boyu aşağı değildi; ölümünden sonra yerine, Hoca Mu'izz ud-Dîn Melik Semnânî nasbedildi. Hoca Ebu'l-Hayr, Hoca Mu'izz ud-Dîn'in teveccühünü kazanmak yolunu buldu, ve hattâ onun sayesinde, rapor vermek üzere, Herat'a çağrılmağa muvaffak oldu. Şeyh, orada hediyelerle nüfuzlu saray mensuplarını kendi tarafına çekti; Şâh-Ruh'a Fars'ta Şeyh'in bulunmasının zarurî olduğu hükümdarlık hanedanının Bağdat sahası hududuna kadar Hûzistan'daki kudretinin ancak güçlkle muhafaza edileceği ve Fars'ın vergi verme kudretinin bir senede 1100 (3,3 milyon mark) Tumân'a kadar yükseleceği şeklinde tasvir edildi. Bunun üzerine Şeyh, Fars'a, tekrar vali olarak gönderildi; diğer taraftan Hoca Melik, divanın (Vilâyet idaresi divanının) başında bırakıldı. 847 (1443-44) senesinde, Hoca'nın ölümünden bahsediliyor; şimdi, bütün idare Şeyh'in eline geçti; Herât "Alî divanından,, Fars'a gönderilen evrakta Prens Abd'ullâh ile Şeyh Ebü'l Hayr'ın adından başka kimse'nin adı zikredilmiyor 85).1446 senesinde, Şeyh, yeniden teveccüh-ten düştü; Irak'a karşı sefere çıkmadan önce, Şâh-Ruh, onu Herat'a getirtti ve tevkif etti 86). Ca'ferî'nin verdiği malûmatta, Şeyh'in adı Şîrâz şehri müdâffleri arasında geçmiyor; bundan, onun Herat'a

82) W. Barthold *Uluğ bey ve zamanı*, sa. 192 (Almanca)

83) Leningrad kütüphanesi yazması, No. 157, varak 245b.

84) Aynı eser, varak 255b ve dv.

85) Aynı eser, varak, 260b.

86) Aynı eser, varak, 274b.

dâvet edilmesinin, Sultan Muhammed'in Şîrâz'a karşı sefer açmasından önce vukubulduğu istintac edilebilir.

Buna mukabil, Emir Şems ud-Dîn b. Çakmak henüz Isfahan'da bulunuyordu. Buradan, kaçmak teşebbüsünde, - ihtimal Yezd'e babasının yanına - bulundu; fakat yetişildi; yanında bulunan emir Ebû Said öldürüldü; kendisi ise tekrar Isfahan'a getirildi ve orada tevkif edildi. Sultan Muhammed, Mâyin üzerinden şu meşhur "Yaz yolu ile,, Şîrâz'a 87) karşı seferine teşebbüs etti. Yezdihâşt'de, Subaşı kendisine hediyelerle beraber, kalenin anahtarlarını takdim etti. Buna mukabil, Mâyin'de kıtalar, yağma emrini aldıkları için, halk mukavemet gösterdi. Bundan sonra, Hamdu'llâh Kazvîni'nin *marshroute*'ünden öğrendiğimize göre, Şîrâz'dan topu topu 5 fersah uzak bulunan Gurg adında bir köy zikrolunuyor; bundan daha ötede, Şîrâz kıtasının uçları ile karşılaşmanın vukubulduğu Ribât Şükrü'llâh bulunuyordu. Şîrâz'da sevk ve idareyi ellerinde bulduran emirlerden Ebu Sa'îd ibn Muhammed Derviş,, Hudây-Kuli, Ebû Sa'îd Gönültaş zikrediliyor. Bu emirler, Sultan Muhammed'in seferinden haberdar olunca, şehir duvarları arkasında, sefere çıkacağı hakkında daimî şayialar (ki görünüşe göre Sultan Muhammed bu seferin yapılacağına asla inanmıyordu) dolaştığı içiu Şâh-Ruh sayesinde muhasarasının refi ümidi ile müdafaaya karar verdiler. Binaenaleyh, başında Ebû Sa'îd Gönültaş'ın bulunduğu takriben "3000 suvari", den mürekkep bir öncü kıt'ası (*Karavul*) Prens in ordusuna karşı çıktı. Gönültaş, maiyetiyle birlikte esir edildi. Muhacimler, bundan sonra Ruknî veyahut Ruknâbâd ırmağı üzerinden ilerlediler ve şehrin kapıları önünde birleşen muhtelif yolları tuttular. Bizzat Prens Sultan Muhammed Allâh-Ekber kasabasından geçen yolu tutmuştu.

Isfahanlı mücahitler, Prense, taarruza geçmesini tavsiye ettiler, fakat Prens, onlara, bu tarzda hareket edilecek olursa, henüz "Saltanat ağacında bir tomurcuk,, olan küçük Prens Abdu'llâh'ın hayatının tehlikeye gireceğini ve emirlerinin kısa görüşlükleri yüzünden takip ettikleri hattı harekette suçsuz olduğu cevabını verdi. Bundan mada, birçok kan dökülecek ve sayısız mal imha edile-

87) Bu tabir, Hamd-ullah Kazvîni'de de geçmektedir. (G. l e S t r a n g e *The geographical part of the Nuzhat-al qulûb composed by Hamd-allah Mustawfi of Qazwin-Gibb memorial Series cilt XXIII., 1,1915, sa. 185*): طريق الصفيه veyahut راه تايستانى

cekti; bizzat müdafiler, teslim mecbur oluncaya kadar beklemek daha doğru olacaktı. Şehir surlarından bağırın ve davul çalan Şîrâzlıların teşvik edici hattı hareketlerine rağmen, muhasırlar, çekingelik gösterdiler. Bu münasebetle Sultan Muhammed'in ordusunda büyük miktarda Çağatay, Kürd ve Şûlistan'lı bulunduğu zikrediliyor; fakat Kürd ve Şûlistan'lı şehrin müdafileri arasında da vardı.

Bu tasvire, Ca'ferî'nin kroniğinde, Şâh-Ruh'un seferi kıtalarının, Şîrâz'a 88) giderken yarı yolda (belki Isfahan'dan hesap edildiği taktirde) bulunan Kendimân (?) mahalline muvasalatı, Sultan Muhammed'in Kürdistan'a ilticası ve-Seyyid olmalarına rağmen-Sâve yakınlarında taraftarlarının katli hakkındaki haberi ilâve etmek lazımdı. Abdur-Rezzâk, son zikredilen hâdise hakkında bir tarih dahi veriyor: 850 senesi Ramazan ortası-Kânunuevvel 1446 başlangıcı. Ca'ferî'nin, Sultan Muhammed'in Isfahan'a seferi hakkında verdiği (1446 Nisan sonu veya Mayıs başlangıcı) tarihle bu tarih karşılaştırıldığı zaman, Sultan Muhammed tarafından Isfahan'ın zaptından Şîrâz muhasarasının ve Kürdistan'daki muharebenin başlangıcına kadar, 6 aydan daha az bir müddet geçmiş olduğu meydana çıkar 89). Devletşâh'da, öldürülen üç Seyyidin isimleri geçmektedir; halbuki aynı şahsiyetler, Ca'ferî'de, nüfuzlarını, Sultan Muhammed'in meşruiyeti için sarfetmiş olan şu Isfahanlılar arasında zikrediliyor. Bunların Sultan Muhammed'e olan merbutiyetleri vakıası, Ca'ferî'nin tarihî eseri sayesinde eskisinden daha vazih anlaşılır bir mahiyet alıyor. Umumiyetle bu eser, Hanedânın emrindeki ordu ve hazine gibi büyük imkânlarla tezat teşkil eder görünen Timuriler İmparatorluğunun siyasi inkırazı sebeplerinin aydınlanmasına, şüphesiz pek çok yardım ediyor. İmparatorluk, Şâh-Ruh zamanında, kritik anlarda düşmanlarına öldürücü darbeler indirmek için, henüz kâfi derecede kudrete sahip bulunuyordu; yalnız, bu imparatorluk, memlekette buhranları imkânsız bir hale sokacak veyahut bu buhranları önleyecek olan her hangi basit bir

88) Leningrad Üniversite kütüphanesi No. 157, varak 270a: نیمی راه شیراز Hamd-ullâh Kazvîni'ye göre, Isfahan'dan Yezdihâşt'a 26, Yezdihâşt'dan Şîrâz'a 44 *fersah* idi. Bu sebepten کندمان Yezdihâşt'dan daha cenupta bulunuyordu. yaz yolu mu, yoksa kış yolu mu mevzubahs olduğu gayri malûm kalıyor. İyi bilinen *Marchrout*'larda کندمان adı yoktur.

89) Devletşâh (Browne tabı) s. 339, satır 17.

nizamı muhafaza etmeğe artık muktedir değildi. Siyasî istikrarsızlığa, -karısı Gevher Şâd'a ve başlıca ricaline nisbetle,- hükûmdarın ehemmiyetsiz şahsiyeti de yardım etmiştir.

Şeyh Muşa'şa'nın tarîhi hakkında

Sultan Muhammed hadisesinin müncer olduğu buhran, tabiatile Şâh-Ruh'un saltanatı esnasında vukua gelen biricik hadise değildi. Takriben aynı zamanlarda daha doğrusu, biraz önce, Hûzistan'da, en eski menba olmak itibariyle Ca'ferî'nin bildirdiği dinî bir hareket husule gelmişti 90). Şayanı dikkattir ki bu hareket, muahharan, Şâh-Ruh'un kıtaları tarafından değil, bilâkis Bağdat Türkmen Prensi komşusunun askerleri tarafından bastırıldı.

Mevzubahs olan dinî hareket, bilhassa 845(1441-42) senesinde kendisini açığa vurdu; başında, kendini Seyyid, Halife ve mehdi-nin mübeşşiri gösteren Muşa'şa' 91) adında bir kimse bulunuyordu. " Kehânet İlmünde „ Astrolojide ve her türlü sihir sanatlarında vukuf sahibi idi, birçok seyahatlerde bulunmuş ve muhtelif dillerde birçok risâleler telif etmişti; fazla olarak, birinci derecede bir şif idi. Ca'ferî, içinde bütün memnuatın mübah olduğu izah edilen risalelerinden birini okumuştur. Horasan'a ve Irak'a yaptığı bir seyahattan sonra, bir müddet Şûstar'da yaşamıştı; buradan Cezâir'e 92) gitti ve orada Şif Peygamberi olarak geçindi. Ekseriyet itibariyle şif olan Cezâir halkı, ona iltihak etti; kendisini, pek az sonra meydana çıkacağını bildirdiği İmam Mehdinin mübeşşiri gösterdi. Az müddet zarfında etrafına birçok alçaklar (Gesindel), hırsızlar, ve dolandırıcılar güruhu topladı. Bu güruhla, eskiden

90) W. Caskel'in *Ein Mahdt des 15. Jahrhunderts. Saijid Muhammed ibn Falâh und seine Nachkommen (Islamica III., Leipzig 1931,48-93)* adlı makalesine bak. Bu makale, bazı yerlerinde, zımnen, Caskel'e göre düzeltilmiş bu karşımızdaki yazı ile karşılaştırılmalıdır. Onun, *Die Wâl'is von Huwêzeh (Islamica VI. 1934 s. 415-34)* adlı makalesine de bak.

91) «İnce, şeffâf, parlak» manasına gelen arapça bir sıfattır. (Şu halde bir ismi has olmaktan ziyade, bu tarikat şefinin bir lâkabıdır).

92) Şuştar'ın garbinde (veya cenubi garbisinde) ve Huveyze'nin şarkında (veyahut Şimali şarkisinde) kâin bir mahalle böyle dendiği (kelime be kelîme = «adalar» manasınadır) Arapça metinden anlaşılıyor. Cezâir adı, Abd ur-Rezzâk da (Leningrad Üniversite kütüphanesi yazması, No. 157, varak 256a) Huveyze ve Şuştar ile beraber zikrediliyor. Görünüşe göre bu isim, coğrafi edebiyatta hiç verilmemiştir. Caskel'e (yukarıda zikredilen makale: s. 57) göre, aşağı Dicle'deki bataklardan meydana çıkan bir ada mevzubahistir.

beri bu sahada yerleşmiş olan *Seher ibn Uleyyân* 93) hükümdâr hanedanını bertaraf etti ve insanları, Mehdiye itaate davet ederek müslüman halkı soydu ve öldürdü. Tarafdarlarının sayısı, nihayet ekserisi şu malûm *fidâî* yani böyle bir mutaassıbın elinde körü körüne âlet olanlardan ibaret olan 10.000 kişiye vardı. Cezâ'ir'de bulunan Şeyhlerin ve Seyyitlerin ekserisini öldürttü; Hûzistan'ın birçok yerlerini soydurdu, halkı soydurdu ve esir etti; memedeki çocuklar bile esirgenmedi. " Filozofların ve İsmailîlerin vaz ettikleri esaslara göre „ hareket ediyor ve insanla kadın arasındaki bütün maniaları ortadan kaldırıyor.

Şîrâz'dan kendisine karşı " Büyük Şeyhülislâm Nâsır ud-Dîn Ebu'l-Hayr Cezerî " askerî kuvvetle yürüyünce, Cezâ'ir'den Huveyzey'e gitti. Fakat Muşa'sa', ordusu ölümü istihkar eden *fidâî*'lerden mürekkep olduğu için, Şîrâzlılar ricata mecbur oldular. Muşa'sa', Huveyze'nin muhasarasını düşünürken Şeyh Ebu'l-Hayr'da Şûstar'a geçti. Bu muhasara uzadı. O zaman, bu sahanın Şeyhleri, yardım için Türkmen Prensi Isfand 94) bin Kara Yusuf'a müracaat ettiler. Çetin, her iki taraftan da büyük zayiata mal olan mücadeleden sonra Türkmenler galip geldiler. Muşa'sa' ve tarafdarları Cezâ'ir'e kaçdı. Fakat Huveyze halkı, kurtarıcılarına, büyük miktarda para ödemeğe mecbur oldular; Türkmenler, şehri o kadar fazla yağma ettiler ki, onlar gittikten sonra birçok kimselerin öldüğü bir kıtlık baş gösterdi. Kıtlık, Cezâ'irde o kadar büyük idi ki hayatta hemen hemen kimse kalmadı.

Huveyze'nin yağmasından sonra, Isfand, "Şâhâne tahtın eşîğine,, Herat'a hediyeler gönderdi ve Timûriler saltanatının sahası dahilinde muharebe faaliyetinde bulunmak cesaretini gösterdiği için affını rica etti; maksadının ise, Şâh-Ruh'un düşmanı Muşa'sa'ı bertaraf etmeğe münhasır olduğunu, isyankâr arzular beslemediğini

93) Bak: *Islamica*, III. 57.

94) Devletşâh'da (Browne tabı, s. 406, satır 18) İsfendiyâr; *Mir Islama* (Senpetersburg, 1912, s. 367, Weil'a göre) de İspahân; Ej (Almanca) da (II' 794) Espân şeklinde. Orada, Bağdat'da 12 sene saltanat sürdüğü ve 848-1444 de öldüğü de bildiriliyor. Bundan mada *E. Z a m b a u e r* (*Manuel*, s. 257) *b. Aspan* şeklindedir. Burada, kendisinin Irak'da, kardeşi Muhammed'in halefi olarak 837 den 848 e kadar saltanat sürdüğü bildiriliyor (metindeki 6,7 rakamlarının yerlerinin değiştirilmesi lazımdır). Devletşâh'ın eserinden, İsfend'in daha 850 de hayatta olduğu istintae edilebilir.

ve istikbalde de mutî davranacağını bir elçi tarafından takdim edilen bir raporla bildirdi. Hoşnutlukla kabul edildi, bizzat elçi hürmetle bırakıldı. İsfand, bir hıl'at ile dostâne bir ferman aldı.

Muşa'sa'ın isyanı, İranda baş gösteren diğer birçok şif hareketleri gibi aynı hususiyetleri taşıyordu. Din maskesi altında fakirler, servet sahiplerine karşı isyan ediyorlardı; zenginler, arkasından bu yardımı pek pahalı ödemeleri icap etmesine rağmen, böyle hallerde, bulabilecekleri her yere, yardım için müracaat ediyorlardı 95).

N O T

Barthold'uu makalesinin 23-42 sayfeleri, Ca'feri'ye ait kro-niğin 330 a dan 338 b'ye kadar olan son varaklarının metnini teşkil ediyor. Bu metnin, burada yeniden neşri, Barthold, muhteviyatını Almancaya naklettiğimiz bu makalesinde çok etraflı bir şekilde aksettirdiği için, bizce lüzumsuz görülmüştür.

95) *Barthold'* un bu izahı, bence daha derin sebeplerin bulunması icabeden tarihî vak'aya tevafuk edemez.

BİBLİYOGRAFYA

Mogolların gizli tarihi, S. A. KOZİN, Sokrovennoye Skazaniye, (Yuan-çao Bi-şi, I) Moskova-Leningrad, 941-619 s,

Geçen sene Sovyet İlimler Akademisinin Şarkiyat Enstitüsü tarafından neşredilen mühim kitaplardan biri S. A. Kozin'in *Mogolların gizli Tarihi* = *Yüan-çao Bi-şi* üzerinde çalışarak hazırladığı eserin birinci cildir.

619 sayfa tutan bu birinci ciltte « Mogolların gizli tarihi » nin nushalarına ve bunlar üzerinde bu güne kadar yapılan tetkiklere dair malûmat, Mogolca metnin Rusca tercümesi, Çin-Mogol yazısıyla metnin ve *Altan topçu*'nun bu metne müvazi parçalarının Latin harfleriyle transkripsiyonu, eserin Uygur harfleriyle yazılmış asıl nushasının bulunduğu farzedilerek yapılan transkripsiyonu girmiştir. Eserin sonuna lûgatçe (Index verborum) de ilâve edilmiştir.

Müellifin izahına göre bu eser üç cilt olacaktır; birinci cilt on dört yıllık uzun bir mesainin mahsulüdür. S. A. Kozin, ilk önce *Yüan-çao bi-şi* nin bu güne kadar neşir ve tercüme edilmiyen manzum parçalarını neşretmek maksadıyla işe başlamış ise de bu güne kadar yapılan transkripsiyon ve tercümelerin kanaat verici olmadığını görerek bu eseri textoloji, filoloji, morfoloji, sintaks ve tarih bakımlarından inceliyerek temamiyle neşrini üzerine almıştır.

Kozin'in mesaisinin Mogoliyat bakımından olan ilmi kıymeti hakkında söz söylemek salahiyyetini haiz olmadı-

gımızdan bu sahanın en ileri gelen mütehassıslarından profesör N. Poppenin bu esere yazdığı mukaddemeden şu sözleri nakletmekle iktifa ediyoruz:

« Kozin'in mesaisi Mogoliyat tarihinde gerek kemiyeti ve gerek keyfiyeti bakımından istisnaî bir hâdisedir. Mevzuunda etraflı ve derin bilgisini göstermiştir. Tam cesaretle diyebiliriz ki bugün bu işi hiç kimse S. A. Kozin kadar muvaffakiyetle başaramazdı,...»

Yüan-çao bi-şi 1860 senelerinde Rus sinoloğu rahip (*Kafarov*) *Palladius* tarafından Pekin sarayı kütüphanesinde keşfolundu. Bu nusha, Mogol dilinde Uygur harfleriyle 1240 da yazılmış olan *Mongolun Niuça Topçan* (Mogolların Gizli Tarihi) adlı eserin Mogolları Çinden koğan ilk sülâlenin birinci hükümdarı Hun-Wu (1368-1398) zamanında yapılan Çince tercümesi olduğu malûm oldu.

Eserin kâşifi *Palladius* bu Çince nushasının metnini Ruscaya tercüme ederek « Pekin'deki Rus Ruhaneleri heyeti âzalarının mesailerini » külliyyatının IV inci cildinde (1866) neşretti. *Palladius* un verdiği malûmata göre, bu esere dair ilk malûmat *Ming* sülâlesinin tarihinde 1382 de zikrolunuyor. Mogol sülâlesinin resmî tarihi olan *Yüan-şide* bu eserden istifade edilememiştir. Çünkü bu eser Mogolların Gizli Tarihi idi (s. 1-2).

1872 de yine *Palladius* tarafından bu eserin ikinci nushası Han-lin-luan sarayında bulundu. Bu nusha üç metin ihtiva ediyordu: 1 - Çin hiyeroglifiyle

yazılı Mogolca metin, 2 - Mogolca metnin her kelimesinin altına yazmak suretiyle Çince tercümesi ve 3 - Mogolca metnin Çinceye müstakil tercümesi.

Yüan-çao bi-şi Şark ve Garp âlimlerini aşağı yukarı 80 senedenberi meşgul etmekte olmasına rağmen tam metin ve tercümesi neşredilememiştir. ¹ Bu işi ciddi olarak ele alan Sinolog ve Mongolist Erich Haenisch oldu. Bu zat 1937 de Çin hiyeroglifleriyle yazılı Mogolca metnin transkripsiyonunu, 1939 da lügatçesini (Worterbuch) neşretmişti ². Nihayet 1941 de Almanca tercümesini de verdi. Böylece E. Haenisch ile S. A. Kozin « Mogolların Gizli Tarihi » nin Almanca ve Rusca tercümelerini aynı senede neşretmiş oldular.

Orta Asya ve Mogol tarihiyle uğraşanlar bu güne kadar yalnız Palladius'un tercümesinden faydalanıyorlardı. Kozin ve E. Haenisch'in tercümeleriyle Palladius'un Çince metinden yaptığı tercüme karşılaştırılırsa Çince tercümenin (yahut Palladius tercümesinin) ne kadar eksik ve hatalı olduğu görülür.

Yüan-çao bi-şi'nin bu mükemmel tercümeleri ve şerhleri Reşidüddin'in « Camiüttevarih » indeki Türk ve Mogol tarihine ve an'anelerine ait malûmatın

1 A. M. Pozdneyev bu eserin Rus harfleriyle transkripsiyonunu, Rusca'ya tercümesini ve "ihya edilmiş. Mogolca metnin "Paleografikçeşkego teksta yuan çao bişi Transkriptiya, ediyle 1882 de Litograf usulüyle taba başlamış ve 112 sahifesini çıkarmıştır. Son tetkikler göstermiştir ki Pozdneyev'in bu eserinin en mühim kısmını Palladius'un hazırlayıp bıraktığı evrak teşkil etmiştir. (B. Vladimirtsov. Mogol içtimai teşkilâtı, s. 7 not).

2 E. Haenisch'in I ve II inci kitapları hakkında BK: A. Temir. "Mogolların gizli tarihi. ("Türkiyat mecmuası, 1942, cilt VII-VIII, s. 349-350).

neşri ve izahı için de yardım edeceğinde şüphe yoktur. Çünkü bu « Mogolların gizli tarihi » Reşidüddin tarafından istifade edilen kaynakların en mühimi olduğunda şüphe yoktur.

Malûmdur ki Reşidüddin Türk ve Mogollara dair verdiği malûmatı, hazinede saklanan *Altan Debter* den aldığı kaydetmiştir (درکتب تاریخ که درحزانه موجود است وامراء بزرگ اورا نگاه داشته و آرا التان دبتر میکوشد)

Kozin'in tetkikleri neticesinde anlaşılmıştır ki Mogolistan'da sülâlelerin menşesine ve şecerelerine dair *Altan Debter*, *Altan topcı* veyahut *Köke Debter* adıyla yazılı veya şifahi rivayetler ve menkıbeler mevcuttu. Bu *Debter*'lerin *Altan* veya *Köke* (Gök) ile vasıflandırılması Türk şamanizminin «ebedî gök tanrı, altun yüzlü anamız yersu Ötüken » akidesinden mülhemdir. Millî şamanizmin sukutundan ve lâmayızmin nüfuzundan sonra Mogolistan'da «Gök» yerine *Şara* (Sarı) ve *Çağan* (Beyaz) renkleri sembolik renkler oluyor. Eski Mogolcada Altan (yani altun) rengi « Al » rengini ifade eden sembolik millî renk olmuş olsa gerekdir. Kozin'in fikri de bu merkezdedir (S. 30).

« Mogolların gizli tarihi » nin metinlerinden anlaşıldığına göre [Kozin S. 160; E. Haenisch, S. 97, § 203] «Koko Debter», aynı zamanda asilzadelerin hizmetleri, şecereleri ve mahkeme kararları kaydedilen sicil defterine de denilmiştir.

« Mogolların Gizli Tarihi » adıyla maruf olan bu eserin münderecatına gelince - birinci bap Cengiz Hanın şecerelerini söyler ve şöyle başlar: «Cengiz Han'ın ceddî âlâsı yüksek Tanrının [Semanın] iradesiyle doğmuş Börtecino [Bozkurd] idi. Onun karısı

Hoay Maral [Beyaz Geyik] idi. Bunlar *Tengis* gölünü geçerek Onon ırmağına geldiler ve Burhan Haldun dağında göçüp kondular. Onlardan bir oğul doğdu, Batacihan. Bunun oğlu Tamaça, bunun oğlu Horicar Mergan, Horicar'ın oğlu Auçam-boro'ul, bunun oğlu Sali-Haçau bunun oğlu Yeke Nidun, bunun oğlu Simsoçi, bunun oğlu Harçu.

Harçu'nun oğlu Borjigiday Mergan'ın karısı Mongaljin hoa idi. Borjigiday Mergan'ın oğlu Torgoljin Boyan'ın karısı Borohçin hoa idi. Suyalbi-Borolday adlı hizmetçisi, Bayur ve Boro adlı iki atı vardı. Torgoljin'in iki oğlu vardı: Duwa Sohor, Dobun Mergan.

Duwa Sohor'un alnında tek bir gözü vardı. Bu tek göziyle o üç göç yerden [üç günlük yerden] görürdü.

Bir gün Duwa küçük kardeşi Dubun Boyon ile Burhan Haldun dağına çıktı. Duwa Sohor Burhan Haldun'un tepesinden bakarak Tengelik ırmağı sahili boyunca bir kalabalık göç gördü ve dedi : « Bu göçün ortasındaki araba çadırda bir güzel kız var »...

Bu kız Alangoa idi. Duwa Sohor bu kızı kardeşi Dubun Mergan'a alıyor.

Bu destanî tarih bu suretle başladıktan sonra Cengiz Han'ın efsanevi veya hakiki ecdadı hakkında malûmat veriyor.

Nihayet Cengiz Han'ın babası Yesugey Bahadır zamanına geliyor. Onun 9 yaşar Cengizi *Honkirat* [Kongrat] kabilesinden bir kızla nişanlandırması, evine dönerken yolda *Tatarlar* tarafından zehirlenmesi, son sözlerini Munlik adlı birine söyleyerek karısını ve çocuklarını ona emanet etmesi hikâye ediliyor. Bununla birinci bap tamam oluyor.

İkinci bapta Cengiz Han'ın gençlik hayatı anlatılıyor. Cengizin anası Olun [Ho'elun] küçük çocuklarıyla dul kalıyor. Çok sıkıntı içindedir. Mensup olduğu kabileden himaye görmüyor, belki hakaretlere maruz kalıyor.

«Ambagay Hanın karıları -Orbay ve Sahatay « ecdad markadi»ni ziyarette gidiyorlar. Yesugey'in dul karısı Olun da geliyor; fakat elinde olmayan sebebler dolayısıyla geç kalmıştı; merasim ve âyin bitmişti. Olun diyor: «Ne için beni kurban âyininden, et ve şarabından mahrum bıraktınız? demek siz insanların gözü önündeki yemeği ve haber vermeden göç etmeyi biliyorsunuz!»

Orbay ve Sakatay ona şöyle cevap verdiler: «çağırarak bile sana yedirmeye değmez ne bulursan onu ye! dilensen bile, sana vermiye değmez, ne gelirse onu ye! Ambagay Han öldü diye mi bizimle konuşmağa cesaret ediyorsun?»

Ecdat şerefine yapılan kurban âyinine iştirâk ettirmemek kabileden taretmekle müsavi olduğunu düşünürsek Olun Hatunun ve çocuklarının nefeci bir vaziyette bulunduğunu göz önüne getirmek güç değildir.

Kabile Olun Hatun'u ve çocuklarını bırakıp göç ediyor. Yesugey ailesini himaye etmek istiyen Çorha-ebugen'i kabile bahadırları süngüliyorlar...

Fakat Olun Hatun beceriksiz, kadere boyun eğip ağlayacak kadın değildir. « Gizli Tarih » onu, manzum olarak, şöyle tasvir ediyor :

« Akıllı ve hünerli doğmuş zevce idi
Olun Hatun
« Bak, küçük yavrularını nasıl besledi:
« Yemenisini başına sım sıkı sarıyor,

- « Beline kuşağını bağıyor, eteklerini
toplıyor
« Onon ırmağı boyunca aşağı yukarı
koşuyor
« Moyıl³ ve yabani elmalardan dane
dane toplıyor
« Gece, gündüz [dinlenmeden koşarak]
yavrucaklarını besliyor
« Kutlu doğmuş kadını anamız Olun
« Yavrucuklarını, bak, nasıl büyüttü :
« Elinde sepet, kırlara gidiyor
« Yavrucuklarını beslemek için
« Sudun ve çiçigina göklerini kazıyor,
« Moyıl ve yabani soğanla beslenen
bu yavrular
« Saltanat Seririne kadar yükseldiler
« Bilge ananın evladı olan bu çocuklar
« Nizamperver ve bilge oldular
« Bilge ana kucağında kuru samrısakla
beslenen bu yavrular
« Kahraman olup yükseldiler
« asil insan olarak
« Cesaretleri ve kahramanlıklarıyla te-
mayüz ettiler »

.....

Anlaşılan eski Mogollar nazarında İdeal kadın ve ana budur. Cengizi böyle bir ana yetiştirmiştir.

Bu bapta Cengizin ufak kabile reisleriyle mücadelede başladığı, çok sıkıntılı hayat geçirdiği hikâye edilir.

Üçüncü bapta « Merkit kabilesinin tenkili, Temuçin'in *Cengiz Han* unvanını alması » söylenmektedir.

3 Metindeki *moilsan* kelimesini E. Haenisch tercümesiz "Moiho-Beeren, (s. 14 § 74) diye geçiyor. Kozin ise "çeremüha, diye tercüme ediyor ki Kırgız ve Başkurt lehçelerindeki *Moyıl* kelimesini Radloff rusca "çeremüha,, almanca Faulbaum (*Prunus padus*) diye tercüme ediyor (WB. IV, 2123).

Merkit kabilesi Temuçin'in obasını basarak yağma etmiş idi. Temuçin kardeşleriyle beraber Kereit kabilesi reisi Toğrul-Vang-Han'a gidiyor ve yardım istiyor. Vang-Han yardım ediyor. Temuçin Camuka'ya da müracaat ediyor. Camuka Temuçin'e müsbet cevap veriyor ve yardımına koşuyor. Camuka'nın Cengizle muhavereleri ekseriya manzum olarak tesbit edilmiştir.

Temuçin, Camuka ve Toğrul Han birleşerek Merkit kabilesini mağlup ettiler, « çadırlarını yıktılar, güzel kızlarını kucakladılar». Camuka ile Temuçin çocukluk hatıralarını konuştular, on bir yaşlarında iken Onon ırmağının buzu üzerinde kayıp oynadıklarını, bir birine hediyeler verip «anda» olduklarını « anda » lığa dair eski kanunun hükümlerini bahis mevzuu ettiler.

Camuka ile Temuçin bir buçuk yıl dost geçindiler. Bir göç esnasında Camuha Cengiz Hana şiirle hitap ediyor. Fakat Cengiz Han bu şiirin manasını pek de kavrayamıyor. Anası Olun ile karısı Börte hatun bu şiirde düşmanlık gizlendiğini meydana çıkarıyorlar ve « Camuha mütelevvin adamdır. Biz onu biktırdık, ondan kaçmalıyız » diyorlar.

Bundan sonra iki «*Anda*» düşman oluyorlar. Dördüncü bap Cengiz Han'ın Camuka ve Tayçiu'tlarla mücadelesinden bahsediyor.

1201 de « Alhuy Bulak » denilen yerde Cengiz Hana muhalif olan kabilelerin kurultayı toplanıyor. Camuha bu kurultayın kararıyla *Gur Han* ilân ediliyor. Bundan haberdar olan Cengiz Han derhal Vang - Han ile birleşip bunların üzerine yürüyor. Nayman Hanı Buyruk ve Oyrat'lardan Huduha-Beki sihirle yağmur yağdırmağa ve fırtına çıkarmağa muktedir idiler. Bunlar Cengiz Han'ın ordusu üzerine yağmur yağ-

dırmak için sihir yaptılarsa da fırtınalı yağmur kendi orduları üzerine yağdı ve «Tanrı bize darıldı» diyerek kaçıştılar. Cengiz Han bu sefer de zafer kazandı.

Beşinci bapta Tatarlar'ın imhası, Vang-Han ile bozuşma bahis mevzuu edilmektedir.

Tatarlar'ın tenkilinden sonra Cengiz Han büyük sülale Şûrâsını topladı. Bu Şûrânın kararıyla dört Tatar kabilesinin [Çagan tatar, Alçi tatar, Dutaüt tatar, Aluhay tatar] erkeklerinden araba tekerleği çivisinin hizasından yüksek olanlarının hepsi kılıçtan geçirildi. Bundan sonra Cengiz Han ile Vang-Han'ın arası açılıyor.

Altıncı bapta Kereit Hanlığının sonu hikâye edilmektedir. Kereit'ler, Nayman'lar ve diğer Mogol kabileleri Camuka'nın riyaseti altında Cengiz Han'a karşı birleşiyorlar.

Yedinci bapta bu birleşen kabilelerin tenkili ve Vang-Han'ın ölümü; sekizinci bapta Nayman Hanı Küçlük'ün Karahitay İmparatoru Gur-Han ülkesine; Tohtoa'nın Kıpçaklar ülkesine firarı, Cebe'nin Küçlüğü ve Subetay'ın Tohtoa'yı takibi, Camuka'nın ölümü, Cengiz Hanın Hakan olması ve silâh arkadaşlarına ihsanı tasvir edilmektedir. Merkit ve Nayman kabileleri tenkil edildikten sonra Camuka beş arkadaşı ile dağlarda dolaşüyor, yabancı koç avlayup besleniyorlardı. Bir gün Camuka arkadaşlarına :

«Kimlerin kimlerin oğulları, ne gibi babaların evlâtları bugün yabancı koç aviyle besleniyorlar!» dedi. O gün arkadaşları Camuka'yı bağlayıp Cengiz Han'a teslim ettiler. Camuka şu sözlerinin Cengiz Han'a arz edilmesini rica etti [aslında manzum] :

Kargalar toplanıp Sunayı avladılar.

Köleler toplanıp Hanlarına el kaldırdılar

Dostum, Hakanım buna ne ceza verirsin?

Sıçancıl tenbel kartal güzel ördek avlamağı düşündü.

Köleler, uşaklar Hakanına ihanet tasarladılar

Ey mukaddes Hakanım, dostum!

Baba katillerine ne gibi ceza verirsin?

Bu sözleri dinledikten sonra Cengiz Han Camuka'ya ihanet eden beş kişiyi idam ettirdi ve kendi büyüğüne ihanetten çekinmeyenler bize de yar olmazlar» dedi. Şayanı dikkattir ki Camuka'nın bütün konuşmaları bu eserde hep manzum olarak tesbit edilmiştir. Galiba Camuka o zaman Mogolların büyük şair ve hatiplerinden biri olmuştur. Onun «Seçen» [Hatip] lâkabı da boşuna olmasa gerektir. Kendi mukadderatına dair Cengiz'e gönderdiği kırk yedi mısralık manzumesi de çok müheyyiç ve rikkat engizdir. Cengizle beraber geçirdiği dostluk günlerini hatırlıyor. Sefalet ve çetin mücadele günlerinde tek bir yorgan altında yattıklarını, yürekten «Anda» ve dost olduklarını söylüyor. «Beni göndereceğin yere çabuk gönder. Sen bugün büyük Hakansın; dünya senin olmuştur... Bugün sen benim dostluğum muhtaç değilsin... Ben, senin ak günlerinde siyah gölge, karanlık gecelerinde kâbus, elbisende diken, boynunda bir böcek olurum. Dostuma yük olmak istemiyorum. Senin bilge anan, kahraman kardeşlerin var. Ben ise küçüklüğümde öksüz kaldım, ne ana ve ne kardeş yüzü görmedim. Sadık dostlar bulamadım.. Aziz dostum, bana ihsan etmek istersen beni çabuk gönder [öldür]. Sen de rahat edersin. Yegâne arzum: Benim kanımı

dökmeden idam ettirmendir. Kemiklerin büyük anamızın koynunda yatarken ruhum senin evlât ve ahfadına koruyucu olur. Dualarımla bunu sana vadediyorum. Doğdum doğalı yapayalınızım. Büyük ruhun beni ezdi. Sözlerimi unutmayınız, gece ve gündüz tekrarlayınız.. Şimdi beni çabuk gönderiniz!» diyor.

Cengiz Han onu, «sunulan dostluğu ve bağışlamayı reddetti» bahanesiyle, kanını dökmeden idam ettirdi ve büyük hürmet ve merasimle gömdürdü...

Dokuzuncu bap hassa tümenlerinin teşkilinden bahsediyor. Onuncu bap da Cengiz'in hassa askerlerini, bu askerlerin methi, uygurların ve orman kavimlerinin ilhaki, tımarlar tahsisi ve şaman Teb Tengri'nin idamı bahis mevzuu edilmektedir.

Hassa askerlerin methi manzumdur. Cengiz Han'ın ağzından söylenmektedir.

Karluklar ve Uygurların kendi ihtiyaçlarıyla itaat ettikleri Küçlük Nayman'ın katli, Kırgız beylerinden İnal, Edi, Aldier ve Olebek Teginlerin gelişi, Şaman Teb Tengrinin katli teferruatıyla anlatılmaktadır.

On birinci bap - şimalî Çin'in, Türkistan'ın, Bağdat hilâfetinin ve Rusya'nın fethi.

Bu bapta Kanglı, Kıpçak, Başkurt (başjigit), Rus (Orosut), Mişer, (Maçjarat), As, Serğesut, Kâşmir... seferleri, Mahmut Yalvaçla oğlu Mesudun Cengiz

huzuruna geldikleri zikrolunuyor.

«Sartagol [müslüman] kavimlerini tamamiyle itaati altına aldıktan sonra Cengiz Han bütün şehirlere kumandan (darugacin) koydu. O zaman Cengiz Hana Urgencten Havarizmi (Hurumşi) ailesine mensup Yalvaç ve oğlu Mesut adlı baba oğul geldiler. O, şehir halkının kanun ve örfleri (Yosun, dore) hakkında Cengiz Hanla konuştu. Cengiz Han, şehir kanun ve örflerinin Yosun'a uygun olduğuna kanaat getirdi. Bundan dolayıdır ki Yalvaç'ın oğlu Mesut Havarizme tayin edilen daruga ile birlikte Buhara, Semerkand, Urgenç şehirlerinin idaresini verdi. Yalvaç'ı kendisiyle beraber götürdü ve ona Çinin payıtahtı Jung-du (Pekin) şehrinin idaresini verdi...»

«Mogolların gizli tarihi» şu cümlelerle tamam oluyor:

Sarayın (karargâhın) Doloan Boldah ile Silginçek arasında, Keluren-deki Kode Aralda, bulunduğu zaman, sıçan yılının (1240) yedinci ayında, büyük kurultay esnasında yazılıp tamam oldu..,

İlim ve fikir hayatı için çok buhranlı olan bu yıllarda bir Rus ve bir Alman âliminin aynı senede, «Mogolların gizli tarihi» nin, derin tetkiklere müstenit, tercümelerini neşretmeleri, ilim ve fikir mensupları için bir tesellidir.

ABDÜLKADİR İNAN

HABERLER

TÜRK TARİH KURUMUNUN YILLIK UMUMİ HEYET TOPLANTISI

Türk Tarih Kurumu Umumî Heyeti 1941 yılı toplantısını 28 İkcinciteşrin 1941 Cuma günü saat 15 te Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi binasındaki merkezinde yapmıştır. Gündem şu maddelerden ibaret bulunuyordu :

1 — Geçen toplantılara ait zabıtların okunması.

2 — Kurumun bir yıllık çalışmaları hakkında İdare Heyeti raporunun okunması.

3 — 1940 Malî yılı hesapları hakkında Murakabe Heyeti raporunun okunması ve İdare Heyetinin ibrası.

4 — Kurumun önümüzdeki yıllara ait çalışmaları hakkında üyeler tarafından ileri sürülecek teklif ve mutaleaların müzakeresi.

Geçen toplantılara ait zabıtlar okunarak bir iki küçük değişiklikten sonra aynen kabul edilmiştir.

Kurumun bir yıllık çalışmalarına ait raporla, Murakabe Heyeti raporu okunmuş ve tasvip edilmiştir. Bu raporları aşağıya aynen koyuyoruz.

Kurumun önümüzdeki yıllara ait çalışmalarına dair serdedilen mutalealar şu noktalarda toplanmıştır.

a) Yeniden tercüme edilecek eserler.

b) Ana hatları eserine ait çalışmalar.

c) Cumhuriyetin yirminci yıldönümü için yapılacak neşriyat.

ç) İstanbul'un 500 üncü yıldönümü münasebetiyle yapılacak neşriyat.

d) Mükâfatlı Tez müsabakaları.

Bu meseleler üzerine uzun müzakereler ceryan etmiş ve kararlar verilerek bu kararların tatbiki İdare Heyetine bırakılmıştır. Toplantı 4 saat sürmüştür.

TÜRK TARİH KURUMUNUN BİR YILLIK ÇALIŞMALARINA AİT RAPOR

Kurumumuzun bir yıllık çalışmaları şu suretle hülâsa edilebilir:

Korur Başkanımız Millî Şef İsmet İnönü'nün Kurumumuzu ikinci defa teşrifleri

Korur Başkanımız ve Millî Şefimiz Reiscümhur İsmet İnönü 20 Haziran 1941 de Kurumumuzu ikinci defa teşrif buyurmuşlar ve çalışmalarımız hakkında izahat alarak bunlara karşı büyük bir ilgi göstermişlerdir. Korur Başkanımızın bu münasebetle verdikleri direktiflerin yerine getirilmesi için icap eden teşebbüslere girişmiş bulunmaktayız.

Malî Durum

1940 Malî yılı geliri 143.475 lira 91 kuruşu geçen yıldan kalan gelir fazlası, 118.000 lirası Hükümet yardımı, 49.000 lirası Atatürk'ün vasiyeti, 697 lira 40 kuruşu yayın geliri ve 1152 lira 98 kuruşu da banka faizi olmak üzere 312.326 lira 29 kuruştur.

Bu gelirden 14.634 lira 68 kuruşu memur aylıklarına, 22.131 lira 57 kuruşu yayın işlerine, 14.480 lirası telif ve tercümeğe, 2914 lira 47 kuruşu kitap, mecmua ve kütüphaneye, 42.820 lira 48 kuruşu hafriyatlara, 14.706 lira 87 kuruşu demirbaşaya, 2885 lira 84 kuruşu harcırah ve mesken bedellerine, 4097 lira 69 kuruşu türlü masraflara, 8915 lirası vergi ve harçlara sarfedilmiştir ki bu suretle masraf yekûnu 127.586 lira 59 kuruş tutmuş, geri kalan 184.739 lira 70 kuruştan 150 bin lirası arsa ve bina karşılığı olarak ayrı bir hesaba alınmış 34.739 lirası da 1941 malî yılına devrolunmuştur.

Yayın İşleri

Bu yıl içinde şu eserlerin basımı bitmiş ve satışa çıkarılmıştır:

1 — Şevket Aziz Kansu	: Eti Yokuşu hafriyatı raporu
2 — Hâmit Koşay	: Pazarlı hafriyatı raporu
3 — Yusuf Akçura	: Osmanlı devletinin dağılma devri
4 — Süheyl Ünver	: Selçuk Tababeti tarihi
5 — Hikmet Bayur	: Türk İnkilâp tarihi, cilt I
6 — Ziya Karamursal	: Osmanlı İmparatorluğu malî tarihi
7 — Fuat Köprülü	: Ali Şir Nevat broşürü ve minyatürü
8 — İ. Hakkı Uzunçarşılı	: Osmanlı Devleti Teşkilâtına medhal

9 — Halis Bıyıktay : Timurlular zamanında Hindistan
Türk İmparatorluğu

10 — Belleten: 14-18 inci sayılar.

Bu yıl içinde şu eserler basılmak üzere matbaaya verilmiştir:

- 1 — Hâmit Koşay : Alacahöyük hafriyatı 1937-39 raporu
- 2 — Halil Ethem Hatıra kitabı
- 3 — Fuat Köprülü : Osmanlı Devletinin kuruluşu
- 4 — İ. Hakkı Uzunçarşılı : Alemdar Mustafa Paşa
- 5 — Faik Reşit Unat : Atatürk Bibliyografyası
- 6 — Faik Reşit Unat : Osmanlı Sefaretnameleri

Bu yıl içinde şu telif eserlerin basılmasına karar verilmiştir:

- 1 — Âfet İnan : Anadolu Türk Irkının vatanı
- 2 — Halil Etem : Düveli İslâmiye
- 3 — İzzeddin Alaçam : Eski yazılar kılavuzu
- 4 — Eberhard : Çinin Şimal komşuları
- 5 — Salih Zeki : Âsarı Bâkiye
- 6 — Hâmit Koşay : Alacahöyük maddî kültür albümü
- 7 — Zehra Örnek : Alacahöyük motifleri
- 8 — Salâhaddin Elker : Divanî rakamlar
- 9 — Kanunî devrine ait ahkâm defteri
- 10 — Süheyl Ünver : Selçuk kitap tezyinatı
- 11 — Cemal Mersinli : Anadolunun toponomisi
- 12 — Adalet Tüze : Siyakat anahtarı
- 13 — Yeniçeri defteri (faksimile)
- 14 — İ. Hakkı Uzunçarşılı : Tarih belgeleri serisinden Hattı
Humayunlar
- 15 — Cevdet Paşanın maruzatı
- 16 — Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Mehmet Emin Yurdakul'un
Külliyatı

Matbaa

Maarif, Cümhuriyet ve Kenan matbaalarına basılmak üzere verilen eserlerin sayısı 14 tür. Elimizde de telif ve tercüme olarak basılmaya hazır bir bu kadar eser vardır. Kâğıdımız ve paramız da olduğu halde matbaa müşkilâtından kitaplarımızın basım işi ağır gitmektedir. Bu noktayı düşünen Umumi Heyet, geçen toplantısında Kurumun bir matbaa kurmasını kararlaştırmıştı. İdare Heyetiniz

bu konudaki imkânları aramış, Avrupadan baskı makinesi getirtilmesini bugün için imkânsız görerek şimdilik 30 forma dizebilecek kabiliyette bir mürettiphane kurmaya karar vermiş ve filiyata geçmiştir. Bu Mürettiphänenin üç dört ay sonra faaliyete geçebileceğini ummaktayız.

Anahatları eserinin durumu

Türk Tarihinin Anahatları eserine materyal hazırlayan arkadaşlar çalışmalarına devam etmektedirler. Geçen umumî toplantıda üyelerimiz tarafından belli zamanlarda verilmesi vadedilmiş olan eserlerin zamanında Kurumumuza teslim edilmesini bu vesile ile de tekrar hatırlatırız.

Osmanlı tarihinin son asırları üzerindeki çalışmalara yeni bir istikamet verilmiştir. Asbaşkanımız Bay İhsan Sungu'nun başkanlığı altında teşekkül eden komisyon etraflı bir çalışma plânı hazırlamış ve bu plana göre çalışmalara başlanmıştır. Arşivdeki bu asırlara ait vesikalar üzerinde üyelerimizden Bay Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın nezareti altında özel bir ekip tarafından tetkikler yapılarak bulunacak vesikalar neşredileceği gibi, henüz basılmamış olan yazma tarihler sırasıyla bastırılacak, ve yine bu devre ait hâtıralar, sefaretnâmeler, seyahatnâmeler, muahedat zabıtları da tercüme ve neşrolunacaktır. Bu devrin mühim kaynaklarından biri olan Silihtar tarihinin basılmamış olan kısımlarının Ordu Mebusu Bay Ali Canip Yöntem'in nezaret ve mesuliyeti altında basılmasına karar verildiği gibi, aynı devre ait kaynaklardan Mecelletün-nisab adlı Teracüm-ü ahval kitabının da Bay Rıfat Kilisliye tercüme ettirilmesi kararlaştırılmıştır. Bugünkü fevkalâde durumdan dolayı bir çok yazmalar emin yerlere kaldırılmış olduğundan bunlardan ilk elimize geçecek olanları sırasıyla basmaya başlayacağız.

Telif ve tercüme

Bu yıl içinde şu eserlerin tercümesine başlanmıştır.

1 — Şerefeddin Yezdi	: Zafernâme
2 — Şâmî	: Zazerfâme
3 — Hondmir	: Habibüssiyer
4 — İbni Meskeveyh	: Tecaribülümem
5 — İbnülesir	: Elkâmil Fittarih

6 — Brandi	: Rönesans
7 — Aulard	: Fransız inkılâbı tarihi
8 — Hammer	: Osmanlı Devleti Teşkilâtı
9 — Yakın Şarka ilk seyahat ve seferler adlı İngilizce eser	
10 — Keşifler tarihi	
11 — Cantacasin	: Türklerin menşei
12 — Dopsch	: Avrupada kültür inkişafının temelleri
13 — Wladmircev	: Mogolların içtimaf hayatı
14 — R. Pumpelly	: Anav hafriyatı
15 — Teschner	: Anadolu yolları
16 — Grenard	: Orta Asya coğrafyası
17 — Babinger	: Osmanlı müverrihleri
18 — Balducci	: Rodosta Türk mimarî eserleri

Geçen yıl tercümesine başlanmış olan İbni Haldun tarihinden üç cildinin tercümesi bitmiştir. Tercümeye esas olarak bu tarihin son zamanlarda Mısırdaki basılmakta olan ciltleri alınmıştır. Harp dolayısıyla üçüncü ciltten sonrası, henüz neşredilmemiş olduğundan şimdilik tercüme durdurulmuştur.

Ayrıca Maarif Vekâleti Millî Talim ve Terbiye Heyeti azasından Sabahaddin Eyupoğlu tarafından tercüme edilen Gabriyel'in Anadolu Türk âbideleri adlı eserinin birinci cildi Kurumumuz tarafından satın alınmıştır.

Yukarıda adı geçen eserlerden Şerefeddin Yezdi'nin birinci cildi, İbnülesirin ikinci ve üçüncü cildi, Brandinin Rönesansı, İngilizce Seyahatname, Cantacasin'in Türklerin menşei adlı eserinin tercümeleri biterek Kuruma teslim edilmiştir. Matbaa meselesi halledilir edilmez bu eserlerin basımına başlanacaktır.

Kütüphane

Bu sene kütüphanemizin yeni baştan kataloğunun yapılmasına başlanmıştır. Bu katalog en modern metodla yapılmaktadır. Bugüne kadar 3879 ciltlik 2618 eserin alfabetik ve sistematik kataloglar için fişleri yazılmış, kontrolleri yapılmış, defterlere geçmiş ve istifadeye konmuştur.

Bu sene içinde 761 i satın alınmak, 423 ü mübadele ve hediye suretiyle kütüphanemize cem'an 1184 yeni eser girmiştir.

Hafriyatlar

Bu yıl şuralarda hafriyat yapılmıştır

- 1 — Alacahöyük
- 2 — Çankırıkapı
- 3 — Karaoğlan
- 4 — Hacılar
- 5 — Regium ve Maltepe Höyüğü
- 6 — Konya
- 7 — Dündartepe ve Samsun civarındaki höyükler

Bundan başka Van civarında meydana çıkarılan Urartu mezarile mozayiklerin tetkiki ve icap ederse sondajlar yapılması için âzamızdan Bay Hâmit Koşay'a salâhiyet verildiği gibi Koruyucu Başkanımız ve Millî Şefimizin emirleri üzerine en eski devirlerden klâsik çağlara kadar bir çok medeniyetlere sahne olmuş olan ve gerek höyükler üzerinde yapılan hafriyatlar ve gerekse meydana çıkarılan zengin mozayikler delâletiyle arkeoloji bakımından pek verimli bir bölge olan Hatay'da hafriyat yapılmasına karar verilmiştir. Mevsim müsait olur olmaz bu hafriyata başlanacaktır.

Hafriyatlarımız için lüzumu olan unsurları yetiştirmek amacıyla Tarih Fakültesinin geçen seneki mezunlarından Kılıç Kökten ve Meliha Tunalıgil Kurum hizmetine alındığı gibi, İstanbul Müzeleri kimya lâboratuarında hafriyatlardan çıkan eşyaların tamiri işlerinde çalışarak yetişmek üzere iki genç stajyer ve ayrıca Ankarada çalışacak bir çanak yapıstırıcı ustası da Kurum hizmetine alınmıştır.

Maarif Vekâletinin Teklifi üzerine arkeolog mimar yetiştirmek için Güzel Sanatlar Akademisi mimarî şubesi talebesinden iki gence ayda 50 şer lira burs verilmesi de kabul edilmiştir.

Bunlardan başka Boğazköydeki yazılı kayanın korunması için barada bir bekçi evi yaptırılmış ve geçen yıl başlanmış olan Alacahöyük mahallî müzesinin de inşaatı sona erdirilmiştir. Ayrıca Çankırıkapıdaki hafriyat yerinde mahallî bir müze kurulması kararlaştırılmış ve işe başlanmıştır.

Hafriyat heyetlerimiz arasında ilmi düzen, bağlılık, uyarlık ve metot birliği kurmak, her yıl yapılan hafriyatların ilmi sonuçlarını müzakere ve münakaşa, önümüzdeki yıllarda Kurumumuzun amacına uygun bir yolda nerelerde hafriyat yapılması icap edeceğini tesbit ve hafriyat raporlarının aynı metod altında basımını temin eylemek

maksadiyle hafriyat direktörlerimiz özel bir komisyon halinde toplanmaya davet edilmiştir. Bu toplantılar her yıl hafriyat mevsimi sonunda yapılacak ve alınacak sonuçlar bir raporla İdare Heyetine bildirilecektir.

Tarihî eserlerin tamiri ve muhafazası

Millî Şef'in Karaman ziyaretleri sırasında Karaman Kalesinin merdiveniyle Nefise Sultan türbesi kapısının onarımını Kurumumuza emir buyurduklarından her iki eserin onarımına esas olmak üzere keşiflerinin yaptırılması Maarif Vekâletinden rica edilmiştir.

Ayrıca Maarif Vekâleti Müzeler dairesi emrine tarihsel eserlerin bakımı için üç bekle bekçi tahsisatı verilmiştir.

Türk Büyüklerinin Hatıralarını anmak için yapılan törenler

Büyük Türk Şairi Ali Şir Neval'nin 9 Şubat 1941 e tesadüf eden 500 üncü doğum yıldönümü münasebetiyle Tarih Fakültesiyle birlikte bir tören yapılmış ve bu münasebetle Şair hakkında küçük bir broşür neşredilmiştir. Ayrıca üyelerimizden Profesör Fuad Köprülü şairin hayat ve eserlerine dair iki ciltlik orijinal bir eser hazırlamayı üzerine almıştır.

Fârâbî'nin 1950 yılına tesadüf eden ölümünün 1000 inci yılı münasebetiyle büyük hakimin eserlerini bastırmak, hakkında etütler yapmak üzere üyelerimizden Profesör Şemseddin Günaltayın Başkanlığı altında bir komite kurulmuştur.

Arşiv teşkilâtı

Türk Arşivindeki vesikaların sistematik araştırmalarla meydana çıkarılarak geniş ölçüde yayımını temin eylemek için bu çalışmaların bir teşkilâta bağlanmasındaki lüzum ve önemi takdir eden İdare Heyetiniz üyelerinden Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın başkanlığı altında bir Arşiv Heyeti teşkil eylemiştir. Bu heyet yeni elemanlarla takviye edilmektedir.

Türk - İslâm devri kitabeleri derleme heyeti

Umumî Heyetin geçen toplantıda gösterdiği arzu üzerine İdare Heyetiniz Türk tarihinin en mühim kaynaklarından olan kitabelerin memleket içinde ve dışında sistematik bir tarzda tesbitini, estampajlarının ve fotoğraflarının alınarak tasnif ve neşrinin temin

işinin bir teşkilâta bağlanmasını muvafık görmüş ve üyelerimizden Profesör Mükrimin Halil Yınancın başkanlığı altında "Türk-İslâm devri kitabeleri derleme heyeti," teşkil edilmiştir. Bu teşkilâtın çalışmalarına ait talimatnâme arkadaşımız tarafından hazırlanarak İdare heyetine verilmiştir. Esaslı mütalâaları içine alan bu talimatnâme ve hazırlanacak diğer çalışma programlarıyla bu işi de yakında başarma alanına çıkarmak mümkün olacaktır.

Bu münasebetle satın alınması Kurumumuza teklif edilen Adana müzesi Müdürü Naci Kum'un "Kayseri kitabeleri," adlı eseri bu heyet tarafından tetkik edilmiş ve muvafık görülerek Kurumca satın alınmış olduğu gibi, İstanbul şehri kitabelerini toplamış olan Bay İbrahim Hilmi Tanışığa önümüzdeki aylar içinde bir fotoğrafçı verilerek bu kitabelerin fotoğraflarının da aldırılmasına, Diyarbakır kitabeleri hakkında Diyarbakır Lisesi öğretmenlerinden Bay Süleyman Savcı tarafından hazırlanan eserin üyelerimizden Bay Osman Ferit Sağlam tarafından yerinde incelenerek muvafıkça satın alınmasına, Ankara şehri kitabelerinin de kezaik Bay Osman Ferit Sağlam tarafından tesbitine karar verilmiştir. Önümüzdeki yıllar içinde bu kitabelerin muntazam bir seri halinde neşrine başlanacağını ummaktayız.

İlmî toplantılar

Yine Umumî Heyetin gösterdiği arzu üzerine 1 şubat 1941 tarihinden itibaren ilmî toplantılar tertibine başlanmış ve yaz tâtiline kadar yapılan 4 toplantıda aşağıdaki mevzular üzerine münakaşalı konferanslar verilmiştir.

- 1 — Profesör Enver Ziya Karal tarafından: Üçüncü Selim'in Hattı Hümayunları
- 2 — Doçent Dr. Muzaffer Şenyürek tarafından: Anadolu Bakır çağı ve Eti sekenesinin antropolojik tetkiki
- 3 — Kurumumuzun tercüme bürosu şefi Nusret Hızır tarafından: İlimlerin vahdeti hakkındaki modern bir nazariyenin tetkiki
- 4 — Doçent Dr. Ekrem Akurgal tarafından: Pazarlı hafriyatı kabartmaları

Bu konferanslara bu yıl da devam edilmek için yeni bir program hazırlanmıştır.

Bugüne kadar bu toplantılarda konferans vermeği kabul edenler şunlardır:

- 1 — Profesör Şevket Aziz Kansu : Anadolu Türk tefekkür coğrafyası
- 2 — Profesör Ruben : Hintlilerde, Türklerde Bocaciy'o'da ve Shakespeare'de bir masal
- 3 — Profesör Fuat Köprülü : Bizde tariht çalışmaları
- 4 — Profesör Hâmit Sadi Selen : Tarihte şark ve garp mefhumu
- 5 — Nusret Hızır : Condillac'ın tarih telâkkisi
- 6 — Profesör Remzi Oğuz Arik : Konya istikşâf ve hafriyatı
- 7 — Dr. Hâmit Koşay : Alacahöyük hafriyatı
- 8 — Dr. Arif Müfit Mansel : Kırklareli kubbeli mezarları
- 9 — Profesör Rohde : Anadolu'da bulunan Yunan ve Lâtin kitabeleri
- 10 — Profesör Landsberger : Hatayın eski tarihi hakkında yeni bilgiler.
- 11 — Profesör Güterbock : Eti tanrı ve tasvir isimleri
- 12 — Profesör Şevket Aziz Kansu : Samsun bölgesinin prehistoryası ve kazıları
- 13 — Profesör Sadri Maksudi Arsal : Kadim Isparta devletinin siyasî ve hukukî teşkilâtı ve bu teşkilâtın istinat ettiği prensipler.
- 14 — Halil Demircioğlu : Eski Anadolu'nun Grek-Roma din ve fikir âlemindeki izleri ve tesirlerine bir misal
- 15 — Faik Reşit Unat : Neşri tarihi metinleri üzerindeki çalışmaları.

Etnografik tetkikler

Geçen yıl üyelerimizden Hâmit Koşay tarafından Alacahöyükte yapılan etnografik tetkiklerin Anadolu'nun diğer kısımlarında da yapılması ve bu suretle yavaş yavaş azalan eski maddî kültür vesikalarının tesbiti kararlaştırılmış ve bu maksatla desinatörümüz Ömer Üçüncü Bay Hâmit Koşayın direktifi ile Isparta ve Burdur havalsine gönderilerek tetkikler yaptırılmıştır.

Mükâfatlı Tezler

İdare Heyetiniz millî tarihimizi alâkalandıran önemli konular üzerine mükâfatlı tez müsabakaları tertip edilmesini kararlaştırmıştır. Bu müsabakaların tertip şekil ve talimatnameleri üzerinde araştırmalar yapmaktayız.

Türk Sanat Tarihi Kürsüsü

Geçen Ummî Heyet toplantısında âzamızdan Profesör Remzi Oğuz Arık Kurumumuzca Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde Türk sanat tarihi ve arkeolojisi hakkında serbest bir kürsü tesis edilmesini teklif eylemişti. Meseleyi etraflıca tetkik eden İdare Heyetiniz mevzuun önemini takdir ederek bunun tarafımızdan tesis edilecek serbest bir kürsüde konferanslar vermek suretiyle değil, Tarih Fakültemizde esaslı bir kürsü ihdası suretiyle muntazaman tedrisini muvafık görmüş ve keyfiyeti Maarif Vekilliğinin tasvibine arzeylemiştir.

Yeni üyeler

Bu yıl içinde genç tarihçilerimizden Profesör Enver Ziya Karal ve Doçent Cavit Baysun Kurumun aslı üyeliğine seçilmişlerdir.

Kurumun umumî menfaatlere hâdim cemiyetler arasına alınması

Kurumumuz Vekiller Heyetinin 21.X.1940 tarihli ve 2-14556 sayılı kararnamesiyle umumî menfaatlere hâdim cemiyetler arasına alınmıştır.

TÜRK TARİH KURUMUNUN 1940 MALİ YILI HESAPLARI MÜRAKABE HEYETİ RAPORU

Türk Tarih Kurumu Başkanlığına

Türk Tarih Kurumunun 1940 mali yılına ait hesapları defterler ve sarf evrakı üzerinde tarafımızdan tetkik edilmiştir. Bu tetkikatımızın neticesini aşağıda arz ediyoruz :

Kurumun 1940 mali yılı varidat bütçesi 143.475 lira 91 kuruşu 1939 mali yılından devrolunan bakiye ve mütebakisi muhtelif kaynaklardan tahsil edilecek varidat olmak üzere 344.100 lira tahmin edilmiş ise de aynı yıl içinde bunun 312.326 lira 29 kuruşu tahakkuk ve tahsil edilmiştir.

Kezalik bu yıl içinde ifası zarurî görülen hizmetler karşılığı olarak muhtelif fasıllara ayrılmış olan tahsisatla masraf bütçesi de varidata uygun olarak 344.100 lira ile bağlanmış ise de buna mukabil 127.586 lira 59 kuruşun sarfı tahakkuk eylemiştir.

Bu itibarla 31 Mayıs 1941 tarihinde kapanan 1940 malî yılının varidat fazlası olan 184.739 lira 70 kuruşun 24.604 lira 99 kuruşu 4 ve 18 Haziran 1941 tarihli dekontları mucibince Türkiye İş Bankasında mevcut olduğu ve 150.000 lirası kezalik aynı bankanın 18.3.1941 tarihli dekontu mucibince 5184 sayılı ve bir yıl vadeli hesabında bulunduğu ve mütebaki 10.134 lira 71 kuruşun da muhtelif hizmetler için verilmiş avansların henüz mahsupları yapılmamış olan bakiyeleri olduğu anlaşılmıştır.

Kurumun 1940 malî yılı varidat ve masraf bütçeleri ile bu varidat ve masraflardan tahsil ve sarfolunan miktarları ve 1941 malî yılına devrolunan bakiyenin bankadaki miktarını ve avans bakiyelerini müfredatlı surette gösteren cetveller bu raporumuza bağlanmıştır.

1 Haziran 1940 dan 31 Mayıs 1941 tarihine kadar yapılan sarfiyata müteallik bütün sarf evrakıyla defterlerin usulüne muvafık olarak ve takdire şayan bir dikkat ve intizamla tesis ve tanzim edilmiş olduğu memnuniyetle görülmüştür.

1941 Malî yılı bütçesi talimatnamesinde tesisi derpiş edilmiş olan tekaüt ve yardım sandığının biran evvel kurularak memurlara iki maaş nisbetinde verilmekte olan avansların bu yardım sandığından ödenmesi temenniye şayan görülmüştür.

Keyfiyeti derin saygılarımızla arz ederiz.

Türk Tarih Kurumu
Âzasından
İstanbul Mebusu
F. Öymen

Büyük Millet Meclisi
Muhasebe Müdürü
M. Bulak

Türk Tarih Kurumu
Âzasından
Eskişehir Mebusu
Y. Ziya Özer

Türk Tarih Kurumu
Âzasından
Kars Mebusu
F. Köprülü

Cumhuriyet Halk Partisi
Umumî Merkezi Muhasebecisi
M. Karadağ

İSTANBUL FETHİNİN 500 ÜNCÜ YILDÖNÜMÜNE HAZIRLIK

Türk Tarih Kurumunun 28 İkinci teşrin 1941 de toplanan Umumî Hey'eti ictimainda verilen bir kararla 29 Mayıs 1953 de kutlanacak olan İstanbul fethinin 500 üncü yıl dönümü münasebetiyle yapılacak neşriyatı hazırlamak üzere Bay Şemsettin Günaltay'ın Başkanlığı altında bir komite kurulmuştur. Komitenin Genel Sekreterliğini Kurum Üyelerinden Bay Faik Reşid Unat yapacaktır.

TÜRK TARİH KURUMU BAŞKANLIĞI

Türk Tarih Kurumu Başkanı Bolu Mebusu Bay Hasan Cemil Çambel sıhhi sebeplerden dolayı Başkanlıktan istifa etmiş ve bu istifa Kurumun Korur Başkanı Milli Şef tarafından kabul edilerek yerine 17-XII-1941 tarihinde İdare Heyeti Üyelerinden Sivas Mebusu Bay Şemsettin Günaltay tayin olunmuştur.

BASILMAK ÜZERE MATBAAYA VERİLEN YENİ ESERLER

- 1 — Baburun hatıratı
- 2 — Humayunname
- 3 — Alacahöyük hafriyatı 1940 - 41 raporu
- 4 — Selim III. ün Hattı humayunları

Bunlardan başka Profesör Feher Geza tarafından Türk Tarih Kurumu için yazılmış olan "Proto Bulgarların tarih ve medeniyeti," adlı eserin de münasip bir zamanda basılmasına karar verilmiş, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanecisi İsmail Baykal tarafından hazırlanmış olan "Enderunlu sanantkârlar ve hocaları," adlı resimli eser de bastırılmak üzere satın alınmıştır.

TERCÜMELER

Ermeni müverrihlerinden bir çoğunun bıraktıkları eserler ya doğrudan doğruya veya bilvasıta Türk tarihini alâkadar eden kaynaklardır. Bunların ehemmiyetini taktir eden Türk Tarih Kurumu bu eserlerden bazılarını dilimize çevirtmeyi faydalı görmüş ve bu işi İstanbul Üniversitesi Tarih şubesi mezunlarından Hrant D. Andreasyan'a havale etmiştir. Kurumun tercüme edilmek üzere seçtiği üç eser şunlardır:

- 1 — Moses Gagankaytvaci (VII. asır): Ağuvanların tarihi. (Bu eserin Hun ve Hazarlara ait fasılları tercüme edilecektir).
- 2 — Kirakos Kañçakeçi (XII. asır): Ermeni Tarihi. (Bu eserin Mogol istilâsına ve Mogolların dil ve âdetlerine ait kısımları tercüme edilecektir).
- 3 — Toma Mezopeci (XV. asır): Timur ve halefleri ile Ak ve Karakoyunlular tarihi.

— Sofya üniversitesi senelik mecmuasında çıkmış olup D. Gilibofun eseri olan "Bulgar tarihi hakkında Osmanlı-Türk menabii adlı bibliyoğrafik eser de türkçeye tercüme ettirilmiştir.

— Türk tarihinin ana kaynaklarından olan Gerdizi'nin Zeynel-ahbar adlı eseri de Bayazid umumî kütüphanesi müdürü Necati Lugal'a tercüme ettirilmiştir.

TÜRK TARİH KURUMUNUN YENİ ÜYELERİ

Türk Tarih Kurumu İdare Heyeti 15 / 1 / 1942 tarihli toplantısında Ordu Mebusu Bay Ali Canip Yöntemle, İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni Âzasından Bay Efdalettin'i Türk Tarih Kurumunun aslı üyeliğine seçmiştir.

TÜRK TARİH KURUMU MATBAASI

Türk Tarih Kurumu gittikçe artan neşriyatını daha muntazam surette çıkarabilmek için hususî bir matbaa kurmuştur. İlk eser olarak Belleten'in bu nüshası bu matbaada basılmıştır. Evvelce yalnız bir mürettephane kurulması düşünülmüş iken oldukça yeni ve güzel bir makine dahi bulunmuş olduğundan baskı işleri de Kurumun kendi matbaasında yapılmaktadır.

BELLETER'E GELEN MECMUALAR

II. Kânun 1940 - Nisan 1942

ABHANDLUNGEN DER PREUSSISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

Jahrgang 1940. — Philosophisch-historische Klasse

- Nr. 14 Prof. Hugo Gaebler : Fälschungen makedonischer Münzen,
VII
- Nr. 15 Bernhard Seuffert
Dr. Margarete Seuffert : Prolegomena zu einer Wieland-Ausgabe
- Nr. 1 Ludwig Deubner : Ololyge und Verwandtes
- Nr. 2 Emil Winkler : Studien zur politischen Dichtung der
: Romanen
- Nr. 3 Alfred Vahlen : Savigny und Unterholzner
- Nr. 4 Adolf Wilhelm : Zu der Urkunde der im Jahre 307/6
v. Chr. von Demochares beantragten
Wiederherstellung der Mauern A-
thens
- Nr. 5 Andreas Rumpf : Antonia Augusta
- Nr. 6 Hermann Junker : Die politische Lehre von Memphis
- Nr. 7 Ernst Gamillscheg : Randbemerkungen zum Rumänischen
Sprachatlas
- Nr. 8 Nicolai Hartmann : Zur Lehre vom Eidos bei Platon und
Aristoteles
- Nr. 9 Eduard Schwyzer : Sprachliche Hypercharakterisierung
- Nr. 10 Dr. Olaf Hansen : Berliner Soghdische Texte
- Nr. 11 Hermann Grapow : Wie die alten Ägypter sich anredeten
wie sie sich grüssten und wie sie
miteinander sprachen
- Nr. 12 Max Vasmer : Die Slaven in Griechenland
- Nr. 13 Eduard Spranger : Schillers Geistesart

- Nr. 14 Matthias Gelzer : Cn. Pompeius Strabo und der Aufstieg seines Sohnes Magnus
- Nr. 15 Ulrich Wilcken : Über Entstehung und Zweck des Königsfriedens
- Nr. 16 Prof. Hugo Gaebler : Fälschungen makedonischer Münzen, VIII
- Nr. 17 Fritz Hartung : Studien zur Geschichte der preussischen Verwaltung
- Nr. 18 Albert Leitzmann : Lexikalische Probleme in der frühmittelhochdeutschen geistlichen Dichtung

AMERICAN JOURNAL OF ARCHAEOLOGY

March 1941 - 1942

Vol. XLV, Number 1, January-March 1941

- Amyx, D. A. : The Gorgon-Hydria from Eretria S. 64
- Bieber, Margarete : Ne supra Crepidon Sutor Indicaret S. 62
- Bonfante, G. : Some New Latin Inscriptions from Spain S. 73
- Debevoise, Neilson C. : The Origin of Decorative Stucco S. 45
- Hencken, Hugh O'Neill : The Harvard Archaeological Expedition in Ireland S. 1
- Hopkins, Clark : The Architectural Background in the Paintings at Dura--Europos S. 18
- Lake, Agnes K. : A Note on the Pediment of the "Tuscan Temple," S. 71
- Maccurdy, George Grabt: Discovery of Palaeolithic Mural Art S. 17
- Raubitschek, A. E. : Note on a study of the Acropolis Dedications S. 70
- Segall, Berta : The Dumbarton Oaks Collection S. 7
- Starr, R. F. S. : A Rare Example of Akkadian Sculpture S. 81
- Weinberg, Saul S. : What is Protocorinthian Geometric Ware S. 30
- Abbreviations, Excavations in Palestine and Transjordan in 1940,

Archaeological News and Discussions, Stephen B. Luce, etc.

Vol. XLV, Number 2, April-June 1941

Baur, P. V. C.	: Megarian Bowls in the Rebecca Darlington Stoddard Collection of Greek and Italian Vases in Yale University	S. 229
Daniel, John Franklin	: Prolegomena to the Cypro-Minoan Script	S. 249
Duell, Prentice	: Etruscan Wall Paintings from Fifth-Century Tombs at Tarquinia, Italy	S. 164
Hauser, Walter	: Discovery of Sasanian Mosaics at Shapur	S. 165
Hill, Dorothy Kent	: Sculpture Newly Exhibited in Baltimore	S. 153
Richter, Gisela M. A.	: Two Reconstructions of Greek Grave Monuments	S. 159
Schwabacher, W.	: Hellenistische Reliefkeramik im Kerameikos	S. 182
Weitzmann, Kurt	: A Tabula Odysseica
Archaeological News and Discussions Stephen B. Luce, etc.	S. 166

Vol. XLV, Number 3, July-September 1941

Beazley, J. D.	: A Melian Relief	S. 342
Dinsmoor, William Bell	: An Archaeological Earthquake at Olypmia	S. 399
Freeman, Richard B.	: Nabataean Sculpture in the Cincinnati Art Museum	S. 337
Holland, Leicester B.	: Axones	S. 346
Milne, Marjorie M.	: The Use of TOPEYW and Related Words	S. 390
Richter, Gisela M. A.	: A Greek Silver Phiale in the Metropolitan Museum
Archaeological News and Discussions Stephen B. Luce, etc.	S. 363

Vol. XLV, Number 4, October-December 1941

- Beazley, J. D. : Some Inscriptions on Vases S. 593
- Bieber, Margarete : A Tragic Chorus on a Vase of
475 B. C. S. 529
- Breasted, James Henry, Jr.: Eightieth Birthday of Georg
Steindorff S. 513
- Hoenigswald, H. M. : Campanian Inscriptions at Yale S. 582
- Johnson, Franklin P. : Gaius and Lucius Caesar S. 603
- MacGurdy, George Grant: Newly Discoverd Cave Paintings
in Southern France S. 509
- Mommsen, Theodore E. : The Venetians in Athens and the
Destruction of the Parthenon
in 1687 S. 544
- Mylonas, George E. : The Site of Akropotamos and
the Neolithic Period of Macedonia S. 557
- Nock, Arthur Darby : A Cabiric Rite S. 577
- Oliver, James H. : Notes on Documents of the Roman
East S. 537
- Richter, Gisela M. A. : A Kyathos by Psiax in the
Museo Poldi-Pezzoli S. 587
- Smith, William Stevenson: Old Kingdom Sculpture
Archaeological News and Discus-
sions Stephen B. Luce, etc. S. 514

Vol. XLVI Number 1, January - March 1942

- Boyce, George K. : Significance of the Serpents on
Pompeian S. 13
- Comfort, Howard : Arretine Ware by Perennius, from
England S. 90
- Dow, Sterling : Corinthia I. the month Phoini-
kaios S. 69
- Goldman, Hetty : The Origin of the Greek Herm S. 58
- Levi, Doro : The Amphitheatre in Cagliari S. 1
- Pope, Arthur Upham : Symbolism of the "Battlement,"
Motif S. 93

Robinson, Jr., C. A.	: The Master of Olympia	S. 73
Ross, Marvin Chauncey:	A group of Coptic Incense Burners	S. 10
Sanders, Henry A.	: The Appointment of a Guardian by the Prefect of Egypt	S. 94
Smith, E. Baldwin	: The Megaron and its Roof	S. 99
Sperling, Jerome	: Explorations in Elis, 1939	S. 77
Young, Rodney S.	: Graves from the Phaleron Ce- metery	S. 23
	Abbreviations, Archaeological News and Discussions, Stephen B. Luce, etc.	

THE ANTIQUARIES JOURNAL

Vol. XX, Number 4, October 1940

Katherine M. Richardson:	Excavations at Poundbury, Dor- chester, Dorset, 1939	S. 429
C. A. R. Radford, F. S. A.:	The Cluniac Priory of St. James at Dudley	S. 449
R. R. Marett, D. Sc.	: Further Excavations of La Cotte de St. Brelade, Jersey	S, 460
Stuart Piggott F. S. A., and C. M. Piggott	: Excavations at Rams Hill, Uffing- ton, Berks	S. 465
C. H. V. Sutherland	: A Theodosian Silver Hoard from Rams Hill	S. 481
	Notes, Reviews, Literature, Bibli- ography etc.	

Vol. XXI, Number 1, January 1941

R. G. Goodchild	: Romano - British Disc - brooches derived from Hadrianic types	S. 1
Gordon Ward, M. D., F. S. A.	: The Iron Age Horseshoe and its Derivatives	S. 9
W. L. Hildburgh	: Note on a Type of Spanish Altar- Ornament	S. 28

- Sheppard Frere : A Claudian Site at Needham,
Norfolk S. 40
- B. H. St. J. O'Neil, M. A.,
F. S. A. : Early Artillery Fortifications at
Oslo and Trondheim S. 56
Notes, Reviews, Literature, Bibli-
ography etc.

Vol. XXI, Number 2, April 1941

- Sir Cyril Fox, V.-P. S. A. : Stake-Circles in Turf Barrows: a
record of excavation in Glamor-
gan, 1939-40 S. 97
- Anthony R. Wagner, F.S.
A. Portcullis Pursuivant : A Seal Strongbow in the Hun-
tington Library S. 128
- C. W. Phillips, F. S. A. : Some Recent Finds from the
Trent near Nottingham S. 133
- J. Ward Perkins, F. S. A. : The Iron Age Horseshoe S. 144
Notes, Reviews, Literature,
Bibliography etc.

Vol. XXI, Number 3, July 1941

- A. W. Clapham, C. B. E.
F. B. A. President : Anniversary address S. 185
- Joan Evans, D. Litt., F.S.
A., E. T. Leeds, F. S. A. : A Hoard of Gold Rings and Silver
and Anthony Thompson Groats found near Thame Oxford-
shire S. 197
- W. L. Hildburgh, F.S.A. : A Hispano-Arabic Silver-gilt and
Crystal Casket S. 211
- S. M. Collins F. S. A. : Some English, Scottish, Welsh and
Irish Arms in Mediaeval Continen-
tal Rolls S. 203
Notes, Reviews, Literature, Biblio-
graphy etc.

Vol. XXI, Number 4, October 1941

- R. E. M. Wheeler, Director : Hill-forts of Northern France: a

Bulleten: C. VI, F: 10

- Note on the Expedition to
Normandy, 1939 S. 265
- Phillip Corder, F.S.A. : A Roman Pottery of the Hadrian-
Antonine Period at Veralanium S. 271
- Anthony Wagner F.S.A.
Portcullis Pursuivant,
General Editor : The Dictionary of British Arms S. 299
- Felix Oswald, F.S.A.,
D. Sc. : The Origin of the Coritani S. 323
- Prebendary H.E. Bishop
F.S.A., and C.A. Raleigh
Radford, F. S. A, : Bishop Henry Marshall's Tom in
Exeter Cathedral S. 333
- Eliot Curwen, M.A., M.
B., F.S.A. : An Egg-shaped Mace-head
Notes, Reviews, Literature,
Bibliography etc. S. 337

ARCHIVUM EUROPAE CENTRO - ORIENTALIS

Tome VII, Fasc. 1-4, 1941

- Georg Stadtmüller : Forschungen zur Albanischen
Frühgeschichte S. 1-196
- Ernst Dickenmann : Studien zur Hydronymie des Sa-
vesystems S. 197-239
- Stefan Kniezsa : Zur Geschichte der Ungarisch-Slo-
wakischen ethnischen Grenze S. 240-309
- Ludwig Elekes : Die Anfänge der Rumänischen Ge-
sellschaft, Versuch einer Rumäni-
schen Entwicklungsgeschichte im
XIII-XVI. Jahrhundert S. 361-488
- Ladislau Gabriel : Simon Magyar, ein rumänischer
Pionier der josephinischen Schul-
reform S. 489-526

MISCELLANEA:

- Ladislau Sziklay : Hviezdoslav S. 310-332

- Asztrik Gabriel : Blaise de Varda, humaniste hongrois à Paris S. 527-540

COMPTES-RENDUS:

- Georg Ostrogorsky : Geschichte des Byzantinischen Staates (Julius Moravcsik) S. 333-338
- P. Guberina : Kr. Kristic: Razlike izmedju hrvatskoga i srpskoga knjizevnog jeziga (Jules Herczeg) S. 338-340
- Dragutin Kniewald : Zagrabacki liturgijski Kodekski XIXV stoljeca (Ladislaus Hadrovics) S. 341-342
- R. Brtan : Barokovy slavismus (Ladislas Sziklay) S. 342-345
- N. Cartoian : Cartile populare in literatura romaneasca II.- Istoria literaturii române vechi (Ladislas Galdi) S. 345-355
- Leca Morariu : Graiu viu-corectiv stilistic (Ladislas Galdi) S. 355-356
- Endre Ady : R. Bonnerjea: Poems (L. Orszagh) S. 356-359
- Jan Durovic : Duchovna poezia slovenska pred Tranovskym (Ladislas Sziklay) S. 541-544
- Ilie Barbulescu : Influenta ale cirilicei catolice asupra cirilicei ortodoxe dela Romani (L. Galdi) S. 544-546
- A. Biro : A Tribuna és a magyarországi roman közvélemény (L. Galdi) S. 546-549
- L. Mikecs : Csangok (Ladislas Galdi) S. 549-551
- Index S. 552-572

ARCHIV ORIENTALNI

Band XII, No. 1 - 2, Juli 1941

- Grohmann A : Arabische Papyri aus der Sammlung Carl Wessely im Orientalischen Institut (Orientalni Ustav)

- zu Prag. Mit 14 Tafeln. Mit einem
Beitrag von C. Leyerer S. 1
- Bolla S. von : Drei Diebstahlsfälle von Tempel-
eigentum in Uruk S. 113
- Lesny V. : Die Zigeuner sind ursprünglich
die indischen Döms S. 121
Buchbesprechungen, Besprechungs-
exemplare

Band XII, No. 3 - 4, März 1941

- Machek V. : Name und Herkunft des Gottes
Indra S. 143
- Kluge Th. : Das Itinerar von Artaxata nach
Armastica auf der römischen Welt-
karte S. 155
- Florovskij A. V. : Ein tschechischer Jesuit unter den
Asowschen Kalmücken im Jahre
1700 (Mit 8 Tafeln) S. 162
- Lesny V. : Etymologisches Wörterbuch der
Mundart der böhmischen mähri-
schen und slowakischen Zigeuner S. 189
- Hrozny B. : Inschriften und Kultur der Proto-
Inder von Mohenjo-Daro und Ha-
rappa I. (Mit 10 Tafeln) S. 192
- Borecky M. : Notiz
Buchbesprechungen, Besprechungs-
exemplare

ARS ISLAMICA

Vol. VII, Pt. 2, 1940

- Hugo Buchthal : "Hellenistic," Miniatures in Early
Islamic Manuscripts S. 125
- Basil Gray : Fourteenth - Century Illustrations
of the Kalilah and Dimnah S. 134
- Nabiha A. Faris and
George C. Miles : An Inscription of Barbak Shah of
Bangal S. 141

Hugo Buchthal, Otto
Kurz, and Richard
Ettinghausen

: Supplementary Notes to K.
Holter's Check List of Islamic
Illuminated Manuscripts Before A.
D. 1350 S. 147

Notes : S. 165-167

Book Reviews : S. 171

IN MEMORIAM : Josef Strzygowski; Maurice Dimand S. 177

Vol. VIII. Pt. 1-2, 1941

Editorial : S. 1

André Godard : "The Architecture of the Islamic
Period,, A survey of Persian Art
Compte-rendu S. 3

Florence E. Day : A Review of "The Ceramic Arts.
A History,, in A survey of
Persian Art S. 13

Florence E. Day : A Review of "The Ceramic Art
in Islamic Times. B. Dated Faience S. 49

Frederick R. Matson : A Review of "The Ceramic Art
in Islamic Times. C. Techniques,, S. 59

Frederick R, Matson : A Review of "The Ceramic Art
in Islamic Times D. Contemporary
Techniques S. 64

Nabia Abbott : Arabic Paleography S. 65

George C. Miles : Epigraphy S. 105

Ernst Kühnel : Stoffe, in A Survey of Persian
Art. Rezension S. 109

Kurt Erdmann : "The Art of Carpet Making,, in
A Survey of Persian Art.
Rezension S. 121

Maurice S. Dimand : A Review of Sasanian and Islamic
Metalwork in A Survey of
Persian Art S. 192

THE BRITISH MUSEUM QUARTERLY

Vol. XIV, No. 3, 1940

- B. Gray : The Eumorfopoules Lacquer Toilet
Box and Blue T'ang Horse S. 49
- R. S. Jenyns : The Kington Baker Bequest S. 53
- William King : A Vincennes Porcelain Clock-case S. 54
- H. J. M. Milne : Aut Caesar Aut Nihil S. 56
- H. J. M. Milne : A Hazlitt Letter S. 57
- H. J. M. Milne : Robert Nelson Correspondence S. 57
- H. I. Bell : A Letter of Keats S. 58
- R. A. Wilson : Translations of the Works of
Charles Dickens S. 59
- Edward Croft Murray : John Downman's "Original First
Studies of Distinguished Persons"
Principal Acquisitions S. 60

Vol. XIV, No. 4, 1940

- H. J. Braunholtz : Bronze Head from Ifé, Nigeria S. 75
- T. D. Kendrick : A Celtic Linch-Pin S. 77
- William King : The Arthur Hurst Bequest of
European porcelain and Pottery S. 78
- Neil R. Ker : Membra Disiecta (Second Series) S. 79
- A. J. Collins : Middle-English Devotional Pieces S. 87
- H. I. Bell : Early Poems of Sir Arthur Gorges S. 88
- E. G. M. : The Kipling Bequest S. 93
- J. Allan : Some New Greek Coins S. 95
- Harold Mattingly : A new Greek Roman coin S. 97
- J. Allan : Indian coins S. 98
- J. Allan : Medals of war and peace S. 99
- A. M. Hind : Fifteenth-century Italian Nielli and
Engravings S. 100
- Basil Gray : Moors Hindu Pantheon S. 102
- Principal Acquisitions, Exhibitions,
Publications, Appointments.

BULLETIN OF THE SCHOOL OF ORIENTAL STUDIES

(University of London)

Vol. X, Part 3, 1940

H. W. Bailey	: Rama II	S. 559
H. W. Bailey	: Ttagutta	S. 599
R. C. Zaehner	: A Zervanite Apocalypse II	S. 606
S. H. Taqizadeh	: The Iranian Festivals adopted by the Christians	S. 632
E. J. Thomas	: Note on the Divyavadana	S. 654
Alfred Master	: The Nanda Couplet	S. 657
S. Yoshitake	: The Alternance in Ancient Japanese	S. 666
W. G. Ivens	: A Grammar of the Language of Latora, Maewo, New Hebrides, Melanesia	S. 679
C. H. Philips	: The secret Committee of the East India Company	S. 699
Khin Zaw	: Burmese Music	S. 717
M. Minovi and V. Minorsky	: Naşir al-Din Tusi on Finance	S. 755
Etienne Combe	: A Note: Qafar-Khafara	S. 790

FORNVÄNNEN

Argang 36, 1941

Sune Ambrosiani	: Visby stadsplan. Med. 10 fig.	S. 129-145
Holger Arbman	: Hjalmar Stolpe som fornforskare. Med 3 fig.	S. 146-162
T. J. Arne	: Ibn Fadlans resa till Bulgar	S. 193-212
Isak Collijn	: Till 550 arsminnet av Birgittas ka- nonisation 7-8 okt. 1391	S. 351-364
R. Ekblom	: Väderstrecksuppfattningen i det fortida Danmark. Med 1 fig.	S. 279-294
Agnes Geijer	: Medeltidsepos och teckningar göm- da i en mässhake. Med 5 fig.	S. 321-329

- K. A. Karlinder : Bronsaldersminnen i Fjädrundaland.
Med 7 fig. S. 223-237
- Sten Karling : Anders Larsson Malare. Med 10
fig. S. 65-84
- Carl-Axel Moberg : Ett Döstidskärl. Med 10 fig. S. 295-312
- Birger Nerman : En kristen mission på Gotland vid
tiden omkring år 800 e. Kr. ? med
10 fig. S. 30-40
- Birger Nerman : Forngutniska "Kokkamrater,, Med
3 fig. S. 238-242
- Rune Norberg : Kyrkoinventeringen 1918-1932. En
historik. Med 13 fig. S. 1-21
- Henrik Schück : Odin, Vili och Vé S. 22-29
- Sven Tunberg : Erik den helige, Sveriges helgon-
konung S. 257-278
- Carl R. af Ugglas : Ett gatfullt nyförvärv till Statens
Historiska museum. Med 10 fig. S. 330-350
- Carl R. af Ugglas : Till den Nordiska avlatshandelns
historia Ett sigillografiskt bidrag.
Med 3 fig. S. 213-222
- Hans Wentzel : Zwei Löffelkästen des Ostseegebie-
tes. Med 2 fig. S. 163-172
- Gunnar Westin : En västmanländsk ryttargrav. Med
9 fig. S. 85-101
- Smärre Meddelanden, Litteratur
och Kritik

THE JOURNAL OF HELLENIC STUDIES

Vol. LX, 1940

- Robertson M. : The excavations at Al Mina, Suedia, IV The early Greek vases S. 2
- Beazley, J. D. : A marble lamp S. 22
- Raubitschek, A. E. : Some notes on early Attic stochedon inscriptions S. 50
- Bailey, B. L. : The export of Attic Black-figure ware S. 60

- Hammond, N. G. L. : The Seisachtheia and the Nomothesia of Solon S. 71
 Tarn, W. W. : Two notes on seleucid history S. 84
 Notes, Indexes

MAN

A Monthly Record of Anthropological Science

Vol. XLI, January-February 1941, Nos. 1-14

- M. Fortes : Charles Gabriel Seligman 1873-1940 S. 1
 John Murphy : Racial crossing and cultural efflorescence S. 2
 Dr. F. B. Steiner : Some Parallel Developments of the Semilunar Knives. S. 3
 W. L. Hilburgh : Further Notes on the uses in Spain of prehistoric stone implements as amulets S. 4
 Dr. Bela Gunda : The casting-staff used by Hungarian herdsman and its ethnological significance S. 5
 Proceedings (Royal Anthropological Institute) Obituary, Reviews, Correspondence

Vol. XLI, March-April 1941, Nos. 15-37

- Eva L. R. Meyerowitz : A Bronze armlet from old Oye, Nigeria S. 15
 James Hornell : The "Pelota," or hide Balsa of South America S. 16
 T. Sheppard, M. Sc. : Bronze sickles without sockets S. 17
 Rev. Peter B. G. Binnall : Local vestiges of hydromancy in England S. 18
 Obituary, Reviews, Correspondence

Vol. XLI, May-June 1941, Nos. 38-57

- John, Prince Loewenstein : The Swastika: Its history and meaning S. 38
 Verrier Elwin : Dreams of Indian aboriginal lepers S. 39

Sir H. Richmond Palmer :

- K. C. M. G. Trident-Gods in Sahara and western Soudan S. 40
Obituary, Reviews Correspondence

Vol. XLI, July-August 1941, Nos. 58-69

- Prof Raymond Firth D.Sc. : Economics of a Malayan fishing industry S. 58
H. H. Coghlan F. S. A. : Prehistorik iron prior to the dispersion of the Hittite Empire S. 59
A. M. I. Mech. E.
P. Lenk-Chevitch A.I. Lv. : Note concerning the distrubution of the sickle-sword S. 60
H. Barraclough Fell : The pictographic art of ancient Maori of New Zealand S. 61
Proceedings (Royal Anthropological Institute) Obituary, Reviews

Vol. XLI, Septembre-October 1941, Nos. 70-83

- Theodro Monod : On the origin of a West African swastika S. 70
G. D. Hornblower, F.S.A.: Osiris and the fertility-rite S. 71
W. Fogg, M. A. : Changes in the Layout, characteristics, and function of a Moroccan tribal market, consequent on European control S. 72
Géza Roheim, PH. D. : Method in social anthropology and psychoanalysis S. 73
Proceedings of Institutions, Review, Correspondence

Vol. XLI, November-December 1941, Nos. 84-103

- Prof. Melville J. Herskovits : Symbolism in Dahomean art S. 84
Herbert Maryon : Archaeology and metallurgy S. 85
I. Welding and soldering S. 86
II. Gold and platinum in pre-columbian Ecuador S. 87

- T. K. Penniman and Sir
Francis Knowles, Bart, : An obsidian blade found near the
University parks at Oxford S. 88
- Prof. C. Daryll Forde : Culture regions S. 89
- Dr. C. S. Myers, R. F. S. : The Cambridge anthropological
expedition to Torres straits:
Royal Anthropological Institute,
Reviews, Correspondence

MITTEILUNGEN DER ANTHROPOLOGISCHEN GESELLSCHAFT
IN WIEN

Band LXXI, Heft I, 1941

- Ch.v. Fürer-Haimendorf : Das Gemeinschaftsleben der Kon-
yak-Naga von Assam S. 1
Bücherbesprechungen S. 102

ORIENTALIA

Vol. X, Nova Series, Fasc. 1-2 1941

- H. Lewy : Le calendrier perse S. 1
- E. Douglas Van Buren : The Salmé in Mesopotamian Art
and Religion S. 65
- A. Pohl und C.H. Gordon : Keilschriftbibliographie S. 93
- Fr. Rosenthal : Some Pythagorean documents
transmitted in Arabic. I. On the
Translation of the "Golden Verses," S. 104
- C. H. Gordon : Aramaic incantation bowls S. 116
Recensions

Vol. X, Nova Series, Fasc. 3

- H. Lewy : Gleanings from a New Volume of
Nuzi Texts S. 201
- C. Brockelmann : Zur Syntax der Sprache von Ugarit S. 223
- A. Pohl und C.H. Gordon: Keilschriftbibliographie S. 241
- O. Krückmann : Sethe's Buch über die Entstehung
der Schrift S. 254
- C. H. Gordon : Aramaic incantation bowls S. 272

- J. Simon : Notes bibliographiques sur les
textes de la "Chrestomathia Ae-
thiopica „de A. Dillmann S. 285
Recensiones

Vol. X, Nova Series, Fasc. 3

- H. Lewy : The Titennûlu texts from Nuzi S. 313
A. Ungnad : Der angebliche König Tarziia der
Perserzeit S. 337
C. H. Gorbon : Aramic incantation bowls (con-
cluded) S. 339
S. Euringer : Übersetzung der philosophischen
Lehrsprüche in Dillmanns "Chres-
tomathia Aethiopica,, S. 361
G. von Grunebaum : Al - Mubarrads' Epistle on poetry
and Prose S. 372
Fr. Rosenthal : Some Pythagorean documents
transmitted in Arabic. II. Plato's
Exhortation concerning the Edu-
cation of Young Men S. 383
Recensiones

Vol. 11, Nova Series, Fasc. 1-2 1942

- H. Lewy : The Nuzian Feudal System S. 1
T. H. Gaster : A Canaanite Magical Text S. 41
J. M. Vosté : Essai de bibliographie du Père
Jean - Vincent Scheil O. P. S. 80
J. Friedrich : Keilschriftlich - Ägyptisches aus
der Amarna - und Hethiterzeit S. 109
A. L. Oppenheim : Studies in Accadian Lexicography I S. 119
A. Pohl und C.H. Gordon: Keilschriftbibliographie S. 134
S. Euringer : Übersetzung der Antiphonen zum
Feste des hl. Johannes Baptista
in Dillmanns "Chrestomathia Ae-
thiopica,, S. 148
Recensiones

ORIENTE MODERNO

Anno XXI, No. 1, Gennaio 1941

Laura Veccia Vaglieri : Il petrolio nel Vicino Oriente S. 1-24

Anno XXI, No. 3, Marzo 1941

E. Samy : I Partiti e le Associazioni politiche in Sirie e nel Libano visti da un Siriano S. 101

Anno XXI, No. 4, Aprile 1941

Laura Veccia Vaglieri : Retrosceña della politica estera ed interna dell'Iraq S. 153

Anno XXI, No. 5, Maggio 1941

Enrico Nuné : L'Inghilterra nella penisola arabica S. 233

SOCIÉTÉ D'HISTOIRE ET D'ARCHÉOLOGIE DE GÉNÈVE

Tome VII, Troisième Livraison, Juillet 1940-Juin 1941

Hermann Borel : La Baronie de la Bastie Beauregard au Pays de Gex S. 299

Albert Choisy : Mémoires sur Genève(1592-1598) Compte-Rendu S. 343

REVUE DE SYNTHÈSE

Tome XVII, No. 2, Octobre-Décembre 1939

Guichard : Le quantitatif dans la sensation interne de la durée S. 97

Raymond Lenoir : Le paradoxe occidental S. 103

Gabriel Louis Jaray : Venise et son rôle historique. Le roulier de la Méditerranée et l'intermédiaire entre l'occident et l'orient pendant dix siècles S. 119
La vie du Centre, Revues Critiques, Notes, Questions et Discussions

ÖLKÜ

Cilt XVI, Sayı 95, İkinçikânun 1941

Millî Şef'in Gençliğe hitabeleri S. 385

- Şevket Aziz Kansu : Doğu Anadolu'da S. 388
 Yordan Trifanov, (Bul- :
 garcadan çeviren Türker Tarih ve Rivayetlerde Mihalbey
 Acaroğlu) oğulları S. 390
 Fethi Tevet : Bir delinin şiirleri S. 399
 V. V. Anohin (Rusça-
 dan çeviren: Abdülkadir
 İnan : Altay Şamanlığına dair maddeler S. 401
 Halide Nusret Zorlutuna: Güz geldi "şiir,, S. 406
 Nâhid Sırrı : Ankara'ya yakın S. 407
 Ceyhun Atuf Kansu : Ayna "şiir,, S. 412
 Prof. A. Mez (Almanca-
 dan çeviren Cemal Köp-
 rülü) : Ortazaman Türk - İslâm dünyasın-
 da din S. 413
 Naki Tezel : Köylü sanatkar "Hikâye,, S. 423
 Prof. Von Aster (Alman-
 cadan çeviren Z. F.) : Bugünkü Almanya'da felsefi cere-
 yanlar S. 429
 H. Turhan Dağlıoğlu : Gönülle hasbihal "şiir,, S. 436
 Nüzhet Baba : İngiliz Halkevleri ve spor çalışma-
 ları S. 437
 Fevziye Abdullah : XVII. Asır şairlerinden Koroğlu S. 441
 Haberler, Halkevleri ve Halkoda-
 ları çalışmaları, Ayın hâdiseleri,
 Fikir Hayatı, Bibliyografya

Cilt XVI, Sayı 96, Şubat 1941

- Prof. Fuad Köprülü : Bir yıldönümü S. 481
 A. A. Semenov (Rusça-
 dan çeviren: Abdülka-
 dir İnan : Mir-Âli-Şir hakkında farsca bir
 hikâye S. 483
 Muzaffer Şenyürek : Charles Robert Darwin S. 493
 Prof. A. Mez (Almanca-
 dan çeviren: Cemal Köp-
 rülü) : Ortazaman Türk - İslâm dünyasın-
 da din S. 499

Ceyhun Atuf Kansu	: Bayram "şiiir,,	S. 508
M. Fahreddin Çelik	: Ardahan'da Oğuzdağı Efsanesi	S. 509
Osman Atillâ	: Dilerim "şiiir,,	S. 514
Prof Von Aster (Alman- cadan çeviren: Z. F.)	: Bugünkü Almanyada felsefe ce- reyanları	S. 515
Nüzhet Baba	: Kolej ve Üniversite sporunun ga- yeleri	S. 523
Selma Lagerlöf (Fran- sızcadan çeviren: Mü- berra Öney)	: Ruben Amuca	
Yordan Trifonov (Bul- ğarcadan çeviren: Türker Acaroğlu)	: Tarih ve rivayetlerde Mihalbey oğulları Haberler, Halkevleri Postası, Ayın Hâdiseleri, Fikir Hayatı, Bibliyog- rafya	S. 533

Cild XVII, Sayı 97, Mart 1941

Dr. Refik Saydam	: Halkevleri'nin IX. uncu Yıldönümü	S. 1
Nâfi Atuf Kansu	: Halk Terbiyesi ve Halkevleri	S. 3
Ziyaeddin Fahri	: Halk ve Ahlâk	S. 7
Muhip Dranas	: Halkevleri Amatör resim ve Fo- toğraf Sergileri ve Gayesi	S. 14
Feyzullah Sâcid Ülkü	: Ahmed Haşim Hayâllerini kimler- den aldı	S. 17
Prof. A. Mez. (Almanca- dan çev: Cemal Köprülü):	Orta zaman Türk-İslâm dünyasın- da din	S. 25
Cevdet Kudret Solok	: Allâh, Ben V. S. "Şiiir,,	S. 32
A. Cevad Eren	: Tarihçi Ranke	S. 33
Fethi Tevet	: İki eşya ve Ömür "Şiiir,,	S. 42
Naki Tezel	: Suçlu, "Hikâye,,	S. 43
Horace (Fransızcadan çev: Şerif Hulûsi)	: Şiiir san'atı Haberler, Halkevleri Postası, Ayın Hâdiseleri, Fikir Hayatı, Bibliyografya	S. 49

Cild XVII, Sayı 98, Nisan 1941

Prof. Fuad Köprülü	: İstiklâl ruhu	S. 97
Prof. Saim Ali	: Türk Grameri	S. 99
Prof. A. Mez (Almanca- dan çev: Cemâl Köprülü)	: Ortazaman Türk-İslâm dünyasında din	S. 105
Muzaffer Sözen	: Halk Rakslarından Halaylar	S. 111
Halide Nusret Zorlutuna	: Dağların Efesi "Şiir,"	S. 120
I. Kılıç Kökten	: Samsun Vilâyeti Tekeköy civarında Prehistorik Araştırmalar	S. 121
Turkud Akkaş	: Saadet, Felâket Telâkkiysi	S. 125
Bâki Sühâ	: Cenub "Şiir,"	S. 128
Selma Lagerlöf (Fransız- cadan çev: M. Öney)	: Mezartaşı kitabesi "Hikâye,"	S. 129
Ceyhun Atuf Kansu	: Köroğlu'na sesleniş "Şiir,"	S. 136
Türker Acaroğlu	: Türkleri Alâkadar eden Bulgar neşriyatından bir bibliyografya	S. 137
A. Cevdet Eren	: Tarihçi Ranke	S. 147
Sıdkı Akozan	: Nöbetçi "Şiir,"	S. 156
Horace (Fransızcadan çev: Şerif Hulûsi)	: Şiir sanatı	S. 157
Kâmil Su	: Osmanlı tarihinde hassa avcıları Halkevleri Postası, Ayın Hâdise-leri, Fikir haya Bibliyografya	S. 162

Cild XVII, Sayı 99, Mayıs 1941

Falih Rıfıkı Atay	: Yirmi üç Nisan	S. 193
Ernst Eğli (Almancadan çev: Cemal Köprülü)	: Türk evi	S. 195
Halide Nusret Zorlutuna	: Sen her şeyden üstünsün "Şiir,"	S. 210
Prof. İ. Hakkı Akyol	: Bir coğrafyacı göziyle Devlet uzviyeti	S. 211
Prof. Ş.A. Kansu-Tahsin	: Zile ve civarının Ön ve eski Özgüç Tarihine aid yeni buluntular	S. 215
Harry Maynac (Almanca- dan çev. Dr. Ş. Atala)	: Goethe ve Wilhelm Meister	S. 220
M. Halid Bayri	: Dadaloğlu Hakkında notlar	S. 225

Fethi Yücel	: Pascal düşünceler	S. 235
Prof. A. Mez (Almanca- dan çev. Cemal Köprülü):	Orta zaman Türk-İslâm dünya- sında din	S. 241
Nahid Sırrı	: Dedemin ilk evlenişi	S. 247
Horace (Fransızcadan çev. Şerif Hulûsi)	: Şiir sanatı	S. 251
Prof. W. Ruben (Almanca- dan çev. Saadet Torkak)	: Indoloji Noktai-i nazarından bir Türkistan masalının tahlili Halkevleri Postası, Ayın Hâdiseleri, Fikir Hayatı, Bibliyografya	S. 258

Cilt XVII, Sayı 100, Haziran 1941

Hasan-Âli Yücel	: 19 Mayıs ve Gençlik	S. 289
Prof. Ş. A. Kansu- T.	: Eti-Yokuşu kazısında bulunan mühür ve Ağırşak	S. 291
Özgüç	: Nikbinlik "Şiir,"	S. 294
Ceyhun Kansu	: Nikbinlik "Şiir,"	S. 294
Prof. W. Eberhard (Almanca- dan çev. İkbâl Berk):	Mazdaizm ve Maniheizm	S. 295
H. Turhan Dağlıoğlu	: Gönülle hasbihal I. "Şiir,"	S. 302
Prof. A. Mez (Almanca- dan çev. Cemal Köprülü)	: Orta zaman Türk-İslâm dünya- sında din	S. 303
Prof. Ziyaeddin Fahri	: Erzurum şairlerinden Şerifi	S. 309
H. Turhan Dağlıoğlu	: Gönülle hasbihal II. "Şiir,"	S. 316
Oskar Kolling (Macarca- dan çev. S. Karatay):	XVII inci Asırda Vebâ salgını devirlerinde ticaret münasebetleri	S. 317
Ali Sûha Delilbaşı	: Ehl-il-kubur "Hikâye,"	S. 325
Harry Maynac (Almanca- dan çev. Ş. Atala)	: Goethe ve Wilhelm Meister	S. 331
A. V. Anohin (Rusçadan çev. Abdülkadir İnan)	: Altay Şamanlığına ait Maddeler : Sazşairlerinden neşredilmemiş örnekler: "Sema", Seyrâni'den	S. 337
Türker Acaroğlu	: Türkleri alâkadar eden Bulgar neşriyatından bir bibliyografya denemesi	S. 344
		S. 345

- Kerim Ömer Çağlar : Türkiye toprakları S. 355
Halkevleri postası, Ayın hâdiseleri, Fikir hayatı, Bibliyografya

Cilt XVII, Sayı 101, Temmuz 1941

- Falih Rıfki Atay : Bir temsil karşısında bazı düşünceler S. 385
- Oskar Kolling (Macar-
cadan çev: Sadrettin
Karatay : Ortazaman Türk-İslâm dünyasında
Türk Milletlerinde meşrutiyet hakkı S. 399
- Halide Nusret Zorlutuna : Dağlar "şiiir,, S. 406
- Zeynel Akkoç : Şeytan mefhumunun Sânatkârlara
tesiri S. 407
- Nahid Sırrı : Bir Kastamoni Seyahatnamesi S. 411
- Ali Suha Delilbaşı : Kalanların nafakası "hikâye,, S. 417
- Prof. Ş. A. Kansu-
T. Özgüç : Tilkitepe kazısında bulunan kemik
ve taş aletler münasebetiyle şark
ve cenubu şarkı Anadoluya bir
bakış S, 425
- Ceyhun Atuf Kansu : Doğduğum köy "şiiir,, S. 430
- Şevket Aziz Kansu : Oluşum S. 431
- Çeviren: T. A. : Thomas Moar'ın şiiirlerinden par-
çalar S. 433
- Ceyhun Atuf Kansu : Aşk için Romans "şiiir,, S. 436
- Türker Acaroğlu : 93 Harbi ve edebiyatımız S. 437
- Harry Maynac(Almanca-
dan çev:Dr. Şükrü Atala): Goethe ve Wilhelm Meister S. 445
- M. Fahreddin Çelik : Dede Korkut Kitabındaki coğrafi
yazılar S. 447
- Edip Âli Bâki : Namık Kemal hakkında S. 457
- Dr. Kerim Ömer Çağlar : Türk suları S. 459
Halkevleri postası, Ayın hâdiseleri,
Fikir hayatı, Bibliyografya

Cilt XVII, Sayı 102, Ağustos 1941

- Falih Rıfki Atay : Lozan, Montrö ve değışmiyen dâva S. 481

- Prof. W. Ruben (Alman-
cadan çeviren Meliha
Torkak : Raznihan ve Mâhifiruze "Halk
hikâyeleri,, S. 483
- Prof. İ. Hakkı Akyol : Coğrafi Terbiye, Mâhiyeti, İstika-
meti ve Yolları S. 489
- Prof. Şevket Aziz Kansu: Oluşum S. 494
- Josef Deër (Almancadan
çeviren: Cemal Köprülü): Eski Macar Krallığında Müşrik
ve Hirstiyan unsurlar S. 495
- Selma Lagerlöf (Fran-
sızcadan çev: M. Öney): İki kardeş "hikâye,, S. 505
- Dr. Sadettin Buluç : Altay Türklerine göre dünyanın
yaradılışı ve sonu S. 509
- Harry Maynac(Almanca-
dan çeviren: Dr. Şükrü
Atala) : Goethe ve Wilhelm Meister S. 513
- Ceyhun Atuf Kansu : Musiki hasreti "şiir,, S. 523
- Nahid Sırrı : Bir Kastamonu seyahatnamesi S. 524
- Notlar ve vesikalar, Halkevleri
Postası, Ayın Hâdiseleri, Fikir
Hayatı, Bibliyografya

Ülkü (Yeni Seri)

Cilt I, Sayı 1, B. Teşrin 1941

- Ülkü : Okuyucularımıza
- Ahmet Kutsi Tecer : Bilginin değeri
- Ahmet Hamdi Tanpınar: Unutulmuş bir eser
- Nafi Atuf Kansu : Panayır ve Tulûatçı
- Bedrettin Tuncel : Bir tiyatro meraklısına mektup
- Ceyhun Atuf Kansu : Kırşehir Türküsü
- Prof. Dr. Sadi İrmak : İlim tarihinde büyük bir Türk adı
- Muzaffer Sarısözen : Abdurrahman halayı
- Remzi Oğuz Arık : Alâeddin Tepesi
- A. K. Tecer : Konya Destanı
- Ahmet Çıtak : Halk ve memur
- B. Tuncel : Kitaplar arasında : Karagöz
- F. R. Unat : Yeni kitaplar

- Ülkü : Millî Şefimizin tetkik seyahatı
 Feridun Ankara : Hikâye : Valiz
 Ahmet Kutsi Tecer : Koçyiğit Koroğlu
 *** : Günler boyunca

Sayı 2, B. Teşrin 1941

- Ahmet Kutsi Tecer : Türkçenin Pınarı
 Rıza Polat : Beni Beni "Şiir,"
 Dr. Tahsin Banguoğlu : Dil inkilâbının neresindeyiz?
 Ceyhun Atuf Kansu : Bir köylü kızı için "Şiir,"
 Dr. Ş. Raşit Hatipoğlu : Millî iktisat
 Aşık Yahya : Geçinmeye, İdareye dair „Şiir,“
 Ahmet Adnan Saygın : Musiki Dâvamız
 Osman Attilâ : Afyon türküsü, "Şiir,"
 Ahmet Hamdi Tanpınar : Bursa'da zaman ve hulya saatları
 Ahmet Muhip Dranas : İnek gözleri
 Halil Vedat Fıratlı : Üçüncü mevkide Kayserili
 Dr. H. Avni Göktürk : Evlenme dışında üreyen nesil
 Ülkü : Dil Bayramı
 Ahmet Kutsi Tecer : Koçyiğit Koroğlu
 Kemal Turan : Necip Ali Küçüka
 Mustafa Nihat Özön : Kitaplar arasında : Bir yazın tarihi
 M. Sarısözen : Niğde Halk türküleri
 B. T. : Yüz ifadeleri
 Ülkü : Dergiler
 Adnan Ötüken : Yeni kitaplar
 Ülkü : Günler boyunca

Cilt I, Sayı 3, II. Teşrin

- Ülkü : Ondokuzuncu yıla basarken
 Dr. Yavuz Abadan : Siyasal hayatta ülkünün gerçek-
 leşmesi
 Reşat Şemsettin Sirer : Ülkülerimizin kaynağı
 Dr. Ş. Raşit Hatipoğlu : Endüstrinin kuruluşunda ziraat
 Dr. Bedri Tahir Şaman : Millîleşen ilim
 Suut Kemal Yetkin : Eski bir tercümeyi okurken
 Nafi Atuf Kansu : Yüz yıl arayla
 Ahmet Kutsi Tecer : Havacıya türkü "Şiir,“

- İlyas Sinal : İnönü Kampı
 Bedri Rahmi Eyüboğlu : Sanatta bayağılık korkusu
 Dr. Sadi İrmak : İlim hayatımızın gelişmesi için
 Ahmet Çıtak : Halk ve tüccar, "Şiir,"
 Ceyhun Atuf Kansu : Gönlüm hürriyetindir
 Halim Yağcıoğlu : Dibek döğen kızlar, "Şiir,"
 Ahmet Kutsi Tecer : Dünden, bugünden
 Nurettin Artam : Kırkından sonra
 Eşref Dere : Yar görünür, "Şiir,"
 Nusret Köymen : Cemiyet doktorluğu
 Habip Karaslan : Er mektubudur, "Şiir,"
 Mahmut Kösemihal : Zengin bir musiki yılı
 Ali İzzet Özkan : Türk Devleti, "Şiir,"
 Rıza Polat : Bartın türküsü, "Şiir,"
 Muzaffer Sarısözen : Millî oyunlarımızın müşterek bir noktası
 N. Köymen : Kitaplar arasında: C. H. P. 1940 Kongre dilekleri.
- H. B. Yönetken : Basılmış koro eserleri
 Dr. Ekrem Akurgal : Sanat şaheserleri
 Faik Reşit Unat : Türk Yayın hayatına toplu bir bakış
 Ülkü : Millî Şef'in seyahatı
 Ülkü : Cümhuriyet bayramı
 Feridun Ankara : Tırpancı, hikâye
 Ahmet Kutsi Tecer : Koçyiğit Köroğlu
 Ülkü : Günler boyunca

Cilt I, Sayı 4, II. Teşrin 1941

- Ahmet Kutsi Tecer : Konuşma: On beş gün içinde
 Prof. Emin Erişirgil : Seçkin kimplere derler?
 Dr. Ş. Raşit Hatipoğlu : Ziraat işlerimiz ve toprak dâvamız
 Dr. Muhlis Ete : Sanayi ve maden işlerimiz
 Samet Ağaoğlu : Köylü ve tezgâh
 Safettin Pınar : İş hayatının tanzimlenmesi
 Cahit Zamangil : Dış ticaretimizin esasları
 Hâzım Atıf Kuyucak : Cümhuriyet maliyesinin ana prensipleri
 Mehmet Necati Öngay : Vatan türküsü, "Şiir,"
 Enver Ziya Karal : Atatürk

Aşık Veysel	: Ağıt, "Şiir,"
Vildan Aşir	: Daima hazır
A. K. Tecer	: İzcilere öğüt, "Şiir,"
Aşık Süleyman	: Yarma üzerine, "Şiir,"
Sefer Aytekin	: Bayram günlerinde
Ahmet Çıtak	: Subaylarımıza, "Şiir,"
Cevat Dursunoğlu	: Bir hatıra, Mevlüt Ağa
Ahmet Muhip Dranas	: Sanat ve yurt bütünlüğü
Ahmet Kutsi Tecer	: Koçyiğit Koroğlu
Bedrettin Tuncel	: Dünya klâsiklerinden tercümelemler
Ülkü	: Günler boyunca

Cilt I, Sayı 5, I. Kânun 1941

Ülkü	: Okuyucularımıza
Hakkı Tonguç	: Köy Enstitüleri
Nurettin Boyman	: Mesleki ve teknik öğretim işlerimiz
Nafi Atuf Kansu	: Cemiyet ve okul
Reşat Şemsettin Sirer	: Üniversite ve yüksek okullar
Enver Ziya Karal	: Türk inkılâp tarihi enstitüsü
Tevfik Ararat	: Güzel sanatlar
Ceyhun Atuf Kansu	: Yağmur, "Şiir,"
Dr. Bedri Tahir Şaman	: İlim millileşebilir mi?
Kâzım Nami Duru	: Özüne doğrul
Osman Attilâ	: Yollara düştüm bu sabah, "Şiir,"
Bedri Rahmi Eyüboğlu	: Üçüncü devlet ve resim sergisi
Ali İzzet Özkan	: Üyük destanı, "Şiir,"
Mümtaz Faik Fenik	: Tek bir barış adası: Türkiye
Necmi Aktan	: Süvariler, "Şiir,"
Ahmet Kutsi Tecer	: Koçyiğit Koroğlu
Abdülkadir Karahan	: Türk halk kitapları
Adnan Ötüken	: On iki hayvanlı Türk takvimi
Ülkü	: Gazeteler arasında
Ülkü	: Günler boyunca

Cilt I, Sayı 6, I. Kânun 1941

Nafi Atuf Kansu	: Bir mektubun hatırlattıkları
Hamdi Akverdi	: Atalarsözü
Mustafa Nihat Özön	: Bir yıl içinde, roman

- Dr. Tahsin Banguoğlu : Dilimiz üzerinde görüşmeler
 Dr. H. Avni Göktürk : İçtimaf vâkia ve hukuk
 A. Mümtaz Kısakürek : Düşeli, "Şiir,"
 A. Adnan Saygın : Sanat adamının yolunu kim çizer?
 H. Bedi Yönetken : Mozart
 M. Kemal Yılmaz : Mısır İmecesinde, "Şiir,"
 Dr. A. Süheyl Ünver : Fatihin kitapları
 Bedri Rahmi Eyüboğlu : Sergi dolayısıyla: Mahmud Cuda
 Halim Yağcıoğlu : Pazar yeri, "Şiir,"
 Server İskit : Gazetelerimizde tefrika ve mecmuacılık
 A. K. Tecer : Koçyiğit Köroğlu
 Nusret Köymen : Kitaplar arasında
 A. K. Tecer : Dergiler arasında
 Ülkü : Gazeteler arasında
 Ülkü : Günler boyunca

Cilt I, Sayı 7, II. Kânun 1942

- Dr. Ş. Raşit Hatipoğlu : Yerli Malı ve tasarruf haftası
 Mehmet Kaplan : Namık Kemalın Bahriye nazirile kavgası
 Ceyhun Atuf Kansu : Şiirimizin çocukluğu
 İbrahim Zeki Burdurlu : Toprak insanları önünde Tanrı, "Şiir,"
 Dr. Tahsin Banguoğlu : Dilimiz üzerinde görüşmeler
 Süleyman Kazmaz : Köyü tanımak meselesi
 Cevat Dursunoğlu : "Türkü çağırma, sonra oynarım!,"
 Sefer Aytekin : Ho öküzüm ho!, "Şiir,"
 A. Kutsi Tecer : Uçsuz bucaksız bir toprakta, "Şiir,"
 Aşık Veysel : Çiftçiler, "Şiir,"
 S. Necati Turgay : Ziraat kombinalar
 B. R. Eyüboğlu : Resim sergisi münasebetiyle
 Behçet Kemal Çağlar : Nereye Aşık Ömer
 Ahmet Kutsi Tecer : Koçyiğit Köroğlu
 Mustafa Nihat Özön : Namık Kemalın Kanije muhasarası
 H. R. Öymen : Ailede çocuk terbiyesi
 A. Kutsi Tecer : Dergiler arasında
 Ülkü : Gazeteler arasında
 Ülkü : Günler boyunca

Cilt I, Sayı 8, II. Kânun 1942

Sait Tahsin Tekeli	: Bizde teknik bilgi meselesi
Mümtaz Turhan	: Gerçek değerlere doğru
Şevket Raşit Hatipoğlu	: Ziraat: kuvvet kaynağı
Aşık Veysel	: Aylar geçti, "Şiir,"
Tahsin Banguoğlu	: Dilimiz üzerinde görüşmeler
Malik Aksel	: Resim sergisinde otuz gün
Ekrem Akurgal	: Ortaçağ Türk sanatı
Avni Çakır	: Köyden köye: Aşağı yanlar köyü
M. Ş. E.	: Kızımız, hikâye
Ahmet Kutsi Tecer	: Koçyiğit Koroğlu
Ziya Tarık Işırtman	: Bolu türküsü, "Şiir,"
O. C.	: 1683 Viyana seferi
A. Kutsi Tecer	: Dergiler arasında
Ölkü	: Gazeteler arasında
Ölkü	: Günler boyunca

Cilt I, Sayı 9, Şubat 1942

Ahmet Kutsi Tecer	: Gerçek Edebiyat
Pertev N. Boratav	: Yaralı top efsanesi
Dr. Tahsin Banguoğlu	: Dilimiz üzerinde görüşmeler
Ahmet Adnan	: Gençliğin musiki terbiyesi
Halil Bedi Fırat	: Bir okumazoğlu
Malik Aksel	: Resim sergisinde otuz gün
Dr. Ali Kemal Yiğitoğlu	: Orman varlığımız
Kerim Yund	: Sevgiyi bulmuşum yeşil ağaçta, "Şiir,"
Ceyhun Atıf Kansu	: Bayrak "Şiir,"
Kemal Bilbaşar	: Bir hakaret dâvası, hikâye
İbrahim Zeki Burdurlu	: Toprak dam konuştu, "Şiir,"
Osman Attilâ	: Bahar yağmuru, "Şiir,"
Ahmet Kutsi Tecer	: Koçyiğit Koroğlu
M. N. Ö.	: Yoksullar
A. Kutsi Tecer	: Dergiler arasında
Ölkü	: Gazeteler arasında
Ölkü	: Günler boyunca

Cilt I, Sayı 10, Şubat 1942

Bedrettin Tuncel	: Gerçek tiyatro
------------------	------------------

- Behçet Kemal Çağlar : Halk denen hazineye doğru
 Ceyhun Atuf Kansu : Bor'da bir sabah, "Şiir,,
 Cahit Sıtkı Tarancı : Uyku, "Şiir,,
 Bedri Tahir Şaman : İlim ve politika
 Mahir Türkkan : Menderes türküsü, "Şiir,,
 M. Ş. E. : Ayhan
 Saffettin Pınar : Fabrikalarda işçi değişimleri
 Malik Aksel : Resim sergisinde otuz gün
 Remzi oğuz Arık : Mardin
 Kâzım Nami Duru : Bilginlere yol açalım
 Ahmet Kutsi Tecer : Koçyiğit Köroğlu
 Feridun Ankara : Topal Kezban ve hovardası, hikâye
 Eşref Dere : Bir gün olur, "Şiir,,
 Mehmet Necati Öngay : Ayaş türküsü, "Şiir,,
 H. R. Öymen : Kitaplar arasında
 Ülkü : Yeni kitaplar
 Ülkü : Gazeteler arasında
 Ülkü : Günler boyunca

Cilt I, Sayı 11, Mart 1942

- Ahmet Kutsi Tecer : Halkevleri yıldönümünde
 Kemal Turan : Millî korunma yolunda
 Sabahattin Eyüboğlu : Siyah beyaz
 Ahmet Adnan Saygın : Musiki terbiyesi
 Dr. Tahsin Banguoğlu : Dilimiz üzerinde görüşmeler
 Nusret Köymen : Canlı söz
 Ahmet Çıtak : Halkevlerinde armağan, "şiir,,
 Osman Çetin Koçer : Halkevleri, şiir
 A. K. Tecer : Alplar türküsü, "Şiir,,
 Dr. A. Fikri Tüzer'in söylevi
 Nafi Atuf Kansu'nun konuşması
 Bedrettin Tuncel : Antigone temsili
 Cevat Memduh Altar : Fidelio
 Halil Bedi Yönetken : Leonore yahut eş sevgisi
 H. B. Yönetken : Radyoda folklor ve sanat saatları
 A. K. Tecer : Koçyiğit Köroğlu
 S. Aytekin : Kitaplar arasında
 Ülkü : Gazeteler arasında

Ülkü : Günler boyunca

Cilt I, Sayı 12, Mart 1942

Dr. Ş. Raşit Hatipoğlu : İstihsal davamız
 Dr. Tahsin Banguoğlu : Dilimiz üzerinde görüşmeler
 Süleyman Kazmaz : Ömer Seyfettin
 Malik Aksel : Resim sergisinde otuz gün
 Ahmet Kutsi Tecer : Halay, "Şiir,"
 Ahmet Kutsi Tecer : Yiğitlerin geçidi, "Şiir,"
 Behçet Kemal Çağlar : Halay, "Şiir,"
 Sırrı Akatay : Yiğitlerin geçidi, "Şiir,"
 Ceyhun Atuf Kansu : Oyunlar, "Şiir,"
 Aşık Veysel : Türküz, Türkü çağırırız, "Şiir,"
 Mehmet Tuğrul : Oyundan sonra, "Şiir,"
 Mahir Türkkkan : Gencer türküsü, "Şiir,"
 Cemal Oğuz Öcal : Köroğlum, "Şiir,"
 Ülkü : Millî oyunlarımızı
 Osman Attilâ : Sönmeyen çıra
 A. Adnan Saygın : Anadolu çağırıyor
 Osman Attilâ : Nazif çavuş
 Muzaffer Sarısözen : Kızık halayı
 M. Hayri Engin : Bergama Bengüsü
 Ülkü : Dergiler arasında
 Ülkü : Gazeteler arasında
 Ülkü : Günler boyunca

THE YALE REVIEW

Vol. XXX, No. Winter 1941

William Allen White : Thoughts after the Election
 Henry S. Coffin : Ends and means of a more Christian
 society
 John Holmes : Biography. Verse
 D. W. Brogan : Political testament
 Simon N. Whitney : Impressions of a Far Eastern trip
 P. E. Mosely and C.
 H. Whipple : War rolls towards the Near East
 J. I. B. Mc. Culloch : Latin America and the Hemisphere front
 Louis Owen : Winter journal. Verse

- Leonard Bacon : An Eminent post-Victorian
 Benedict Thielen : I'll tell you the story of a brave engineer
 Margaret Mead : The Arts in Bali
 Eva Triem : The Dream of Themistocles. Verse
 Wallace Notestein : To Englands account
 Larabie Cunningham : We hope Its been fun. A. story
 : New Books in Review, Letters and Com-
 ments, Outstanding Novels

Vol. XXX, No. 3, Spring 1941

- Carl Becker : The Old disorder in Europe
 Edward Mead Earl : The threat to American Security
 John Ciardi : A letter for my pupils. Verse
 William Henry Cham-
 berlain : Stalin in the War
 Harold M. Vinacke : What shall America defend
 Keith Thomas : False spring. Verse
 Stephen Vincent Benet : The power of the written word
 Osbert Sitwell : Pompey and some peaches. A story
 Edwin Corle : Calico days
 A. G. Keller : What literature can do for science
 John W. Evans : Economic policy and latin America
 Charles Edward Eaton : These are the things of youth
 Ivan T. Sanderson : We meet a snake
 Ruth Greene : Fragments from a chinese journal
 : New Books in Review, Letters and Com-
 ment, Outstanding Novels, The Library
 of the Quarter

Vol. XXX, No. 4, Summer 1941

- Hanson W. Baldwin : Military lessons of the war
 Julian S. Huxley : The growth of a group mind in Britain
 Genevieve Taggard : For those who watch the skies. Verse
 Dexter Perkins : The Monroe doctrine to-day
 Louise Bourgoin : Franch life under the Germans
 Peter Gray : Pilgrimage to Tinos
 Clifford Bax : On style in son of the Older Writers
 Babette Deutsch : Flight. Verse

- Sherwood Anderson : For what?
 Henry Williamson : Devon Streams
 Pardee Lowe : Boyhood in East Belleville
 Edward Havill : For him to-morrow. A story
 New Books in Review, Letters and
 Comment, Outstanding Novels,
 The Libray Quarterly

Vol. XXXI, No. 1 Autumn 1941

- Wilbur Gross : Our first thirty years
 John Chamberlain : Looking ahead
 Robert Frost : I could give all to time. Verse
 Van Wyck Brooks : What is primacy literature
 Edmod W. Sinnott : Vitamins and recent biological
 Research
 Walter van Tilburg Clark: The portable phonograph. A story
 Archibald Macleish : The American writers and the
 New World
 A. Lawrence Lowell : Some Functions of higher education
 Theodric Westbrook : Sonnet at Dusk
 Chauncey Wester Tinker: Shelley once more
 José Ortega y Gasset : Kant and the modern German mind
 John Dillon Husband : White Heron. Verse
 Alvin H. Hansen : Income, Consumption, and National
 Defense
 John V. L. Hogan : Tomorrows Problems for
 Broadcasters
 Arnold Wolfers : Two years of the Second World War
 James Still : Locust Summer. A story
 New Books in Review, Outstanding
 Novels,
 The Library of the Quarter

Vol. XXXI, No. 2, Winter 1942

- Thornton Wilder : After a visit to England
 Alvin Johnson : The post-war farmer
 Walter de la Mare : Two poems
 Julian S. Huxley : Towards a New British democracy

- Ralph Kent : The Swastika flies over Athens
 Sean O'Faolain : The lonely woman. A story
 Herbert J. Müller : Scientist and Man of letters
 Earl Daniels : Death by water. Verse
 Maxwell Cohen : Canada and the Total war
 Quincy Howe : American foreign policy and
 public opinion
 John Gould Fletcher : Old South revisited. Verse
 Nathaniel Peffer : Japano Dilemma
 Nathan Asch : A home for Emma. A story
 New Books in Review, Letters and
 Comment, The Library Quarter,
 Christmas Gift Books

Cilt XXXI, No. 3, Spring 1942

- Carl Becker : Making democracy safe in the World
 Edwin G. Nourse : Democracy as a principle of business
 Genevieve Taggard : Western meadow lark. Verse
 Charles H. Gale : Training military pilots
 Waldemar Kaempffert : Science, Technology, and War
 Sterling North : Alfalfa and Omega
 John Buxton : The swifts. Verse
 George Vernadsky : A review of Russian policy
 F. Y. Yang : Resistance and reconstruction in China
 Richard Sullivan : In a glass darkly. A story
 Bettina Linn : The fortunate generation
 Sir Robert Holland : A British view of India's problems
 Arthur L. Bradford : Ain't Nobody perfect. A story
 New books in Review, Letters and
 Comment, Outstanding Novels, The
 Library of the Quarter, Contribu-
 tors to this Number

ZEITSCHRIFT DER DEUTSCHEN MORGENLÄNDISCHEN
 GESELLSCHAFT

Band 95, Heft 1, (Neue Folge Band 20) 1941

Fritz Meier : Turandot in Persien

S. 1

Wilhelm Eilers, Isfahan	: Eine frühislamische Kufi-Inschrift aus Luristan	S. 28
A. Forke, Hamburg	: Waley's Tao-tê-king	S. 36
Johannes Benzing, Berlin	: Tschuwaschische Forschungen (III)	S. 46
Nabia Abbott, Chicago	: Arabic Marriage contracts among Copts	S. 59
Paul Thieme, Halle	: Beiträge zur Vedaexegese	S. 82
Wolfgang Lentz, Berlin	: Die Paschto-Bewegung Bücherbesprechungen	S. 117

Band 95, Heft 2, (Neue Folge Band 20) 1941

Wilhelm Printz	: Ein Nachruf von Johann Fück, Halle (Saale)	S. 157
Walter Till, Wien	: Die Coptica der Wiener Papyrus- sammlung	S. 165
P. Thieme, Breslau	: Aryaman in der Bhagavadgita	S. 219
Walther Hinz, Göt- tingen	: Zu den altpersischen Inschriften von Susa	S. 222
Heinrich Lüders, Berlin	: Nepathya. Ein Beitrag zur Ge- schichte des indischen Theaters	S. 258
Hans Heinrich Schaeder	: Der Iranische Zeitgott und sein Mythos	S. 268
Johann Benzing, Berlin	: Noch einmal die Frage der Beto- nung im Türkischen	S. 300
Björn Collinder, Upsala	: Gibt es im Türkischen keinen Akzent?	S. 305
Enno Littmann, Tübingen	: Zu den Inschriften von Qal'at Sim'an	S. 311
Erich Haenisch, Berlin	: Kulturbilder aus Chinas Mongolen- zeit Bücherbesprechungen	S. 317

Band 95, Heft 3, (Neue Folge Band 20) 1941

B. Breloer, Berlin	: Taxiles der Amatya	S. 333
Paul Thieme, Halle	: Beiträge zur Vedaexegese	S. 338
P. Poucha, Prag	: Zur strukturellen Stellung des Altindischen	S. 350
Hubert Grimme, Münster	: Die thalmudische Präposition "her-zu,,"	S. 359
A. Zeki Velidi Togan, Istanbul	: Die Vorfahren der Osmanen in Mittelasien	S. 367
Johannes Friedrich, Leipzig	: Noch eine moderne Parallele zu den alten Schriffterfindungen Bücherbesprechungen	S. 415

Band 96, Heft 1, (Neue Folge Band 21) 1942

Hans Heinrich Schaefer	: Beiträge zur mittelpersischen Schrift- und Sprachgeschichte	S. 1
Heinrich Lüders	: Von indischen Tieren	S. 23
Vittore Pisani	: Altpers. "anaxoridis, avest anaidin lat. sura	S. 82
Herbert Günther	: Das Sidat-sangarava, eine Gram- matik des klassischen Sinhalisch	S. 84
Helmuth Ritter	: Zum Text von Ibn Fadlan's Reisebericht	S. 98
Hans Heinrich Schaefer	: Zwei iranische Ortsnamen Bücherbesprechungen	S. 127

ZEITSCHRIFT FÜR ETHNOLOGIE

72 ter Jahrgang, 1940, Heft 1-3

Eberhard, W.	: Zur Frage der ethnologischen Un- tersuchung von Hochkulturen	S. 2
Nevermann, H. Walden, E.	: Totenfeiern und Malagane von Nord-Neumecklenburg	S. 11
Körner, T.	: Die Rolle der Jagd in der Wirtschaft der Waldvölker Zentralafrikas	S. 38

- Lagercrantz St. : Zur Kulturgeschichte einiger in Schweden vorkommenden Jagdfallentypen S. 51
- Stein, G. : Zur Physiologie und Anthropologie der Zigeuner in Deutschland S. 74
- Weinberger-Goebel K. : Zur Brandbestattung in Melanesien S. 114
- Zöhrer, L. G. A. : Studien über die Tuareg (Imohag) der Sahara S. 124
Verhandlungen, Kleine Mitteilungen, Literarische Besprechungen, Eingänge für die Bibliothek

72 ter Jahrgang, 1940, Heft 4-6

- Nevermann H. : Die Sohur S. 169
- Sydow, E. v : Studien zur Form und Formgeschichte der mexikanischen Bilderschriften S. 197
- Frölich, W. : Das afrikanische Marktwesen S. 234
- Frank, M. : Botenstäbe in Australien S. 328
- Körner, Th. : Ahnenfigur und Seelenhäuschen in Ost-Indonesien S. 353
- Hennig, R. : Über die voraussichtlich völkerkundlichen Grundlagen der Amazonen-Sagen und deren Verbreitung S. 362
- Schnitger, F. M. : Der Paläolithische Mensch von Sumatra S. 372
Verhandlungen, Kleine Mitteilungen, Literarische Besprechungen, Eingänge für die Bibliothek
-

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
<i>OGAN, AZİZ ve MANSEL, ARIF MÜFİD</i> : Rhegion - Küçükçekmece hafriyatı 1940 - 1941 çalışmalarına ait ilk rapor	1
<i>OGAN, AZİZ ve MANSEL, ARIF MÜFİD</i> : Fouilles de Rhegion - Küçükçekmece, raport preliminaire sur les travaux de 1940 - 1941	19
<i>KARAL, ENVER ZİYA</i> : Yavuz Sultan Selim'in oğlu şehzade Süleyman'a Manisa sancağını idare etmesi için gönderdiği siyasetnâme	37
<i>BAYKAL, Dr. BEKİR SITKI</i> : 93 Meşrutiyeti	45
<i>HINZ, WALTER (Türkçeye çeviren : Köymen, Mehmet Altay)</i> : Timuriler tarihi hakkında menba tetkiki	85
<i>İNAN, ABDÜLKADİR</i> : Mogolların gizli tarihi	121
<i>Haberler</i> :	127
<i>Belleten'e Gelen Mecmualar</i>	140

LEVHALAR

- I - XXVI : Rhegion hafriyatına ait resimler ve planlar
XXVII : Siyasetnâmenin metni

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ D'HISTOIRE TURQUE

I. Seri

- 1 PİRÎ REİS : Amerika haritası
- 2 PİRÎ REİS : Kitabı Bahriye
- *) 3 NASUHİSSİLÂHÎ : Irakayn Seferi

II. Seri

- *) 1 CÜVEYNÎ : Tarihi Cihanküşa (3 cilt)
- *) 2 REŞİDEDDİN : Camiüttevarih
- 3 Baypars Tarihi
- *) 4 ISFAHÂNÎ : Selçuk Tarihi
- *) 5 Baburun hatıratı (Baburname)
- *) 6 Humayunnâme

V. Seri

- 1 REMZİ OĞUZ ARIK : Alacahöyük hafriyatı 1935 raporu (türkçe ve fransızca)
- **) 2 HÂMÎT KOŞAY : Alacahöyük hafriyatı 1935 raporu (türkçe ve almanca)
- 3 Dr. Ş. AZİZ KANSU : Etiyokuşu hafriyatı raporu (türkçe ve fransızca)
- 4 HÂMÎT KOŞAY : Pazarlı hafriyatı raporu (türkçe ve fransızca)
- *) 5 " " : Alacahöyük hafriyatı 1937-39 raporu (türkçe ve fransızca)
- *) 6 HÂMÎT KOŞAY : Alacahöyük hafriyatı 1940-41 raporu (türkçe ve fransızca)

VI. Seri

- *) 1 F. KÖPRÜLÜ ve A. GABRİEL : Mimar Sinan

VII. Seri

- 1 İBNİ SİNA : (Makaleler, etüdler mecmuası)
- 2 CEVAT ÜSTÜN : İkinci Viyana muhasarası
- 3 ULUĞ İĞDEMİR : Kuleli vak'ası hakkında bir araştırma
- 4 FEVZİ KURTOĞLU : Türk bayrağı ve ay yıldız
- *) 5 Halil Ethem Hatıra kitabı
- *) 6 İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI : Alemdar Mustafa Paşa
- *) 7 FAİK UNAT : Atatürk Bibliyografyası
- *) 8 " " : Osmanlı Sefaretnameleri
- *) 9 W. EBERHARD : Çin'in Şimal komşuları
- *) 10 ENVER ZİYA KARAL : Selim III. ün hattı hümayunları

VIII. Seri

- 1 YUSUF AKÇURA : Osmanlı Devletinin Dağılma Devri
- 2 İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI : Anadolu Beylikleri
- 3 ŞEMSEDDİN GÜNALTAY : Yakın Şark
- 4 YUSUF ZİYA ÖZER : Mısır Tarihi
- 5 HALİS BIYIKTAY : Timuriler zamanında Hindistan - Türk imparatorluğu
- 6 ÂFET İNAN : Aperçu général sur l'Histoire économique de l'Empire Turc - Ottoman
- 7 Dr. SÜHEYL ÜNVER : Selçuk Tababeti Tarihi
- *) 8 FUAT KÖPRÜLÜ : Osmanlı Devletinin Kuruluşu
- 9 Y. HİKMET BAYUR : Türk İnkılâp Tarihi I. cilt
- 10 İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI : Osmanlı İmparatorluğu teşkilâtına methal
- 11 ZİYA KARAMURSAL : Osmanlı Mâlî Tarihi hakkında tetkikler
- *) 12 İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI : Kapıkulu teşkilâtı

IX. Seri

- 1 Birinci Türk Tarih Kongresi zabıtları
- *) 2 İkinci Türk Tarih Kongresi zabıtları (Türkçe ve yabancı dillerde)

*) Basılmakta olanlar

**) Türkçesi basılmıştır, almancaı basılmaktadır.

BELLETEN

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : VI

No. 21 - 22

Janvier - Avril 1942

ANKARA—IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 9 5